নাট্যগুৰু শ্বেকস্পীয়াৰৰ

অমৰ নাট 'কিং লীয়াৰ'ৰ অসমীয়া ৰূপান্তৰ।

অশ্ৰু-তীৰ্থ

[অনুবাদ-নাট]

ৰচোঁতা

শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা এম-এ, বি-এল, বি-টি

অধ্যাপক, কটন কলেজ

গুৱাহাটী

১ম তাঙৰণ

১৮৭০ শক

বেছ টকা

প্ৰকাশক
শ্ৰীগোপালচন্দ্ৰ বৰুৱা
বৰুৱা এজেন্সি, গুৱাহাটী

ছপা-কৰোতাঃ—শ্ৰীগিৰিজানন্দ চৌধুৰী,
আসাম প্ৰেছ, গুৱাহাটী

নিবেদন

কেইখনমান নাট আন ভাষাৰ পৰা ভঙা আমাৰ সঙ্কল্প আছিল। সেইমতে ইতিপূৰ্ব্বে 'শকুন্তলা' আৰু 'বণিজ-কোঁৱৰ' ৰাইজৰ আগত নিবেদন জনোৱা হৈছিল। 'অগ্নি-তীৰ্থ'ও সেই সঙ্কল্পৰে ফল। মহাকবি শ্বেক্সপীয়েৰৰ 'কিং লীয়েৰ' নাটকেই ৰূপান্তৰিত হৈ 'অগ্নি-তীৰ্থ' নামেৰে অসমীয়া ৰাইজৰ আগলৈ ওলাল। দুখৰ বিষয় এই নাটৰ সংশোধিত আৰু পৰিমাৰ্জ্জিত নকলটো এজন খ্যাতনামা অসমীয়া প্ৰকাশকে আমাৰ পৰা নি আৰু ঘূৰাই নিদিলে। আগৰ তাঙৰণত ভাষা অধিক সুশ্ৰাব্য আৰু নিমজ কৰিবলৈ ইচ্ছা থাকিল।

৪ৰ্থ অঙ্ক ১ম দৰ্শনৰ গীতহটাৰ বাহিৰে এই নাটত ব্যৱহাৰ কৰা আটাইখিনি গীতেই আমাৰ খ্যাতনামা সঙ্গীত-কবি শ্ৰীযুত উমেশচন্দ্ৰ চৌধাৰী দাদাৰ। এইবাবে আমি আগৰ দৰে তেখেতৰ ওচৰত ঋণী। নাটখনিৰ এই তাঙৰণৰ প্ৰকাশৰ ভাৰ লওঁতা শ্ৰীযুত গোপালচন্দ্ৰ বৰুৱা, ছপা কামত সহায় কৰাৰ বাবে শ্ৰীযুত খগেন্দ্ৰনাথ ভূঞা, শ্ৰীযুত নিত্যানন্দ বৰদলৈ আৰু শ্ৰীযুত সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱাদেৱ আমাৰ শলাগৰ ভাগী। আমাৰ অনুৰোধত এখনি বিশ্লেষণপূৰ্ণ পাতনি লেখি নাটখনিৰ ভিতৰুৱা তাৎপৰ্য্য বুজিবলৈ সহায় কৰাৰ বাবে বন্ধুবৰ অধ্যাপক মৌঃ মহম্মদ বায়জান ছাহেবৰ প্ৰতিও আমি বিশেষভাৱে কৃতজ্ঞ। বৰ্ত্তমানে কাগজ এক-প্ৰকাৰ দুষ্প্ৰাপ্য আৰু চেপাকলবোৰ ভাৰাক্ৰান্ত। এনে সঙ্কটময় পৰিস্থিতিৰ মাজত কিতাপ ধুনীয়া আৰু নিৰ্ভুল কৰি উলিয়াব পৰাটো একপ্ৰকাৰ অসম্ভৱ। ঠায়ে ঠায়ে দুই এটা বচন বাদ দি আৰু আন প্ৰকাৰে কলেৱৰ সঙ্কোচ কৰি কোনোমতে কাগজৰ যোৰা মৰা হৈছে। এইবাৰলৈ ইমানকে।

গুৱাহাটী, —বিনীত
১৪।৪।৫৮ শ্ৰীঅতুল হাজৰিকা—

উপহার পিতি

চিন স্বরূপে

এই

অশ্রু-তীর্থখনি

উপহার দিয়া হল।

ভূমিকা

অধ্যাপক মৌঃ মহম্মদ ৰায়হান শ্বাহ এম্-এ

অধ্যাপক শ্ৰীযুত অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাদেৱৰ 'অশ্ৰু-তীৰ্থ' ইংলণ্ডৰ শ্ৰেষ্ঠ নাট্যকাৰ শেক্স্‌পীয়াৰৰ 'ৰজা লীয়াৰ' নাটকৰ ভাঙনি।

'ৰজা লীয়াৰ' শেক্স্‌পীয়াৰৰ নিজে লিখা আখ্যান নহয়, এটি পুৰণি প্ৰচলিত গল্পৰ নাট্যৰূপ মাথোন। নাটক হিচাপেও এই আখ্যানটি প্ৰথমতে শেক্স্‌পীয়াৰৰ লিখনিৰ পৰা ওলোৱা নাই; কাৰণ, ১৫৯৪ চনত অৰ্থাৎ শেক্স্‌পীয়াৰৰ নাটকৰ প্ৰায় ১০।১১ বছৰৰ আগতে লীয়াৰৰ আখ্যান লৈ আন এখনি নাটকো পোৱা যায়। লীয়াৰ নামে ইংলণ্ডত প্ৰকৃততে কোনোবা ৰজা আছিল নে নাছিল ইংলণ্ডৰ বুৰঞ্জী সেই বিষয়ে নিমাত। প্ৰকৃততে গল্পটি হৈছে ইংলণ্ডলৈ প্ৰথমে অভিযান কৰি অহা কেল্টিক (celts) সকলৰ মাজত প্ৰচলিত এটি কাহিনী। ইংলণ্ডৰ সকলোতকৈ পুৰণি ইতিহাস 'Historia Regnum Britanniae'ত লেটিন ভাষাত প্ৰথমে ইয়াৰ মূল গল্পটি পোৱা যায়। কিন্তু এই ইতিহাস ইমান-বিলাক কিম্বদন্তী আৰু জনশ্ৰুতিৰে ভৰা যে ইয়াক ইতিহাস নবুলি কিছুমান পুৰণি কথাৰ ভঁৰালহে বুলিব পাৰি। ইয়াৰ পিছত গল্পটি খৃষ্টীয় দ্বাদশ শতিকাত লায়ামন নামে এজন কবিৰ Brut নামে কবিতাৰ পুথিত আৰু ত্ৰয়োদশ শতিকাত ৰবাৰ্ট অৱ্‌ গ্ল'ষ্টৰৰ কবিতাত লিখা ইতিহাসত কবিতাৰ আকাৰত গল্পটি পোৱা যায়। ইয়াৰ পিছতো গদ্য ভাষাত ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত Gesta Romanorum নামে ইংলণ্ডত লিখা এটি লেটিন গল্প-সংগ্ৰহত আৰু পঞ্চদশ শতিকাৰ আগ ভাগত ফেবিয়ান আৰু হলিনশ্বেডৰ বুৰঞ্জীত লীয়াৰ গল্পটি পোৱা যায়। কবিতাৰ আকাৰতো Mirror for Magistrates, Albion's England আৰু স্পেন্সাৰৰ Faerie Queeneত গল্পটি আছে। নাটকৰ আকাৰত প্ৰকাশিত লীয়াৰৰ কথা আগতে কোৱা হৈছে।

'অশ্ৰু-তীৰ্থৰ' পাতনি হিচাপে এই কথাখিনি আৱশ্যকীয়। ইয়াৰ পৰা
বুজা যায় যে লীয়াৰৰ গল্পটি কেল্টিক অভিযানৰ সময়ৰ পৰা আজি প্ৰায়
ডেৰ হেজাৰ বছৰ ধৰি ইংৰাজ জাতিৰ মাজত অতি জনপ্ৰিয় হৈ চলি
আহিছে। শেক্সপীয়াৰৰ নাটকৰ পিছততো গোটেই পৃথিৱীৰ মানুহেই
তাক পঢ়িছে আৰু পঢ়ি আনন্দ পাইছে। লীয়াৰৰ এই সৰ্ব্বগ্ৰাহিতা
আৰু সৰ্ব্বজনপ্ৰিয়তাৰ মূল কি?

লীয়াৰ হৈছে এটি দুৰ্নীতিমূলক দুৰ্ব্বলতাৰে সৈতে এটি নৈতিক
দুৰ্ব্বলতাৰ সংযোগ আৰু সংঘৰ্ষ। নৈতিক শক্তিৰ প্ৰয়োগ আৰু বিশ্লেষণ
হৈছে নাটক আৰু চৰিত্ৰ অংকণৰ মূলবস্তু। ৰজা লীয়াৰৰ প্ৰধান নৈতিক
দুৰ্ব্বলতা হৈছে অকপট বিশ্বাস। আই-বোপাইৰ ভালপোৱা কিমানদূৰ
গভীৰ হ'ব পাৰে 'লীয়াৰ' তাৰে এটি নিখুঁত চিত্ৰ। শেক্সপীয়াৰৰ
নিপুণ তুলিকাই গ্ৰীক নাট্যকাৰসকলৰ দৰে মানুহৰ মৌলিক অনুভূতি
(elemental passions) বিশ্লেষণ কৰি যি ছবি আঁকিছে, জগতৰ
সাহিত্যত তাৰ তুলনা নাই। লীয়াৰৰ দুৰ্ভাগ্যৰ লগত প্ৰাকৃতিক
দুৰ্য্যোগৰ সমন্বয় শেক্সপীয়াৰৰ তীব্ৰ কল্পনাৰ এটি পৰিচয় মাথোন।

হাজৰিকাদেৱৰ অনুবাদে হয়তো শেক্সপীয়াৰৰ তীব্ৰ অথচ হৃদয়গ্ৰাহী
উদ্দীপনাময়ী অথচ সংযত ভাষাৰ সৌন্দৰ্য্য সম্পূৰ্ণ ৰক্ষা কৰিব পৰা নাই।
কোনো অনুবাদেই সেইটো কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু এই অনুবাদৰ
দ্বাৰা লীয়াৰে যে অন্ততঃ অসমীয়া ৰূপ ধৰি অসমীয়া পাঠকৰ মনত
সোমাব পৰা হৈছে সেই কথা স্বীকাৰ কৰিব লাগিব। মূল পুথিত
ব্যৱহাৰ হোৱা সামাজিক পৰিবেশৰ লগত অসমীয়া সামাজিক পৰিবেশৰ
মিল নাই। সেইবাবে অনেক ঠাইত শেক্সপীয়াৰৰ অতুলনীয়
ভাষাত বাধ্য হৈ অসমীয়া ছাঁচ দিবলগীয়া হৈছে, বিশেষকৈ লীয়াৰ
(পগলা অৱস্থাত), এডগাৰ (ভুৱলসিংহ পগলা অৱস্থাত) আৰু আৰ্ল
অৱ কেন্টৰ (অন্তঃপুৰীয়া) ভাষাত। অসমত ইংলণ্ডৰ নিচিনাকৈ

'বেৰণ' নাই। কিন্তু প্ৰকৃত প্ৰস্তাৱিত বেৰণসকল ইংলণ্ডৰাজৰ পালি-ৰজা মাথোন আছিল, আৰু তেওঁলোকে বেলেগ অংশত অখণ্ড-প্ৰতাপেৰে ৰাজ্য চলাই ৰজাৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰাৰ চিন স্বৰূপে এটা বাৰ্ষিক ৰাজহ দিয়েই অব্যাহতি পাইছিল। এই বাবেই 'লীয়াৰ'ৰ অসমীয়া ৰূপ দিওঁতে হাজৰিকাদেৱে বেৰণসকলৰ ঠাইত অসমীয়া পৰিস্থিতিৰ লগত ৰজিতা পুৰাই জয়ন্তাৰাজ, কমতাৰাজ, জয়পুৰীয়া প্ৰভৃতি পালি-ৰজাৰ আমদানি কৰিবলগীয়া হৈছে। আশা কৰা যায়, সাধাৰণ পাঠকৰ আগত প্ৰতাপসিংহই নিশ্চয় লীয়াৰৰ সমস্যা লীয়াৰৰ হতাশা, লীয়াৰৰ ভাগ্যহীনতা, আৰু শেক্সপীয়াৰৰ অনুভূতি বিশ্লেষণ দাঙি ধৰিব পাৰিব।

নাটকৰ আখ্যান-বস্তু আৰম্ভ হৈছে প্ৰতাপসিংহৰ ৰাজ্য-বিভাগৰ সংকল্পৰ পৰা। এই প্ৰাথমিক সংকল্পকে আশ্ৰয় কৰি গোটেই নাটকৰ কাহিনী সম্ভৱ হৈছে। ওপৰে ওপৰে চালে বোধ হয় যেন লৰা-ছোৱালীৰ মৰমৰ অনুপাতে নিজৰ ৰাজ্য ভাগ কৰি দিবলৈ যোৱাৰ নিচিনা এটা মূৰ্খামিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি নিজৰ ক্ষমতা হস্তান্তৰ কৰাটোৱেই প্ৰতাপৰ দুৰ্ভাগ্যৰ প্ৰকৃত কাৰণ। কিন্তু ভালকৈ চালে দেখা যায় যে প্ৰতাপসিংহই এই ৰাজ্য-বিভাগ আগৰে পৰা স্থিৰ কৰি ৰাখিছিল [২পৃঃ ১১-১৭ শাৰী] আৰু এই কথা আন আন বিষয়া আৰু পালি-ৰজাসকলেও জানিছিল ;—

[ৰজা—… ……জানিছানে শেষ ইচ্ছা মোৰ
কি যৌতুক দিম আজি কন্যাৰ লগত ?
জয়ন্তাৰাজ—মহাৰাজে নিজ মুখে কৰিছে প্ৰকাশ
কম তাৰ নহব নিশ্চয়। —১৩পৃঃ]

প্ৰতাপসিংহৰ ভুল হল জাহ্নৱী আৰু যমুনাৰ চাতুৰীত ভোল যোৱা আৰু সৰযূৰ প্ৰকৃত মূল্য নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰাত। অসমৰ মুক্তীত

হয়তো প্ৰতাপসিংহৰ নিচিনা বুঢ়া পোৱা নেযায়। কিন্তু প্ৰতাপৰ ভুল আৰু সমস্যা কেৱল বজাৰ নহয়, সাধাৰণ মানুহৰো ভুল আৰু সমস্যা। ই কেৱল প্ৰতাপৰ জীৱনৰেই বিশেষত্ব নহয়। নাট্যকাৰৰ জয়পুৰীয়া, সুবলসিংহ আৰু বনমালীসিংহয়ো সেই কথাকে প্ৰমাণ কৰিছে।

'অশ্ৰু-তীৰ্থ' মূল দ্বন্দ্ব হৈছে সৎ প্ৰবৃত্তি আৰু অসৎ প্ৰবৃত্তিৰ মাজত। এই দ্বন্দ্বত সাধাৰণ নাট্যশাস্ত্ৰৰ ৰীতি অনুসৰি আমি শেষ অন্তত অসৎ প্ৰবৃত্তিৰ পৰাজয় হোৱা আৰু সৎ প্ৰবৃত্তিক নিজ আসনত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা দেখিবলৈ পাওঁ। কিন্তু প্ৰতাপসিংহৰ বেলিকা সেই ৰীতি নেখাটিল। অৰ্থ-সম্পদ আৰু ঐহিক সুখৰ ফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে দেখা যায় যে সৎ প্ৰবৃত্তি যদিও ঠিক পৰাজিত হোৱা নাই তথাপিতো সেইবিলাকক সসম্মানে জয়ী হোৱাও বুলিব নোৱাৰি। তাৰ একমাত্ৰ কাৰণ হৈছে বাস্তৱ জীৱনত সদায় নাট্যকাৰৰ কৰ্ম্মাছ অনুসৰি ঘটনা নঘটে। সৎ প্ৰবৃত্তিৰ চিৰ পৰাজয় আৰু অসতৰ বিজয়ো একেবাৰে নোহোৱা নহয়। আই-বোপাইৰ পাপৰ ফল অনেক সময়ত নিৰ্দোষ লৰা-ছোৱালীৰ ওপৰতো বৰ্ত্তায় প্ৰতাপ-সিংহৰ জীৱনৰ পৰা আমি বুজিব পাৰোঁ যে দোষীৰ শাস্তি ভগৱানৰ হাতত সদায় আছে। ভুল আৰু মূৰ্খালিৰো অনুশোচনা ঠিক সেইদৰেই আছে। নাট্যকাৰৰ কৰ্ত্তব্য এইখিনিতে শেষ হ'ল। ইয়াৰ পিছৰ ছোৱা ধৰ্ম্মযাজকৰ

প্ৰতাপসিংহৰ দুৰ্ভাগ্যৰ কাৰণে অনেক পৰিমাণে দায়ী তেওঁৰ বয়স চাৰি কুৰি বছৰ বয়সত আৰু মানুহৰ মনত নতুন প্ৰভাৱ নপৰে। গোটেই জীৱনত একছত্ৰ অধিপতি হৈ থাকি আনৰ মতামত সহ্য কৰিবৰ শক্তি তেওঁৰ নোহোৱা হৈ গৈছিল আনৰ উপদেশ গ্ৰহণ কৰিবৰ ধৈৰ্য্যও নোহোৱা হৈ গৈছিল। তদুপৰি জাহ্নৱী আৰু যমুনাৰ মতে [২০পৃঃ ৩-৬, ০-৬] বুঢ়া বয়সত খুবৰ ঠিক নোহোৱা হৈ তেওঁ কুৎসিত কামবোৰ কৰিবলৈ ধৰিছিল। শেষ বয়সত আপোনপেটীয়া দায়িত্ববিহীন আৰু অপৰিণাম-

দৰ্শী হৈ, কি যে কৰে তাৰ স্থিৰতা নোহোৱা হৈ গৈছিল। নাটকৰ প্ৰথম দৰ্শনতে আমি প্ৰতাপৰ চৰিত্ৰৰ মূল বিশেষত্ব কেইটিৰ আভাস পাওঁ। নিজৰ ছোৱালী কেইটাৰ মাজত ৰাজ্য ভগাই দিব খোজাৰ পৰা বুজিব পাৰি তেওঁ উদাৰ আৰু মুক্তহস্ত, কিন্তু লগতে দেখা যায়, তেওঁ মদগৰ্ব্বী, গোৱাৰ আৰু অসহিষ্ণু। খঙত অধীৰ হৈ তেওঁ নিজৰ সকলোতকৈ প্ৰিয় জীয়াৰীকে কটা কাপোৰৰ দৰে দলিয়াই পেলালে আৰু সকলোতকৈ প্ৰিয় অনুচৰজনকে কুকুৰৰ দৰে দূৰ দূৰ কৈ খেদি দিলে। প্ৰথম অঙ্কৰ তৃতীয় দৰ্শনত প্ৰতাপৰ বিৰুদ্ধে জাহ্নবীৰ অভিযোগ হয়তো অতিৰঞ্জিত কিন্তু চতুৰ্থ দৰ্শনত ৰজা হৈ লগুৱাৰ মুখে মুখে নিকৃষ্ট ভাষাৰে তৰ্কাতৰ্কি কৰা, প্ৰহাৰ কৰা আদিৰ পৰা [৩৫পৃঃ] স্পষ্টকৈ বুজিব পাৰি যে বুঢ়া ৰজাৰ মতি-গতি বাককৈয়ে লৰিছে। সেই সময়ত তেওঁৰ ৰাজোচিত গুণৰ শেষ অৱশিষ্ট দেখা যায় অন্তঃপুৰীয়াৰ ভক্তি আকৰ্ষণ কৰিব পৰাত আৰু আশ্ৰিত বহুৱা নবাটিৰ প্ৰতি মমতা আদিত। প্ৰতাপলৈ আমাৰ সহানুভূতি জাগে পিতৃ হৈ নিজৰ কন্যাক অভিশাপ দি জাহ্নবীৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই যাবলৈ বাধ্য হোৱা মুহূৰ্ত্তৰ পিছৰ পৰাহে। যেতিয়া দেখোঁ, নিজৰ প্ৰাণাধিকা কন্যাক বঞ্চিত কৰাৰ কথা মনত পৰা বাবেও ৰজাই শোকত কথা উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰা হৈছে [৪১ পৃঃ ৫], যেতিয়া দেখোঁ, মুকুট-বিহীন ৰজাটি দুষ্ট নিষ্ঠুৰ কন্যাৰ ভৰিত পৰি নিজৰ ছোৱালীৰ আগত আঠু লৈ অন্ন-বস্ত্ৰ ভিক্ষা কৰিছে [৬৮ পৃ ২০-২৩] আৰু অৱশেষত হতাশ হৈ চকুৰ পানী চকুতে শুকুৱাই, বুকত ধুমুহা লৈ প্ৰকৃতিৰ ধুমুহাৰ মাজলৈ আগবাঢ়ি গৈছে, সেই মুহূৰ্ত্তৰ পৰাই বিধাতাৰ অভিশপ্ত প্ৰতাপে নাট্যকাৰৰ এটি কৰুণ বিৰাট সৃষ্টিৰূপে দেখা দিছে

জাহ্নবী আৰু যমুনা এক সাঁচতে গঢ়া দুটি বিভিন্ন মূৰ্ত্তি। দুয়োটিয়ে যেন মূৰ্ত্তিমতী নিষ্ঠুৰতা আৰু অকৃতজ্ঞতা। জাহ্নবী কটুৰা

আৰু তেওঁৰ কামবিলাকো বেছি পৌৰুষব্যঞ্জক। প্ৰতাপৰ বিৰুদ্ধে নিষ্ঠুৰ ব্যৱহাৰ কৰিবৰ মন্ত্ৰণা প্ৰথমে তেওঁৰ পৰাই ওলায়। [২০-২১] নিজৰ বিনয়ী স্বামীক তেওঁ বিশেষ ভাল নেপাইছিল [১১৪ পৃঃ ৭-১৫], কিন্তু সেইবুলি সিজনক বশত ৰাখিবৰ ক্ষমতাও তেওঁৰ যথেষ্ট আছিল। [৪৭ পৃঃ ৭-১২] সেইবাবে দৰভীৰাজৰ সৈতে আলোচনা নকৰাকৈয়ো কোনো কাম কৰিবলৈ পাছ নোহোহঁকিছিল [১১৫ পৃঃ ; ৬-১২]। দৰভীৰাজৰ গালি-শপনিলৈ কাণ কৰাটোও তেওঁ বিশেষ আৱশ্যকীয় বুলি নেভাবিছিল [৪৫ পৃঃ ; ৯-১১] আৰু সময়ত দেখা-দেখিকৈয়ে উপলুঙা কৰিছিল [১১৮ পৃঃ ৩-১৯, ২৫ আৰু ১১৯ পৃঃ ৭]। পিতাকৰ অভিশাপেও তেওঁক অকণো বিচলিত কৰিব নোৱাৰিলে। আনকি সেই অভিশাপৰ পিছতো তেওঁ কেৱল এই বাবেই যমুনাৰ ঘৰত নিজে গৈ উপস্থিত হৈছিল যে পিতাকৰ দুৰৱস্থা দেখি হয়তো যমুনাৰ মন কোমলিব পাৰে আৰু বুঢ়া প্ৰতাপে তেওঁৰ ঘৰত আশ্ৰয় লাভ কৰিব পাৰে। বুঢ়া ৰজাক ধুমুহাৰ মাজলৈ খেদি পঠিয়াবৰ সময়তো তেৱেঁইহে বেছি আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰে [৭৭ পৃঃ ; ৭-৯, ২১-২২]। বনমালীৰ প্ৰতি জাহ্নৱীৰ প্ৰেম যেনে অস্বাভাৱিক তেনে বীভৎস। এই নীচ প্ৰেমৰ বশৱৰ্ত্তী হৈ জাহ্নৱীয়ে স্বামী দৰভীৰাজকো বাটৰ পৰা আঁতৰাবলৈ কোচ নাখালে। কুণ্ডিলপতিৰ মৃত্যুৰ বাতৰি পোৱা মাত্ৰকে তেওঁৰ ভয় হল জানোচা যমুনাই এইবাৰ মুক্ত হৈ তৎক্ষণাৎ বনমালীতে আশ্ৰয় কৰে। পতিকে প্ৰথম সুবিধাতে বিহ খুৱাই ভনীয়েকক হত্যা কৰি সেই আশঙ্কা গুচাই ললে আৰু যুদ্ধৰ শেষত দৰভীৰাজৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ পাতি থলে। কিন্তু এই প্ৰেমেই জাহ্নৱীৰ কাল হল। নিজৰ চক্ৰান্ত ধৰা পৰা মাত্ৰকে জাহ্নৱীয়ে আত্মহত্যা কৰিলে।

যমুনাৰ দুৰ্বুদ্ধি অৱশ্যে জাহ্নৱীতকৈ অপেক্ষাকৃত কম আছিল

শকিত নিষ্ঠুৰতা আৰু খিৰলা-খিয়লিভ যেন তয়ো দুইবো প্ৰতিমূৰ্ত্তি। জাহ্নবীৰ লগত প্ৰতাপৰ বিপক্ষে কুমন্ত্ৰণা কৰোতে যমুনাৰ আগ্ৰহ জাহ্নবীতকৈ কম নহলেও জাহ্নবীৰ দৰে অবিচলিতভাবে প্ৰতাপৰ অভিশাপ সহ্য কৰিবৰ শক্তি তেওঁৰ নাছিল [৬৯ পৃঃ ২৩-২৫]। প্ৰকৃতিৰ ভীষণ দুৰ্য্যোগৰ মাজত বুঢ়া পিতাকক খেদি দিয়াৰ আগতে সেইবাবেই বোধ হয় অন্ততঃ মনক বুজনি দিবৰ বাবে 'অনুচৰবোৰক ঠাই নিদিওঁ, কিন্তু পিতাক আগ্ৰহেৰে ঠাই দিম' বুলি কিছু পৰিমাণে ভণ্ডামিও কৰিবলগীয়া হৈছিল। [৭৭ পৃঃ ৫–৬, ১০-১২] প্ৰতাপৰ বৰ্ণনাৰ পৰা বুজা যায় যে যমুনা জাহ্নবীতকৈ হয়তো অলপ বেছি সুন্দৰী, লাৱণ্যময়ী আৰু দেখাত মৰমিয়াল যেন আছিল। [৬৬পৃঃ ২৫-২৬ আৰু ৭০পৃঃ১-৭]। কিন্তু প্ৰকৃতপক্ষে দেখা যায় কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত যমুনা জাহ্নবীতকৈও নিষ্ঠুৰা আছিল। জাহ্নবীয়ে জয়পুৰীয়াৰ চকুৰ মণি কঢ়াৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল মাথোন, ("তাৰ চকুৰ মণি আৰু আঁঠুৰ ফিলা কঢ়া হওঁক"– ১০২ পৃঃ) কিন্তু যমুনাই এই পিতৃতুল্য বৃদ্ধৰ কেৱল নিজে শাস্ত্ৰ আকৰ্ষণ কৰিয়েই এৰা নাছিল, চকু কঢ়াৰ সময়তো নিজে উপস্থিত থাকি দুয়োটা চকুকে উঘালি পেলাবলৈ উদগনি দি এটা পৈশাচিক আনন্দ লাভ কৰিছিল। যি বনমালীৰ সৈতে তেওঁৰ ঘৃণ্য, অবৈধ প্ৰেম আছিল, সেই বনমালীৰে বিশ্বাসঘাতকতাৰ কথা পিতাক জয়পুৰীয়াৰ আগত বৰ্ণাই এটা বিজাতীয় তৃপ্তি লাভ কৰিছিল [১০৬-৭ পৃঃ]।

সৰযুৰ প্ৰকৃতি এই দুজনাৰ পৰা সম্পূৰ্ণ ৰূপে বেলেগ। নৈতিক আৰু শাৰীৰিক দুৰ্ব্বলতা আৰু নিষ্ঠুৰতাৰ মাজত সৰযুৰ প্ৰভাৱ যেন এটি স্বৰ্গীয় সঙ্গীত, যেন দুৰ্য্যোগৰ মেঘৰ মাজেদি এটি ক্ষীণ শান্ত নক্ষত্ৰৰ স্নিগ্ধ জ্যোতি। সৰযু পূণ্যৱতী সৰযুৰ দৰেই পবিত্ৰ আৰু নিৰ্ম্মল। সৰযুৰ ছবিটো নাট্যকাৰে অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে আঁকি দেখুৱাইছে। তাৰ মাজতে ফুটি উঠিছে সৰযুৰ পিতৃ-ভক্তি, পৱিত্ৰতা আৰু সৰলতা। সৰযুৰ

জীৱনৰ গতি সৰযূৰ মুখৰ কথাই নির্দেশ কৰি দিছে—“সত্য মোৰ জীৱন সাৰথি” (৭পৃঃ)। সৰযূৰ সম্পৰ্কে এটা মন কৰিবলগীয়া কথা এই যে নাটকৰ যি ঠাইতে সৰযূয়ে বুকৰ মৰম মুখেৰে প্ৰকাশ কৰিবলগীয়া হৈছে, সেই ঠাইতে তেওঁ নিমাতী হৈ থাকে [৬পৃঃ ১-২, ১২১ পৃঃ ১৩-১৭, ১২২ পৃঃ ৮-১০, ১৪৪পৃঃ ইত্যাদি]; অথচ দেউতাকৰ প্ৰতি তেওঁৰ যে কিমান মৰম তাক বুঢ়া ৰজাৰ প্ৰতি আদৰ-যত্ন আৰু বাইদেৱেকহঁতৰ কাৰ্য্য-কলাপৰ প্ৰতি প্ৰকাশ কৰা খং আৰু ঘৃণাৰ পৰা ভালকৈয়ে ফুটি ওলাইছে। সৰযূৰ প্ৰত্যেকটি কাৰ্য্যতে তেওঁৰ সুস্থ আৰু সবল মনৰ চিনাকি পোৱা যায়। প্ৰথমতে দেখা যায়, যিবিলাক চৰিত্ৰৰ সংস্পৰ্শত তেওঁ আছিব-লগীয়া হৈছে তাৰ প্ৰত্যেক জনৰে উদ্দেশ্য তেওঁৰ মনত ফট্‌ফটীয়াকৈ ধৰা পৰিছে। প্ৰতাপে উত্তৰাধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰিব বুলি জানিও তেওঁ নিজৰ উচিত বিচাৰৰ পৰা অকণো লৰা নাই। কমতাৰজাকো তেওঁ বিয়াৰ আগতে নিজৰ অৱস্থা সম্পৰ্কে ভালদৰে বুজাই দিছে। জয়ন্তা-নৃপতিকো তেওঁ এক মুহূৰ্ত্ততে বুজি লৈ একেষাৰ কথাৰেই বিদায় দিছিল। [১৭পৃঃ ১৫-১৭]। জাহ্নবী আৰু যমুনাৰ আগত তেওঁ এক মহীয়সী নাৰী মূৰ্ত্তি। তেওঁ লোকৰ প্ৰতি সৰযূৰ বিদায়-নিবেদনো তেওঁৰ চৰিত্ৰজ্ঞানৰ পৰিচায়ক। সেয়েহে শেষ অৱস্থাত তেওঁ দুয়োজনকে বিদ্ৰূপ কৰিবলৈকো এৰা নাই। সৰযূৰ দুৰ্ব্বলতাও এই মৰম আৰু সবলতাৰ পৰাই ওলোৱা। জাহ্নবী আৰু যমুনাৰ কুটনীতিয়ে তেওঁৰ মনত এনে এটা ঘৃণা ওপজাই দিছিল যে তাৰ পিছত আৰু নিজৰ মৰমৰ কথা বহলাই ক'বৰ ধৈৰ্য্য তেওঁৰ নেথাকিল। এবাৰ যি কথা প্ৰতাপৰ আগত কলে সেই কথাকে লুটিয়াই লুটিয়াই কৰাৰ অভিৰুচি নহল। এইদৰে চৰিত্ৰৰ নিষ্ঠাৰ দ্বাৰাই তেওঁ নিজক ভুল বুজিবৰ সুযোগ দিলে আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে ৰাজ্যৰ পৰা নিৰ্ব্বাসিতা হবলগীয়া হ'ল।

দময়ন্তীৰাজ আৰু কুণ্ডিলপতিৰ মাজত আমি যথেষ্ট পাৰ্থক্য দেখি-

বলৈ পাওঁহক। কুন্তিলপতি যমুনাৰ দৰেই খঙাল, নিষ্ঠুৰ আৰু ক্রূৰ-মতি। বনমালীৰ চক্রান্তৰ পৰা নিজৰ লাভ হবৰ আশা দেখি তেওঁ প্রথমেই অন্তৰৰ সদ্বৃত্তিবোৰ দলিয়াই পেলাই আগ্রহেৰে সৈতে সেই চক্রান্তত যোগ দিলে। আনকি পিতৃহত্যাৰ নিচিনা পাপকো তেওঁ সমর্থন কৰিবলৈ পাছ হোঁহকা নাছিল।

আন পক্ষে দৰঙীৰাজৰ গাত অন্ততঃ কিছু পৰিমাণে সদ্‌গুণ দেখা পাওঁ। তেওঁ আৰম্ভণিৰে পৰা প্রতাপৰ মৰমৰ পাত্র আছিল। জাহ্নবীয়ে প্রথম অৱস্থাত তেওঁক নমাই ৰাখিলেও অৱশেষত এই পাপিয়সীৰ মুখা খুলি দি তেওঁ নিজক পুনৰ প্রতিষ্ঠিত কৰিব পাৰিছিল। বুদ্ধৰ পিছত তেওঁৰ চৰিত্রৰ তেজ আৰু ভালকৈ ফুটি ওলাল। জাহ্নবীক তেওঁ সকলোৰে আগতে দেখাদেখিকৈ তিৰস্কাৰ কৰিয়েই এৰি নিদি বন্দী আটক কৰি ৰাখিবৰো ব্যৱস্থা কৰিলে [১৬১-৬২ ,] আৰু জয়পুৰীয়া আৰু প্রতাপৰ উৎপীড়নকাৰীসকলৰ ওপৰত ভীষণ প্রতিশোধ ল'বলৈ প্রতিজ্ঞা কৰিলে। সৰযূ আৰু প্রতাপক ৰক্ষা কৰিবলৈ দৰঙীৰাজৰ চেষ্টা আৰু যি ৰাজ্য অৱশেষত তেওঁৰ নিজৰেই হল বুলিব পাৰি সেই ৰাজ্য প্রতাপক ঘূৰাই দিব খোজাৰ কথা মন কৰিবলগীয়া।

জয়পুৰীয়াৰ লগত নাটকৰ মূল ঘটনাৰ সম্বন্ধ নিচেই কম। নাট্যকাৰৰ প্রধান উদ্দেশ্য হৈছে প্রতাপৰ অভিশপ্ত জীৱনৰ লগতে বিভিন্নমূলক এক এটি জীৱনৰ ছবি আঁকি দেখুৱাই প্রমাণ কৰা যে প্রতাপৰ দুর্ভাগ্য কোনো অস্বাভাৱিক বা অকল্পনীয় ঘটনা নহয়। প্রতাপৰ প্রথম বচন-ফাকিৰ পৰা বুজা যায় যে জয়পুৰীয়াৰ প্রতাপৰ ৰাজ-সভাত এখন ওখ আসনেই আছিল। আনকালে কুন্তিলপতিৰ লগতো তেওঁৰ কিবা এটা সম্বন্ধ আছিল। জয়পুৰীয়াই "প্রভু মোৰ কুন্তিল নৃপতি" (৫২ পৃঃ) বুলি কোৱাৰ পৰা বুজিব পাৰি

হয়তো তেওঁ কুণ্ডিলপতিৰ কৰদ বজা আছিল। আকৌ কুণ্ডিল-পতিয়েও যে জয়পুৰীয়াৰ সাহাৰ্য মূল্যবান বুলি ভাবিছিল তাক বুজিব পাৰি প্ৰতাপক অভ্যৰ্থনা কৰাৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ কুণ্ডিল-পতিয়ে জয়পুৰীয়াৰ ওচৰলৈ গৰমাৰি অহাৰ পৰা। জয়পুৰীয়াৰ চৰিত্ৰত কোনো নাটকীয় বিশেষত্ব দেখা নেযায়। তেওঁ হৈছে পোনপটীয়া সৰল স্বভাৱৰ মানুহ। যেই সেই কথাৰেই তেওঁক সহজে পতিয়ন যোৱাব পাৰি। আগবয়সত তেওঁৰ চৰিত্ৰ ভাল নাছিল। কিন্তু সেই গত জীৱনৰ চিন্তাই তেওঁৰ মনক পীড়া দিয়ে যেন দেখা নাযায়। বৰং বুঢ়া বয়সত যেতিয়া তেওঁ আগ বয়সত ৰোৱা বিষ বৃক্ষৰ গুটি খাবলগীয়া হল, তেতিয়াও আমি ভাগ্য-দেৱতাক দোষ দিয়াহে দেখিবলৈ পাওঁ। বিপদৰ সময়তো তেওঁ পুৰুষৰ দৰে যুদ্ধ নকৰি বৰং আপোনঘাতী হ'বহে চেষ্টা কৰিছিল আৰু পুতেক সুবল-সিংহৰ বুজনি সত্বেও সেই পাপৰ গুৰুত্ব বুজিব নুখুজিছিল। জয়পুৰীয়াৰ চৰিত্ৰগত দুৰ্ব্বলতাৰ ইও এটা প্ৰমাণ।

বনমালী জয়পুৰীয়াৰ অবৈধ সন্তান কিন্তু জয়পুৰীয়াৰ মতে গাত জন্মৰ চেকা থকাতো তেওঁ কোনো অসুবিধা ভুগিবলগীয়া নহৈছিল। ধুনীয়া চেহেৰা তীক্ষ্ণ-বুদ্ধি, সাহস আৰু ডেকা বয়স, সকলো পিনৰে পৰা এটি সন্মানিত জীৱন কটাবৰ তেওঁৰ সুবিধা আছিল। কিন্তু বিকৃত-চৰিত্ৰ বনমালীয়ে সেই সুযোগ গ্ৰহণ নকৰিলে। তেওঁ শিক্ষা আৰু শক্তি সকলোখিনি প্ৰয়োগ কৰিলে নিজৰ স্বাৰ্থ সাধনৰ বাবে। সমাজৰ ওপৰত বনমালীৰ প্ৰধান আক্ৰোশ— সমাজে তেওঁক বৈধ-সন্তান বুলি স্বীকাৰ নকৰিলে। ইয়াৰ প্ৰতিফল দিবলৈ সমাজৰ ওপৰত যি কোনো প্ৰকাৰে অত্যাচাৰ কৰাই হল তেওঁৰ জীৱনৰ মূলমন্ত্ৰ। এই উদ্দেশ্য সফল কৰিবলৈ বনমালীয়ে সকলো প্ৰকাৰৰ ষড়যন্ত্ৰৰে আশ্ৰয় লৈছিল। যিবি-লাকৰ সংস্পৰ্শত তেওঁ আহিছিল সেই সকলোবিলাকৰে দুৰ্ব্বলতাৰ

সুযোগ তেওঁ কৈছিল। তদুপৰি সৌভাগ্যগুণে যি কোনো সুবিধাই তেওঁৰ আগত আহি পৰে অকুণ্ঠিতচিত্তে সেই প্ৰত্যেকটিকে নিজৰ স্বাৰ্থ-সিদ্ধিৰ সাধনৰ বাবে প্ৰয়োগ কৰিছিল। স্বাৰ্থসিদ্ধিৰ পথত কোনো প্ৰতিবন্ধকেই তেওঁ গ্ৰাহ্য নকৰিছিল। কুণ্ডিলপতি ঘটনাক্ৰমে মাধোন জয়পুৰৰ দুৰ্গত ৰাতি কটাবলৈ আহিছিল, কিন্তু প্ৰত্যুৎপন্ন-মতী বনমালীয়ে তৎক্ষণাৎ সেই ঘটনাকো নিজৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হোৱাৰ বাট মুকলি কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিলে (৫০ পৃঃ)।

বনমালীৰ পৰাজয় ঘটিল এই অতিশয় দুৰকাংখাৰ হাতত। সেউত্তাকৰ বিশ্বাসপ্ৰৱণতাৰ সহায় লৈ প্ৰথমে তেওঁ ককায়েক সুবলসিংহৰ সৰ্ব্বনাশ কৰিলে। তাৰ পিছত আন আন ঘটনাৰ সংযোগত তেওঁৰ আকাঙ্ক্ষা আৰু অলপ বাঢ়ি গল। কুণ্ডিলপতিৰ মৃত্যুৰ লগে লগে তেওঁ যমুনাৰ সৈতে আধাখিনি ৰাজ্যৰ ৰজা হ'বৰ সম্ভাৱনা দেখিলে। কিন্তু এইখিনিও তেওঁৰ বাবে যথেষ্ট নহল। জাহ্নবীৰ সৈতে সম্বন্ধ লগাই তেওঁ গোটেই ৰাজ্যৰে ৰজা হ'বৰ সপোন দেখিলে। পিছে অতিলোভাভিভূতস্য চক্ৰং ভ্ৰমতি মস্তকে মতিভ্ৰম হৈ তেওঁ জাহ্নবীৰে সৈতে চক্ৰান্ত কৰোতে যথেষ্ট সাৱধান নহলে। এই শেষ প্ৰচেষ্টাই তেওঁৰ সৰ্ব্বনাশ মাতি আনিলে যি ককায়েকক তেওঁ কৌশলেৰে নিৰ্ব্বাসিত কৰিছিল, ভাগ্যৰ দোষত সেই ককায়েক সুবলসিংহৰ হাতলৈ জাহ্নবীৰ লগুৱা ধনঞ্জয় মৰা পৰিল আৰু তাৰ হাতত থকা চিঠিৰ পৰাই জাহ্নবী আৰু বনমালীৰ চক্ৰান্ত ধৰা পৰিল। এই সংবাদৰ অধিকাৰী হৈয়েই সুবলসিংহই দৰঙৰাজৰ ওচৰ চাপিব পাৰিলে যি মুহূৰ্ত্তত বনমালীয়ে আৰু নিজৰ চক্ৰান্ত প্ৰায় সফল কৰি তুলিব ধৰিছিল সেই মুহূৰ্ত্ততে উপস্থিত হৈ বনমালীক চূৰ্ণ কৰিবলৈ সক্ষম হ'ল।

অভয়পুৰীয়া হৈছে বনমালীৰ ঠিক বিপৰীত। বনমালী যিদৰে অকৃতজ্ঞতাৰ চৰম দৃষ্টান্ত অভয়পুৰীয়া সেইদৰে বিশ্বস্ততাৰ চৰম

উদাহৰণ। কিন্তু বিশ্বাসী হলেও অভয়পুৰীয়াৰ মুখ বৰ চোকা আছিল। তেওঁ সঁচা কথা কবলৈ ভয় নকৰিছিল, কিন্তু অপ্রিয় সত্য আৰু বেছি অপ্রিয়কৈ কোৱাটো তেওঁৰ এটা ডাঙৰ দোষ। কুম্ভিলপতিৰ লগত তেওঁ অনাহক হাই-কাজিয়া কৰি নিজৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ পথতে বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। আনপক্ষে তেওঁৰ ভক্তি আৰু ভালপোৱা যিমান গভীৰ, সিমানেই তীব্র। প্ৰতাপৰ প্ৰতি অকপট ভক্তি আৰু শ্রদ্ধা আৰু সৰযৰ প্ৰতি অকৃত্রিম স্নেহ আৰু ভাল পোৱাৰ তুলনা নাই। নিজৰ শত কষ্ট-অপমানকো তেওঁ এই দুজনৰ বাবে হেয়-জ্ঞান কৰিছিল।

'অশ্রু-তীৰ্থ'ৰ চৰিত্রাৱলী মুঠতে এয়ে বুলিব পাৰি। এই নাটকৰ বিৰাটত্ব প্রমাণ হয় তাৰ ভাষা বা গল্প-বৈচিত্র্যৰ দ্বাৰা নহয়, তাৰ নৈতিক যুদ্ধৰ ছবিৰ দ্বাৰা। প্রাকৃতিক আৰু নৈতিক ধুমুহাৰ মাজেদি জাহ্নবী, যমুনা সৰয তিনিধাৰে বৈ বৈ এক মহাসাগৰতে মিল হৈছেগৈ। সেই মহাসাগৰ হৈছে জীৱন। অধৰ্ম্মৰ সদায় জয় নহয়, ধৰ্ম্মৰো পৰাজয় চিৰদিন নাথাকে; কিন্তু সাময়িকভাৱে অধৰ্ম্মৰো জয় হয়; ধৰ্ম্মৰে পৰাজয় ঘটে ধাৰ্ম্মিক শোক-দুখত দুমুনিয়াহ পেলাবলগীয়া হয় আৰু সমব্যথী সাংসাৰিকজনে তাৰে লগত এটুপি চকুপানী মচে এয়ে নীতি আৰু দুৰ্নীতিৰ মিলনৰ অশ্রু-তীৰ্থ। অসমীয়া পাঠকে শেক্সপীয়াৰৰ লীয়াৰক চিনি নেপাব, প্ৰতাপসিংহকো অসমত সহজে বিচাৰি পোৱা টান হব। কিন্তু এই "অশ্রুভ-তীৰ্থ"ত সকলোৱে আহি এবাৰ তৰ্পণ কৰিব পাৰিব।

—ঃ অৰ্পণ ঃ—

অসমৰ ভূতপূৰ্ব্ব শিক্ষামন্ত্ৰী

বিদ্যোৎসাহী

মৌঃ চয়িদুৰ ৰহমান এম-এ, বি-এল

(পূৰ্ব্বৰ-খান বাহাদুৰ, ছি-আই-ই)

চাহাবৰ হাতত এই

অশ্ৰু-তীৰ্থ

নাটখনি

আমাৰ ব্যক্তিগত শ্ৰদ্ধা আৰু ভক্তিৰ

চি॰ স্বৰূপে

অৰ্পণ কৰা হল।

গুৱাহাটী ১৪।৪।৪৮

বিনীত
শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা

চৰিত্ৰ

১। প্ৰতাপসিংহ [King Lear] ... কামৰূপৰ ৰজা
২। জাহ্নবী [Goneril] ... ঐ ডাঙৰ জীয়েক
৩। যমুনা [Regan] ... ঐ মাজু জীয়েক
৪। সৰযূ [Cardelia] ... ঐ ছুৱলীয়া জীয়েক
৫। বহুৱা [Fool] ... ঐ বহুৱা
৬। ধনঞ্জয় [Oswald] ... জাহ্নবীৰ লগুৱা
৭। অভয়পুৰীয়া [Earl of Kent] ... অভয়পুৰৰ ৰাজপ্ৰতিনিধি
৮। জয়পুৰীয়া [Earl of Glocester] ... জয়পুৰৰ ৰাজপ্ৰতিনিধি
৯। সুবলসিংহ [Edgei] ... ঐ পুতেক
১০। বনমালী [Edmund] ... ঐ পুতেক (জাৰজ)
১১। দৰঙীৰাজ [Duke of Albany] দৰঙৰ ৰজা, (জাহ্নবীৰ স্বামী)
১২। কুণ্ডিলপতি [Dnke ot Corwall] ... কুণ্ডিলৰ ৰজা, (যমুনাৰ স্বামী)
১৩। কমতাৰাজ [King of France] ... কমতাৰ ৰজা (পিছত সৰযূৰ স্বামী)
১৪। জয়ন্তাৰাজ [Dnke of Burgundy] .. জয়ন্তাপুৰৰ ৰজা (সৰযূৰ পাণিপ্ৰাৰ্থী)

বৈতালিক, ৰবাগী, পুৰোহিত, বেজবৰুৱা, বিষয়াসকল, অনুচৰবিলাক সেনাবিলাক, নৰ্তকীবিলাক আদি

——x——

চাবলগীয়া :— ১ম অংকৰ ১ম দৰ্শন আৰু ৩য় দৰ্শনত জাহ্নবী, আৰু 'সৰযূ'ৰ সলনি যথাক্ৰমে 'নৰ্মদা' আৰু 'শেৱালী' বুলি ভুলতে ছপা হৈছে। 'এই ভুল শুধৰাই লব যেন!

অশ্রু-তীর্থ

প্রথম অঙ্ক

প্রথম দর্শন

প্রাগজ্যোতিষ—রাজসভা

[পুরস্ত্রীরা, অন্তঃপুরীরা, বনবাসী, সভাসদগণ, বৈতালিক আদি।]

—গীত—

বৈতা—নমো, কামরূপা অসমা,
নীল-শৈল-শিখরিণী সজল-কজ্জল-কুন্তলা
শিবি-গৌরব-গরবিনী, লীলায়িত-শ্যাম-অঞ্চলা।
প্রথম-প্রভাত-প্রতিপন্না বসন্ত-গীতি-গন্ধা,
তীর্থ-রাজ-রাব-পালিতা মুনি-মহাতপ-বন্দ্যা।
সিদ্ধি ইন্দ্র-নন্দন মোক্ষ-মুক্তি-পন্থা।
লৌহিত্য-পূত-সলিলা, কোটি-নির্ঝর-ঝঙ্কৃতা,
নিরলঙ্ক শত শতাব্দীর শৌর্য্য-সুযশ-মণ্ডিতা।
অনন্ত-বস্তু-সম্ভবা করুণাকুল-বেদনা,
হর্ষ-পুলক-চঞ্চল চির উজ্জ্বল প্রাণ-প্রেরণা—
ধরালোক-জাগ্রতা মূর্ত্তিমতী কল্পনা।

প্ৰথম-দৃশ্য

[গীতৰ অন্তত দেৱী বহিৰে। তাৰ পিছতে মহাৰাজ ৰত্নদীপ, মৰুস্থাৰাজ, কুন্তিলৰাজ, ঊৰ্মিলা, ... সকল আৰু পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সভাসদবিলাকৰ প্ৰৱেশ।]

ৰজা—জয়পুৰীয়া ডাঙৰীয়া,
মৰুস্থা আৰু কমতাৰাজৰ অভ্যৰ্থনাৰ বাবে
তোমালোক সাজু হোৱাহক।

জয়—যি আদেশ মহাৰাজ।

[জয়পুৰীয়া আৰু যমৰাজীৰ প্ৰস্থান।

ৰজা—শুনা আজি সভাসদ বিষয়াসকল।
গূঢ় এক ৰাজকাৰ্য্য কৰো সমাপন।
মানচিত্ৰ দিয়া মোক,
চোৱা সকলোৱে।
ভগালো বিশাল ৰাজ্য তিনিটা অংশত।
মনৰ সংকল্প মোৰ—
অশক্তনি হল ৰাজ্যভাৰ
সমৰ্পণ কৰি তাক তৰুণ কৰত
বাণপ্ৰস্থ কৰিম গ্ৰহণ।
শুনা মোৰ মৰমৰ দৰত্তী নৃপতি
শুনা আৰু সমপ্ৰিয় কুন্তিল-কোঁৱৰ
স্থিৰ কৰি দিম আজি কন্যাৰ যৌতুক
যোগে যাতে ভৱিষ্যতে নহয় বিবাদ।

অশ্ৰু-তীৰ্থ

জৰতা, কৰজবাজ বিশিষ্ট অতিথি ।
পাণিপ্ৰাৰ্থী হই মোৰ কনিষ্ঠা কন্যাৰ ।
বহুত দিনৰ পৰা আছে আশা পালি ;
আজি দুয়ো ভাবিচিন্তি দিব সমিধান ।
প্ৰাণতো অধিক মোৰ জীয়াৰীসকল ।
মোৰ এই বিশাল ৰাজ্যত
এৰি দিম মই আজি—সৰ্ব্ব অধিকাৰ
তোমালোকে এক মাৰ্যে হবা অধিকাৰী ।
কোৱাচোন এবে বাক বিবেচনা কৰি
ভালপোৱা কোনে মোক সবাতো অধিক ?
যিজনীৰ সমিধান হব বেছি ভাল
সিজনীয়ে দান মোৰ লভিবা প্ৰচুৰ ।
জাহ্নৱী কুৱঁৰী নৰ্ম্মদা । ডাঙৰ জীয়াৰী মোৰ ।
তুমিয়েই আগধৰি কোৱাচোন বাক ।
নৰ্ম্মদা—দেউতা !
তোমাক ইমান বেছি ভালপাওঁ মই
প্ৰকাশ কৰিব তাক ভাষাৰ নাটনি ।
দৃষ্টিশক্তি, স্থান কিবা স্বাধীনতা ধন
সবাতো অধিক প্ৰিয় তুমি পিতৃদেৱ ।
অমূল্য দুৰ্লভ বস্তু—সিও যে নিশ্চয় !
সৌন্দৰ্য্য মাধুৰ্য্য, স্বাস্থ্য, সম্পদ, সন্মান,
[illegible] জীৱন-তুলন
তাৰ সতে একেবাৰেই [illegible] তুলনা ।

সন্তানৰ পিতৃপ্ৰেম যিমানে সত্বৰ
বৰ্তমানে ভালপোৱা, ভক্তি অন্তৰৰ
পিতৃয়ে লভিব পাৰে সন্তানৰ পৰা,
সিমানেই ভালপোৱা পৰিমানহীন
জানিবা তোমাৰ প্ৰতি চিৰকালে মোৰ।

সকলে—([illegible]) তেনে সুৰ, কিনো বাক কব সমুখে
আমাৰেৰ ভালপোৱা নীৰৱে মাগোন।

ৰজা— পৰম সন্তোষ পালোঁ, প্ৰজাবৃন্দ তোমাৰ
সত্য মধ্যম পথ নিৰ্মল ব্যৱহাৰ
দিলোঁ দান আনন্দেৰে যৌতুক তোমাক
গাই গৈ আছা, এয়ে হয় সীমাবদ্ধতা জান।
সীমান মাজত এই আছে বৰ্তমান
গিৰি-কন্দৰ খনি-বন শ্যামল পথাৰ
নদ-নদী বিল-খাল ধৰণি অপাৰ
দিলোঁ ৰাজ্য আজি পাতিলোঁ তোমাক।
তুমি আৰু ধৰণীৰাজৰ
নাতি-পুতি ভবিষ্যৎ বংশধৰসকলে
নিষ্কণ্টকে ৰাজ্যভোগ কৰিব সুখেৰে।
কোৱাচোন এবে তুমি মাজু আইদেউ
স্নেহৰ সোণা মোৰ।

যমুনা—দেউতা! বাইদেৱে কলে এতিয়াই,
মইয়ো কওঁ উত্তৰতে সহজ সুখেৰে—

অন্তৰৰ যত ভালপোৱা, প্ৰেম প্ৰীতি ভক্তি
জীৱনৰ সুখ-ভোগ আহাৰ-বিহাৰ
ইন্দ্ৰিয়-তৃপ্তিৰ আৰু আনন্দ বিমান,
সকলোকে ভাবো মই অতি তুচ্ছ বুলি
তব প্ৰতি ইমানেই উচ্চ ভালপোৱা।
ইমানেই ভালপাওঁ জানিবা তোমাক
সেয়ে মোৰ জীৱনৰ একমাত্ৰ সুখ।

সৰযু—(স্বগত) জেনেহলে অভাগিনী সৰযুক এই
কিন্তু হব পাৰে জেনে কেনেকৈ?
জানো মই সুনিশ্চিতভাৱে
অন্তৰত আছে মোৰ
ৰত্নাৰ অধিক সম্পদ।

ৰত্না—ধন্য, ধন্য অতি কান্তা তুমি মোৰ।
তুমি আৰু নাতিপুতিসকল মোৰ
ৰাজ্যৰ দ্বিতীয় অংশ কৰিলো প্ৰদান।
মই জীৱনীক দিয়া ৰাজ্যাংশৰ সতে
জানিবা তোমাকো ভাগ কৃত্যত সমান।
জীৱন-আনন্দ মোৰ সুমলী জীয়ৰী।
যাৰ প্ৰেম-প্ৰতিদ্বন্দ্বী তই
তহঁতো কমতাৰাজ আছে অপেক্ষাত
কোৱাচোন তুমি এবে সৰু আইজনী।
পাবা দান শ্ৰেষ্ঠাংশ ৰাজ্যৰ।

সৰযূ—ভাষা নাই। দেউতা!
কথা মোৰ নোলায় মুখত।
ৰজা—নিজিও নিমাতী হৈ থাকিব তোমাক
দিয়া মোক সম্বিধান সুস্পষ্ট ভাষাৰে।
শেফালী—দেউতা। অভাগিনী সৰযূ তোমাৰ,
নসৰে মুখৰ পৰা অন্তৰৰ ভাষা।
ভালপাও তোমাক নিশ্চয়,
নোহে বেছি—মাত্ৰ অলপ।
ৰজা—ইকি! ইকি! সৰযূ! স্তব্ধ হ।
কৰ তোৰ বাক্য পৰিহাৰ
নহলে জানিবি হব সৌভাগ্য বিনাশ।
সৰ—শুনা দেউতা পূজনীয় পিতৃদেৱ মোৰ,
জনম পালন মোৰ স্নেহ ভালপোৱা
লভিছো সকলো মই তোমাৰেই পৰা
সমভাবে বিধিমতে পালিম কৰ্ত্তব্য,
শ্ৰদ্ধা ভক্তি অকপট ভালপোৱা মোৰ
সবিনয়ে নিবেদন কৰিম তোমাক।
কিন্তু মোৰ পূজনীয়া বাইদেউহঁতে
হৃদয়ৰ ভালপোৱা সকলোখিনিকে
দিলে যদি তোমাকেই হিয়া শুদা কৰি
স্বামীসকলৰ প্ৰতি ৰাখিলে কি বাকী?
মই হলে কওঁ স্পষ্ট কৰি—

[illegible]

নিজৰহে ধনধান্য কৰিম অৰ্পণ
প্ৰেম-প্ৰীতি ভক্তি-স্নেহ ভালপোৱা মোৰ
আধা ভাগ পাব সেই স্বামী-দেৱতাই ।
সকলোখিনিকে সেই ভালপোৱা মোৰ
তোমাকেই আজি মই দিবলৈ হলে
বাইদেউহঁতৰ দৰে হই বিবাহিতা
নোৱাৰিম কাকো আৰু কৰিব বৰণ ।

ৰজা—এয়ে নেকি তোৰ অন্তৰৰ কথা ?
সৰু—পিতা নাই মিছা কথলই, দেউতা !
ৰজা—তোৰ মই নহও দেউতা ।
এনে কম কুমলীয়া বয়সতে তই
ইমান নিৰ্দয়া বাক কলি কিদৰে ?
সৰু—খুব মই—ভাবহীনা তনয়া তোমাৰ
সত্য মোৰ জীৱন-সাৰথি ।
ৰজা—বেছ ! হব সেইদৰে । জানিবি নিশ্চয়
সেই অনুযায়ী হব যৌতুকৰ ভাগ ।
তৰুণ তপন তাপ, ডাকিনী যোগিনী
গহীন তামসী নিশা, নবগ্ৰহ বল
জন্ম-মৃত্যু সংঘটিত যাৰ নিৰ্দেশত
সকলোকে সাক্ষী ৰাখি মই—
হিয়াৰ অপত্য স্নেহ দিলো বিসৰ্জন ।
মচিলো সকলো মোৰ তেজৰ সম্পৰ্ক

অন্তৰৰ পৰা তোক থলো আঁতৰাই ।
ইহ জীৱনত মোৰ হে নিঠুৰা পাষাণী !
তই মোৰ মৰমৰ নহয় জীয়াৰী ।
অসভ্য বৰ্ব্বৰ নৰ হিংস্ৰ বনচৰ
পেটৰ পোৱালী যাৰ সুখাদ্য আহাৰ
সিসকলেও পাব মোৰ অন্তৰত ঠাই ;
কিন্তু তই হলি মোৰ ঘৃণিতা বৰ্জ্জিতা ।

অভয়—মহাৰাজ !

ৰজা—নজনাবা কোনো প্ৰতিবাদ ;
দুৰ্দ্দান্ত দানৱ আৰু কোপানল তাৰ
নোসোমাবা দোমোজাত কোনো ।
যি মোৰ অন্তৰৰ আছিল স্নেহৰ
প্ৰিয়তৰো অধিকৈ প্ৰিয় বৰ মৰমৰ
ভাবিছিলো মনে মনে যাক
হব মোৰ মাতৃসমা বাৰ্দ্ধক্যৰ ধাত্ৰী
সেয়ে আজি শক্তিশেল হানিলে বুকুত
যা, যা, দূৰ হই যা,
নাথাকিবি আৰু তই চকুৰ আগত ।
মৰিশালি হক মোৰ শান্তি-নিকেতন
অন্তৰৰ পৰা তোক দিলো বিসৰ্জ্জন
লুকালেও হিমালয়, অৰণ্যে পাহাৰে,
নলবে মৰম মোৰ আশিস বিদায় ।

[illegible]।

শুনিলা, [illegible]!
জীয়াৰীহঁতৰ সতে তোমালোক দুয়ো
ৰাজ্যৰ তৃতীয় অংশও কৰা উপভোগ।
দয়াহীনা গৰবিনী কনিষ্ঠা কন্যাৰ
গৰ্ব্বৰ লগত এৰে মোক পৰিণয়
মৰমৰ তোমালোক জোঁৱাই দুজনে
লোৱা আজি মোৰ ৰাজ্যভাৰ।
সন্মান ভূষণ মোৰ আছিল যিমান
ৰাজদণ্ড সিংহাসন কৰিলোঁ প্ৰদান।
একজন অনুচৰ সভাসদ লই
দুই কন্যা-জামাতাৰ ৰাজ্যকালেকত
কটাম এমাহ কাল পাল অনুসৰি।
মই মাথোঁ ৰজা হই থাকিম নামত
তোমালোক দুজনেই প্ৰিয় পুত্ৰ মোৰ
সমানে ভগাই লোৱা বিশাল সাম্ৰাজ্য।
ৰাজকৰ্ম্ম সম্পাদন, ৰাজস্ব গ্ৰহণ
সকলো শাসন-ভাৰ লোৱা বুদ্ধি-বলি।
শুভকাৰ্য্য নাথ হয় [illegible] [illegible]
এতিয়াই এই মুহূৰ্ত্তত
দুজনকে দিওঁ মোৰ মুকুট পিন্ধাই। ([illegible])
অন্তঃপুৰীত—মহাৰাজ [illegible]!
নৰপতি বুলি তোমাক কৰিছো প্ৰণাম।

পিতৃজ্ঞানে ভক্তিভাবে পূজিছো তোমাক ।
প্ৰভুজ্ঞানে চিৰকালে পালিছোঁ আদেশ
প্ৰধান সহায় তুমি প্ৰাৰ্থনা কালত ।
ৰজা—এৰি দিছো ধনুৰ্ব্বাণ হব লক্ষ্যভেদ
নাথাকিবা সন্মুখত তাৰ ।
অভয়—মোৰ মুখতেই ৰজা হক বজ্ৰপাত,
মোৰেই অন্তৰ এই বাণবিদ্ধ হৈ
. ভাঙিচিঙি হোক চুৰমাৰ ।
উন্মত্ত প্ৰতাপ আজি কামৰূপপতি
চিৰনম্ৰ ভাণ্ডীয়া অভয়পুৰীয়া
শিৰ হক আজি ভেনে অস্ত্ৰ কঠোৰ ।
এই বুঢ়া বয়সত আজি
কি কৰিব পাৰা তুমি ৰজা ?
তোষামোদে মুছিলেও প্ৰতাপীৰ মন
ভাবিছানে মহাসভা
চিৰদিনে থাকিব গোপনে ?
মহাৰাজ ! সদাশয় বিচাৰক তুমি
ধীৰভাবে ভাবিচিন্তি কৰি বিবেচনা
এতিয়াও অভিশাপ কৰা প্ৰত্যাহাৰ ।
সুমলীয়া তনয়া তোমাৰ
পিতৃভক্তি নোহে কম যাৰ অন্তৰত
অপৰাধী নহয় কদাপি ।

ৰজা—অন্তঃপুৰীয়া ! —স্তব্ধ হ নৰাধম ।
অলমানো আছে যদি মমতা প্ৰাণত
নকৰিবি পুনৰবাৰ বাক্য উচ্চাৰণ ।
অভয়—তোমাৰ শত্ৰুৰ প্ৰভু নিধনৰ হেতু
চিৰকালে আগ কৰি ৰাখিছো জীৱন ।
হয় যদি সঁচাকৈয়ে কুশল তোমাৰ
নাই ভয়, যায় যদি যাব ই জীৱন ।

ৰজা—চকুৰ আগৰ পৰা আঁতৰ তুৰন্তে ।
অভয়—চকুমেলি ভালদৰে চোৱা মহাৰাজ,
নয়নৰ লক্ষ্য হৈ আছো থিয় হই ।
ৰজা—দোহাই ভগৱানৰ ।
অভয়—মিছাতেই দেৱতাক কৰিছা আহ্বান ।
ৰজা—পাষণ্ড ! দুৰ্জ্জন !—(তৰোৱাল উলিয়ায়)

কুণ্ডিল, দৰণ্ডী—ক্ষান্ত হোৱা মহাৰাজ !
অভয়—ৰেহ কথা, কোষমুক্ত কৰা তৰোৱাল,
বধ কৰি আজি এই বৈদ্যক তোমাৰ
পুৰস্কৃত কৰা তাৰে দুৰন্ত ব্যাধিক ।
প্ৰত্যাহাৰ কৰা ৰজা, আদেশ তোমাৰ ।
শুনিলে এই মোৰ মিনতি বচন,
নোহেমানে যি পৰ্য্যন্ত কণ্ঠৰোধ মোৰ
উচ্চস্বৰে কম মই চিঞৰি চিঞৰি
পৰম অধৰ্ম্মাচাৰী নিদাৰুণ তুমি ।

ৰজা—শুন ভেনে দুৰাচাৰ পাপিষ্ঠ দুৰ্মতি !
নালাগে দেখাব আৰু ৰাজভক্তি তোৰ
কি আছে ভাবিছ তই—শক্তি নাই তোৰ
কৰিবি বিৰত মোক সংকল্পৰ পথা ।
গৰ্ব্ব আৰু অহঙ্কাৰে চুইছে আকাশ,
ৰাজআজ্ঞা আৰু মোৰ ৰাজক্ষমতাৰ
পশিলি মাজত তই মহাদৰ্প কৰি ।
সহজতে কেতিয়াও নাই পৰিত্ৰাণ
যথাযোগ্য দিম মই পুৰস্কাৰ তোক ;
পাঁচ দিন দিলোঁ মাথোঁ সময় তোক,
ছদিনৰ দিনা তই বিনা বাক্যব্যয়ে
সম্পত্তি বিষয় লই উপযুক্তভাৱে
এৰি যাবি ৰাজ্য মোৰ কামৰূপ দেশ
বোৱাৰিবি আৰু তই পাহিবি উদ্দেশ ।
দিলোঁ তোক সুকঠোৰ দণ্ড নিৰ্ব্বাসন
সপ্তম দিনত যদি এই দেহ তোৰ
আমাৰ ৰাজ্যৰ মাজে দেখে কোনোবাই
তেতিয়াই মৃত্যু-দণ্ড জানিবি উচিত ।

অভয়—এই যদি আদেশ তোমাৰ
সবিনয়ে শিৰ পাতি কৰিলোঁ গ্ৰহণ
বিদায় বিদায় মহাৰাজ,
নাই যত ন্যায় আৰু সত্যৰ আদৰ

যাঁহি তাঁহি সেই স্থান কৰিলো বৰ্জন
পালো নিৰ্ব্বাসন-দণ্ড আজীৱনকাল বুলি।
কুবৰী সৰযু।
দেৱতাসকল আছে সহায় তোমাৰ
সক্তিমন্তে সুৰক্ষা কৰি
সত্য বাণী কৰিলা প্ৰচাৰ
সহস্ৰবাৰ ধন্যবাদ জনালো তোমাক।
আমাসোপাল কৰ্মিয়েও ৰাখিলা মনত
শুভক্ষণ সচন যেনে কৰালা প্ৰৱণ
ফলিব লাগিব তাৰ তেজুৱা সুফল।
সকলোকে কৰাযাবে মাগিলো মেলানি
জনমভূমিৰ কোলা গাওঁ ৰবি থকি।

প্ৰস্থান কাশ্যাৰৰাজ কমতাৰাজ আৰু জয়পুৰীয়াৰ-প্ৰৱেশ

জং—মহাৰাজ জয়ন্ত আৰু কমতা ভূপতি।
কমা- হে জয়ন্তপতি!
আগে মই মৰমেৰে সম্ভাষো তোমাক।
কমতাৰাজৰ মতে প্ৰতিনিধি তুমি
পাণিপ্ৰাৰ্থী মোৰ এই কনিষ্ঠা কন্যাৰ।
কেনেকুৱা জানিছানে শেষ ইচ্ছা মোৰ
কি যৌতুক দিম আজি কন্যাৰ লগত?
জয়ন্ত—মহাৰাজ নিজমুখে কৰিছে প্ৰস্তাৱ
কম তাৰ নহয় বিশেষ।

ৰজা—জেনেছ জয়ন্ত-নৃপতি !
ছিলনা আছিল প্ৰিয় কন্যা। যথাযথ
মূল্যও আছিল তাৰ সেই অনুপাতে ।
নাই আৰু আজি সেই দিন
মৰিছে তনয়া মোৰ, কমিছে যৌতুক ।
শুনাতে হে ৰাজন !
কন্যাৰ শপত যদি আছে কিবা বাকী
তেজে মেয়ে মূৰ্তিমন্ত অভিশাপ মোৰ ।
জানিতনি তাকে যদি ভাবা ভাল বুলি
নিব পৰা পৰবিনী তনয়াক তুমি
আজি হতে তাই জেন হক তোমাৰেই ।

জয়—মুখেৰে সোনাৰ তালা ।

ৰজা—এই তনয়াৰ মোৰ নাই একো গুণ,
ৰূপবিহীনা তাই ঘৃণনীয়া মোৰ ।
যৌতুকত দিছো মই অভিশাপ দান,
খেদি দিছো দূৰ কৰি খাইছো শপত ।
ভালপালে লই যোৱা বৰ্জিতা কন্যাক,
বেয়া পালে দূৰলই খেদি দিবা তুমি ।

জয়ন্ত—ক্ষমা কৰা মহাৰাজ !
এনে হেন দুৰ্ভাগাক মই
জানিতনি কিমানবে কৰিম গ্ৰহণ ।

ৰজা—বেহ বীণা, মোৰ দৰে কৰা পৰিত্যাগ,

গৰ্ৱৰ উচ্চ শিৰ হ'ল অৱনত ।
শুনা হেৰা প্ৰিয় মোৰ কমতা ৰাজন,
নোখোজো তোমাকো শিৰ সেইবাবে মই
এই মোৰ পাপিয়সী ঘৃণিতা তনয়া ।
জনাও প্ৰাৰ্থনা মই—দিও উপদেশ
গুণৱতী অন্য কন্যা কৰোৱা বিবাহ ।
গৰবিনী কন্যা মোৰ সবংশৰ সতে
নোশোভিব সম্পৰ্ক তোমাৰ
অনৰ্থক যত লাজ পাবা সেইবাবে ।

কমতা—মহাৰাজ !
বিস্ময় কাহিনী এক কৰিলো শ্ৰৱণ ।
সভাতোকে আদৰিনী বেছি মৰমৰ
আছিল তোমাৰ এই সুন্দৰী জীয়াৰী ।
শুনিছো বহুত খ্যাতি, বহুত সুনাম
নিজ মুখে যত বাৰ কৰিছা প্ৰকাশ
প্ৰাণতো অধিক প্ৰিয় অতুলন-বালা,
আজি বাৰু এনে কিনো কৰিলে কুকৰ্ম
যাৰ বাবে পলকতে সকলো হেৰাল ?
আচৰিতে হল কিবা ভৌতিক ঘটনা ?

সৰ—অন্তৰৰ নিবেদন শুনা মহাৰাজ !
তোষামোদ চাটুবাক্য শিকা নাই মই ।
এটা মাথ অন্তৰত ৰাখি অনুৰোধ

আজি আৰু মোৰ যাবা নহয় প্ৰকাশ ।
অন্তৰত যিবা কথা কলো অন্তৰৰ
বচনত লেশমাত্ৰো নহয় প্ৰভেদ ।
জনালো সন্নাকো আজি সখিনয়ে মই
নাই মোৰ অন্তৰত মলিনতা-পাপ ।
হত্যা দোষ মহাপাপ জঘন্য আচাৰ
কৰা নাই কোনো দিনা কদাপিতো মই,
কুমাৰী ধৰ্ম্মত নাই কলঙ্কৰ মলি ।
যিকাৰণে হেকৰালো স্বম পিতৃৰ
সি গুণৰ অভাৱতে মই
অধিক সৌভাগ্যৱতী ভাবিছো নিজকে ।
অন্তৰৰ সৰলতা নাথাকিলে যোগ
মুখৰ কথাৰ মাথোঁ ছলনা ভাষাৰে
নোখোজো জনাব মই ভালপোৱা মোৰ ।
তেনেকুৱা ভাব মই নিবিছাৰো পিতা,
যাৰ বাবে হেকৰালো স্নেহ তোমাৰ ।

বজ্ৰ।—জনম নোলোৱা হলে এই পৃথিৱীত
তোৰ দৰে অকৃতজ্ঞ ছোৱালী এজনী
লভিলোহেতেন মই অধিক আনন্দ ।
লভি জন্ম মাথোঁ তই বঞ্চালি অশান্তি

কমলা—বুজিলো সকলো কথা—বহুত কাহিনী ।
[illegible] মৌনীবাবাঃ—[illegible]

মুখেৰে নোলায় কথা, অসত্য বচন।
অন্তৰৰ মৰ্ম্মবাণী নাজানে জনাৰ।
হে জয়ন্তাৰাজ!
কোৱা তুমি বালিকাক কি দিয়া উত্তৰ?
নেথাকিলে বহুমূল্য সম্পত্তি লগত
থাকিবনে তেতিয়াও প্ৰণয় তোমাৰ,
কোৱা শেষবাৰ—লাগে নেকি ৰাজতনয়াক
যৌতুক-আধাৰ-বা[illegible]।

জয়— মহাৰাজ!
পূৰ্ব্ব কথামতে দিলে যৌতুক লগত
ৰাজকুমাৰীৰ পাণি কৰিম গ্ৰহণ।

ৰজা- কৰিছো প্ৰতিজ্ঞা মই নললে বচন।

জয়—হে ৰাজকুমাৰী!
হেকহালা পিতা তুমি—হেকবাগা পতি।

সৰু—ক্ষমা কৰা জয়ন্তা-নৃপতি!
সম্পত্তিৰ বাবে যেয়ে ভালপাব মোক
সিজনক স্বামী মই নকৰো বৰণ।

কমতা—কুঁৱৰী সৰযূ!
অতি অনুপম তুমি ৰজাৰ নন্দিনী
যদিবাও সকলোৰে পৰিত্যক্তা তুমি
তথাপিতো হলা মোৰ সংসাৰৰ ধন,
ত্যজিতা হলেও তুমি মোৰেহে পূজিতা।

ৰাজবালা ! সৰ্ব্বগুণ-সাতেশ্বৰী শক্তি
আঁহা মোৰ কাষলৈ কৰিলো গ্ৰহণ ।
শুনা হেৰা মহাৰাজ কামৰূপপতি !
যৌতুকবিহীনা এই তনয়া তোমাৰ
আজি হন্তে ৰাণী মোৰ কমতা-ঈশ্বৰী ।
জনোৱা বিদায় বালা, সবাৰে কাষত ।

ৰজা—ভাল কথা, লই যোৱা কমতা-নৃপতি ।
আজি হন্তে পালা তুমি জীয়াৰীক মোৰ ।
এনুৱা জীয়াৰী মোৰ নাই প্ৰয়োজন
সেই পাপ মুখ মই নাচাওঁ দুনাই
যা, যা হেৰ গৰবিনী বালিকা
নাই আৰু অন্তৰত তোৰ প্ৰতি মোৰ
তিলমানো ভালপোৱা মৰম চেনেহ,
হেৰুৱালি পিতৃস্নেহ আশীৰ্ব্বাদ মোৰ
আঁহা হে জয়ন্তাৰাজ !

[ৰজা, জয়ন্তাৰাজ, দৰঙীৰাজ জয়পুৰীয়া, দুভিলৰাজ
আৰু লগুৱাবোৰৰ প্ৰস্থান ।]

কমতা—বিদায় জনোৱা বালা,
পূজনীয়া স্নেহময়ী জননীজনক ।

সব—পিতাৰ চকুৰ মণি তুই আইদেউ ।
চকুলোৰে আজি মই মাগিলো বিদায় ।
জানো মই অঁতৰতে বুজিলো নিশ্চিত

তোমালোক দুজনীৰ মৈত্ৰেয়া প্ৰকৃতি
তথাপিতো কওঁ শুনা দুই বাইদেউ,
পিতাৰ শুশ্ৰূষা যেন কৰা ভালদৰে।
দেখুৱালা যেনে স্নেহ মুখৰ কথাৰে
সেই স্নেহতেই মই এৰিলো পিতাক
যত্ন সেৱা সমাদৰ কৰিবা সদায়।
ইয়াকেই সবিনয়ে কৰি অনুৰোধ
মাগো মই কৰযোৰে মেলানি এতিয়া।

যমুনা—নকৰো কৰ্ত্তব্য-শিক্ষা তোৰ ওচৰত।

সুৰী নৰ্ম্মদা—নিজৰ পতিক তোৰ ৰাখিবি সন্তুষ্ট
অনুগ্ৰহ কৰি যেয়ে কৰিছে গ্ৰহণ।
নহয় স্নেহৰ পাত্ৰী পিতৃৰ আমাৰ
কোনেও বিচৰা নাই উপদেশ তোৰ।

সৰ—ছলনা চাতুৰী এই কপটতা ভৰা
বেছি দিন কতিয়াও নাথাকে লুকাই।
নোৱাৰা ৰাখিব ঢাকি দোষ আপোনাৰ
শেষত ঘৃণাৰ পাত্ৰী হবই লাগিব।
সুখী হোৱা সকলোৱে।

কমতা আহা ভেনে সুন্দৰী। কমতা আৰু বধুৰ প্ৰস্থান।

সুৰী নৰ্ম্মদা—তোমাৰ লগত মোৰ বহুত কথা আছে ভনীটি!
আমাৰ নিজৰ বিষয়েই মাৰাত্মকীয় কথা। দেউতা আজি
ইয়াতেই থাকি যাব নেকি?

যমুনা—এই মাহ তেনো তোমাৰ লগত থাকিব। অহা মাহতহে মোৰ ঘৰত।

নৰ্ম্মদা—শুনিছানে ভনীটী। দেউতাৰ আমাৰ বুঢ়া বয়সত মূৰৰ ঠিক নোহোৱা হৈছে। নদেখিলানে সুন্দৰী স্ত্ৰী সৰযুক কেনে ভাল পাইছিল—আজি কেনে এটা সামান্য কাৰণতে পৰিত্যাগ কৰিলে।

যমুনা—বুঢ়া হলে মানুহৰ প্ৰকিতি লৰে। দেউতাৰো সেয়ে হৈছে।

নৰ্ম্মদা—যেতিয়া লগত আছিল তেতিয়াই কত কি নকৰিলে। সতভদিনীয়া বয় শভাৰ এবে কেনেকৈ? তাৰ উপৰিও আকৌ স্বেচ্ছাচাৰ মানে ভনীটী। বুঢ়া হলে মানুহ এনেকুৱাই হয়।

যমুনা—কেনে কুৎসিত কামবোৰ কৰিব ধৰিছে। ছি কটা! আপোনাপেটীয়া অভয়প্ৰবীযাজনাক অলপ কথাতেই খেদি পঠিয়ালে। আমাৰ লগত যে ভালেৰে কটাব তাৰেই বা কি বিশ্বাস।

নৰ্ম্মদা—কমতাৰজাৰ লগত জানো বিদায় কালত বৰ ভাল ব্যৱহাৰ কৰিলে। মোৰ কথা শুনা ভনীটী! আমি প্ৰয়োজনীয়ে একগোট হৈ চলিব লাগিব—নহলে বুঢ়াক চম্ভালিব পৰাটো টান হব এক্কা। যদি এই ৰকমেই চলিব লাগিল তেন্তে আমি ৰাজ্য পোৱাবেই বা কিটো লাভ হল, কোৱাচোন বাক।

যমুনা—স'চা কথা কৈছে বাইদেউ। এই সম্পৰ্কে আমি পিছ-পাৰে যি হয় ...উ। কৰিব লাগিব।

নন্দ।— নিশ্চয় ভনীটি, নিশ্চয়। আজিৰ পৰা আমি দুয়ো ভনীৰ পৰিকল্পন এক, কৰ্মপদ্ধতি এক, লক্ষ্য এক। বলা সহ বিষয়ে আলচ কৰোঁগৈ। [দুয়োৰে প্ৰস্থান]

—দ্বিতীয় দৰ্শন—

জয়পুৰ দুৰ্গ—কক্ষান্তৰ

অকলে বনমালাসিংহ।

বন—হে দেৱী প্ৰকৃতি। তুমি মোৰ আৰাধ্যা গৰাঁনী। মই তোমাৰ নিয়মৰ অধীন। যদি সেয়ে হয় কিয় তেন্তে মই কুৎসিৎ সামাজিক নিয়মৰ তলতীয়া হম? পূৰ্ব্বাপৰ প্ৰচলিত নিয়মমতে ককাইদেউতকৈ কেইদিনমানৰ সৰু হোৱাৰ বাবেহে কিয় মই লোকে ভেকুৱাম? জাৰজ। জাৰজ কিয় নীচ হব? জাৰজ জানো মানুহ নহয়? সতীৰ গৰ্ভজাত পুত্ৰৰ নিচিনা মোৰ দেহৰ অঙ্গ প্ৰত্যঙ্গও নহয়নে? কতা? মোৰ গাত কতো অকণমানো তাৰ ব্যতিক্ৰম নাই। মোৰ মনত উদাৰতা আছে। মোৰ গঢ়ত সৌষ্ঠৱ আছে। কিয় তেন্তে সিহঁতে মোক জাৰজ বুলি ঘৃণা কৰিব? কিহৰ জাৰজ? জাৰজ! তেন্তে তই সাজু হ। বুকু ফিন্দুৱাই থিয় হ।

ভদ্ৰ° সুজাত সুবলসিংহ। মই [illegible]ৰ ধাৰ্য্য কাঢ়ি লম। মই তোক সকলো অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰিম। সুজাত সুবলসিংহক পিতৃ জয়পুৰীয়াই যিমান ভালপায়, মোকো সিমানেই ভালপায়। সুন্দৰ কথা 'সুজাত"—ৰব বচিয়া কথা 'সুজাত'। এই পত্ৰেৰে যদি কাম সমাধা হয় আৰু যদি মোৰ অভিপ্ৰায় পূৰ্ণ হয় তেন্তে এই জাৰজ বনমালীয়ে সুজাত সুবলসিংহক ঘাটি খুৱাব। মই এবাৰ মূৰ তুলি থিয় হব খোজো। মই উঠিম। মই পোন হৈ থিয় হম। হে স্বৰ্গৰ দেৱতাসকল! আশীৰ্ব্বাদ কৰা। এই জাৰজক তোমালোকে কৃপাৰ চকুৰে চোৱা। তাৰ সহায় হোৱা। [জয়পুৰীয়াৰ প্ৰবেশ।]

জয়—অভয়পুৰীয়া দেশত্যাগী হৈছে। কমতাৰাজেও খং কৰি প্ৰস্থান কৰিলে। মহাৰাজে ৰাজ্যৰ ভাৰ দান কৰি এতিয়াৰ পৰা ছোৱালীহঁতৰ অনুগ্ৰহপ্ৰাৰ্থী হৈ জীৱন কটাব। আগৰ পৰা শুনিলৈকে এটা খেয়াল। বনমালী হেঁ! কেনে আছ বনমালী? কি খবৰ?

বন—নহয় দেউতা! খবৰ বিশেষ একো নাই।

জয়—লৰালৰিকৈ এখন চিঠি জাপি দলি দেখোন?

বন—দেউতা! কতা? কি চিঠিৰ কথা কৈছে? মই কোনো চিঠিৰ কথা নাজানো।

জয়—কি কাকত পঢ়িছিলি?

বন—কতা? নাই—নহয়। একো পঢ়া নাই।

জয়—যদি একো নুবুজেই লৰালৰিকৈ কি ক্লাপিলি ?
লুকুৱাবধনো আৱশ্যকতা কি ?

বন—মই হাত যোৰ কৰি প্ৰাৰ্থনা কৰি কৈছো, দেউতা ! মোক সেইবাবে ক্ষমা কৰিব । এইখন মোৰ ককাইদেউৰ চিঠি । গোটেইখন পঢ়া হোৱা নাই এখোন । যিমানখিনি পঢ়িলো আপুনি শুনিবলগীয়া নহয় ।

জয়—চাওঁ বাৰু, দেখুৱাচোন ।

বন—মই ৰাখিলেও বিপদ । আপোনাক দেখুৱালেও অপৰাধ । চিঠিৰ লিখা যিমান দূৰ বুজিছো—তাত সাংঘাতিক দোষৰ কথা আছে ।

জয় সাংঘাতিক দোষ ? চাওঁ

বন—মই ককাইদেউৰ হৈ কৈছো দেউতা ! তেওঁ বোধকৰো মোক পৰীক্ষা কৰিবলৈহে এই চিঠি লিখিছে ।

(চিঠি দিয়ে)

জয়—(পত্ৰ পাঠ) বুঢ়াবিলাকক মান সন্মান জনাই থাকোতেই আমাৰ জীৱনৰ ভাল সময়খিনি সিহাঁতেই পাৰ হৈ যায় । সেইবাবে আমি পাবলগীয়া বিষয়-অধিকাৰ পোৱাত অনাৱশ্যকভাবে পলম হয় । বুঢ়া কালত সম্পত্তি পোৱা নোপোৱা একে কথা । তেতিয়া সম্পত্তি ভোগ কৰে কোনে ? মোৰ মনেৰে বাৰ্দ্ধক্যৰ অত্যাচাৰ সহ্য কৰাটোৱেই ভুল—ডাঙৰ ভুল । এই বিষয়ে তোমাৰ লগত বহলকৈ আলচ কৰিম । আমাৰ পিতৃ চিৰনিদ্ৰিত হলেও তুমি

চিৰকালেই সম্পত্তিৰ আধা ভাগ ভোগ কৰিবা আৰু মোৰ মৰমৰ ভাই বুলি পৰিগণিত হবা।.........ইতি, সুবলসিংহ।" বৰি, ই যে দেখাদেখি বিদ্ৰোহ। পিতৃ চিন্তানন্দিত হলে তুমি চিৰকালেই সম্পত্তিৰ আধা ভাগ ভোগ কৰিবা। মোৰ বৰপুত্ৰ সুবলসিংহ। তাৰ হাতৰেই এই লিখানে? তাৰ মনতেই এনে পাপ চিন্তা উদয় হৈছেনে? বনমালী! এই চিঠি কেতিয়া পালি? তোক কোনে দিলে?

বন—কোনেও মোক দিয়াহি নাই দেউতা। এয়েই হৈছে চিঠিখনৰ ৰহস্য। মোৰ ঘৰৰ মেলা খিৰিকিৰে কোনোবাই পেলাই থৈ গৈছে

জয়— এই চিঠি তোৰ ককায়েৰৰ হাতৰ হয়নে? তইতো তাৰ হাতৰ আখৰ চিনি পাৱ?

বন—দেউতা! চিঠিত থকা কথাবোৰ ভাল হোৱা হলে তেওঁৰ হাতৰ লিখা বুলি শপত খাই কলোহেতেন কিন্তু এই চিঠিত লিখা কথালৈ চাই—ওহোঁ, এই লিখা কেতিয়াও তেওঁৰ হাতৰ নহয়।

জয়—এই সম্পৰ্কে সি তোক একো কোৱা নাছিলনে?

বন—কোনো দিনেই একো কোৱা নাই। অৱশ্যে মাজেসময়ে এনে কথা কৈছিল যে পিতা বৃদ্ধ হলে আৰু পুত্ৰ যোগ্যবান হৈ উঠিলে পিতা পুত্ৰৰ তলতীয়া হোৱা উচিত আৰু বিষয়-আশয়ৰ ওপৰতো পুত্ৰৰহে প্ৰভুত্ব চলা উচিত।

জয়—পাষণ্ড ! পাষণ্ড পুত্র ! তাব মনব ভাব এই চিঠিত সম্পূর্ণ প্রকাশ পাইছে—প্রতি শাবীত, প্রতি আখবত । নীচ কুলাঙ্গাব ঘৃণিত পশু ! নহয়—তাতকৈও অধম । সি কত আছে বিচাব কবগৈ । মই তাক লগ পাব খোজো —এতিয়াই, এই মুহূর্তে । ঘৃণিত দস্যু—কত এতিয়া সি ?

বন—মই ঠিক কবি নাজানো দেউতা, তেওঁ কত আছে । যদি আপুনি দয়া কবি তেওঁক ক্ষমা কবিব পাবে অন্ততঃ যেতিয়ালৈকে তেওঁব মনোভাব ভালদবে বুজা নাযায় তেতিয়ালৈকে—তেন্তে মই বব আনন্দিত হম । সেইবাবে আপুনি এটা কাম কবিব লাগিব অর্থাৎ আপুনি তেওঁব মনব উদ্দেশ্য ভালকৈ নজনাকৈয়ে যদি কিবা এটা গুৰুত্বব কাম কবি পেলায় তেন্তে তাব দ্বাবা আপোনাব সন্মান হানি হব আৰু তেওঁ বৈষ্ণ্যতা স্বীকাব কবাও টান হব । দেউতা ! মই আপোনাব কুশলব অর্থে জীৱন পণ কবিবলৈ সাজু আছো। মোব সেই ভক্তি পবীক্ষা কবিবলৈ এই চিঠিত লিখা আছে । আপুনি একো বিপদব আশঙ্কা নকবিব ।

জয়—তই মোক তেনে কবিবলৈ কব নেকি ?

বন—আপুনি যদি ইচ্ছা কবে মই আপোনাক এনে ঠাইত বাখিম যব পবা আপুনি আমাব সকলো কথা-বতবা শুনিব আৰু তাকে শুনি আচল কথা বুজি পাব। আৰু বেছি পলম কবাব আৱশ্যক কি ? আজি সন্ধিয়াতে সকলো কথা জানিব পাবিব ।

জয়—এনেকুৱা পৈশাচিক প্ৰবৃত্তিও তাৰ অন্তৰত জ্বলনে ?

বন—নহয় দেউতা, তেনেবোৰ অমঙ্গলীয়া কথা ভাবি আপুনি মনক দুখ নিদিব।

জয়—মই তাৰ জন্মদাতা পিতা। নিজৰ প্ৰাণতকৈও মই তাক বেছি ভাল পাইছিলো। স্বৰ্গ আৰু মৰ্ত্ত্য। বনমালী! তাক বিচাৰি লগ ধৰ যাতে তোৰ ওপৰত তাৰ বৰ বিশ্বাস হয় এনে ভাব দেখুৱাই তাৰ পেটৰ কথা বাহিৰ কৰ। কৌশলেৰে কাম কৰিবি— বুজিছ ? ন্যায় কাম কৰোতে মই সম্বন্ধৰ বিচাৰ নকৰো।

বন- মই এতিয়াই তেওঁক বিচাৰি উলিয়াম। সুবিধামতে কাম কৰিব পৰা মাত্ৰেই আপোনাক জানিব দিম।

জয়— যাৱা বাৰৰ সূৰ্য্যগ্ৰহণ আৰু চন্দ্ৰগ্ৰহণৰ ফল ঘোৰ বাবে বৰ হানিকৰ আছিল। বিজ্ঞানে ইয়াৰ আন [illegible] ব্যাখ্যা থাকিলেও মানুহৰ জীৱনত এই গ্ৰহণ ঘোৰ অশান্তিকৰ। ভালপোৱাৰ বান্ধ ঢিলা কৰা, বন্ধু[illegible], ভ্ৰাতৃবিচ্ছেদ, নগৰত বিদ্ৰোহ, দেশত আত্মবিৰোধ, ৰাজকাৰেঙত ৰাজবিদ্ৰোহ, পিতাপুত্ৰৰ সম্বন্ধচ্ছেদ—এই নানা গ্ৰহণৰ অমঙ্গল ফল পঞ্জিকাত লিখা আছে। মোৰ এই দুষ্ট পুত্ৰৰ গ্ৰহ বেয়া হৈছে। দেখিছো বৰ অমঙ্গল। পুত্ৰ আজি পিতাৰ বিৰুদ্ধে থিয় হৈছে। ৰজাৰ আজি স্বভাৱ লৰিছে। পিতা হৈ সন্তানৰ বিৰুদ্ধে থিয় দিছে আজি সকলোৰে সুন্দৰ সুখৰ জীৱন

পাৰ হৈ গৈছে। এতিয়া কেৱল ষড়যন্ত্ৰ, কেৱল প্ৰৱঞ্চনা, কেৱল বিশ্বাসঘাতকতা। বনমালী! মোৰ কুলাঙ্গাৰ পুত্ৰক বিচাৰ কৰ। তাৰ পৰা তোৰ একো ক্ষতি নহয়। কিন্তু খুব হুচিয়াৰ। উদাৰচৰিত অভয়পুৰীয়া দেশ এৰি গুচি গৈছে। তেওঁৰ অপৰাধ ? সত্যবাদিতা। অদ্ভুত! অদ্ভুত!

[প্ৰস্থান।]

বন—পৃথিৱীত ই এটা বৰ মজাৰ ৰহস্য। নিজৰ কৰ্ম্মফলত যেতিয়া আমাৰ অদৃষ্ট বেয়া হয় তেতিয়া আমি নানা দুখ কষ্ট ভুগিবলগীয়া হওঁ আৰু তাৰবাবে জগৰীয়া কৰো শনি মঙ্গল ৰাহু কেতু আদি দুষ্ট গ্ৰহ আৰু নক্ষত্ৰবিলাক। যেন অদৃষ্টৰ দোষত আমি দুৰ্জ্জন, দেৱতাৰ অভিশাপত নিৰ্ব্বোধ, গ্ৰহৰ কোপদৃষ্টিত জুৱাচোৰ, চোৰ, বিশ্বাস-ঘাতক আদি। গ্ৰহৰ দোষতহে যেন আমি মাতাল, মিছলীয়া, ব্যভিচাৰী, বিধতাই কপালত লিখাৰ কাৰণেহে যেন আমি নানা অপৰাধ কৰো, অনাচাৰ কৰো, এনে এটা দোষত অপৰাধী হওঁ। সৌ যে জ্যেষ্ঠ কুমাৰসিংহ। বাঃ! পুৰণিকলীয়া নাটকৰ দৰে ঠিক সন্ধি মুহূৰ্ত্তত উপস্থিত। তেওঁ অহাৰ পূৰ্ব্বে মই বেদুৱা-সন্ন্যাসীৰ নিচিনাকৈ বিলাপেই আৰম্ভ কৰি দিওঁ। হায়, হায়! এই গ্ৰহণেই বৰ্ত্তমানে পাৰিবাৰিক অশান্তিৰ সূচনা কৰে।

[কুমাৰসিংহৰ প্ৰবেশ।]

কুমা—কি ভাই বনমালী দেখোন! ভাবনাত ? কি গভীৰ গৱেষণাত নিমগ্ন হৈছা ?

বন—সিদিনা এটা ভবিষ্যত গণনাৰ কথা পঢ়িলো। তাকে পাঢ় এইবাৰ গ্ৰহণৰ ফল কি হয় চিন্তা কৰিছো।

সুবল—অ' সেইবোৰ লৈ তুমি বেছ মূৰ ঘমাইছা।

বন -যিখিনি পাঢ়লো সেইখিনি যে মিলি গৈছে। কেনে শুনিবানে ? সন্তান আৰু পিতৃমাতৃ—দুয়োৰো মাজত অস্বাভাৱিক ব্যৱহাৰ ! মৃত্যু, দুৰ্ভিক্ষ, জলপ্লাৱন, বন্ধুত্বনাশ, ৰাজ্যত বিদ্ৰোহ-বিচ্ছেদ, ৰজা আৰু বিষয়া-সকলৰ মাজত আতঙ্ক, মিছা অবিশ্বাস, বন্ধু-নিৰ্ব্বাসন বিবাহ-বন্ধনচ্ছেদ আৰু যে কত কি কোনে জানে ? ইয়াৰ পিছত বা আৰু কি হয় ·

সুবল কিমান দিনৰ পৰা তোমাৰ জ্যোতিষত এনে পণ্ডিতালি জন্মিছে ?

বন-- সেইবোৰ কথা থাক থাবলৈ দিয়া। ইয়াৰ ভিতৰত তোমাৰ দেউতাৰ লগত দেখা হৈছেনে ?

সুবল কিয় ? কালি নিশা দেখোন দেউতাক লগ পাইছিলো।

বন তোমাৰ লগত কিবা কথা হৈছিল নেকি ?

সুবল—প্ৰায় দুঘণ্টা। বহুত ৰকম কথা। কিয় ?

বন-- সেই সময়ত তেওঁৰ কথাত বা মুখৰ ভঙ্গীত বিশেষ ভাব লক্ষ্য কৰিছিলানে ·

সুবল—কতা ? নাই।

বন—মই অনুমান কৰিছো, তেওঁ তোমাৰ প্ৰতি কিবা কথাত বৰ বেজাৰ পাইছে। ৰকাইদেউ ! যদি তুমি মোৰ কথা

শুনা—তেন্তে এতিয়া তুমি দেউতাৰ আগলৈ নাযাবা—অন্ততঃ যেতিয়ালৈ তেওঁৰ খং মাৰ নাযায়। দেউতাৰ ইমান খং উঠিছে যে এনে অৱস্থাত তেওঁ তোমাক দেখা পালে কি হুলস্থুল কাণ্ড হয় কোনে জানে?

সুবল—তেন্তে নিশ্চয় কোনো দুষ্টবুদ্ধি খিয়লীয়াই তেওঁৰ আগত মোৰ কিবা কথা লগাইছে?

বন—মইয়ো তেনে বুলিয়েই ভাবো। তথাপি মই তোমাক অনুৰোধ কৰিছো ককাইদেউ! তেওঁৰ খং শাম নাকাটে মানে তুমি তেওঁৰ আগলৈ নাযাবা—দয়াকৰি, মোৰ কথা শুনা। এতিয়া মোৰ ঘৰলৈকে বলা। তাত সেই তেওঁৰ মনৰ অৱস্থা তোমাক চকুৰ আগতে দেখুৱাই দিম। মোৰ অনুৰোধ ৰাখা বলা। লোৱা, এয়া মোৰ ঘৰৰ চাবি। যদি নাহিবলৈ যোৱা তেন্তে সশস্ত্ৰ হৈ যাবা।

সুবল—সশস্ত্ৰ কিয়?

বন—বাছি খাবা, জাগি শুবা। তোমাৰ ভালৰ বাবেই কৈছো ককাইদেউ। সশস্ত্ৰ হৈ যাবা। যদি দেউতাৰ খং উঠা নাই তেন্তে মোক মিছলীয়া বুলি জানিবা। বিমানখিনি মই দেখিছো আৰু শুনিছো তাৰ পৰাই তোমাক কৈছো। সেই দেখা-শুনাতেই মোৰ প্ৰাণ শুকাই গৈছে। তোমাক পুনাই অনুৰোধ কৰিছো ককাইদেউ! যোৱা, এতিয়াই যোৱা। পলম নকৰিবা।

সুবল—তুমিও লগতে আহিবানে?

ধন—নিশ্চয় যাম। মোক সদায় তোমাৰ সহায় বুলি ভাবিবা।

[সুবলৰ প্ৰস্থান।]

ধনঞ্জয়। পিতা আৰু উদাৰ ভাই! তয়োৰো মাজত সাত ঘাটৰ চেঙেলী এই বনমালী। তাৰ সন্মুখত নিয়তিৰ উজ্জ্বল চিত্ৰপট। মই ঠিক বুজিব পাৰিছো—বাহুবলত কৰি যি বস্তু পোৱা নাই, ছলে-বলে-কৌশলে তাক সহজতে কৰায়ত্ত কৰিম। [প্ৰস্থান।]

তৃতীয় দৰ্শন

দমগুৰাজৰ অন্তঃপুৰ

[নৰ্ম্মদা আৰু ধনঞ্জয়ৰ প্ৰবেশ।]

নৰ্ম্মদা—দেউতাই তেওঁৰ বহুৱাক শাসন কৰিবলৈকে মোৰ লগুৱাক কিনাইছে নেকি?

ধন—হয় ৰাণী আই, আপুনি ঠিক ধৰিছে।

নৰ্ম্মদা—দিনে-নিশাই মোক জ্বালাতন কৰিব ধৰিছে। প্ৰতি মুহূৰ্ত্তত এটা নহয়, এটা অপৰাধ—জঞ্জালৰ ওপৰত জঞ্জাল। মই আৰু এইবোৰ সহ্য নকৰো। তেওঁৰ বিষয়াবোৰে খোৱাকামোৰা কৰি মৰিব আৰু সকলোবোৰে অপৰাধ হ'ব আমাৰ। বুঢ়া ৰজা মৃগয়াৰ পৰা উভটি আহিলে মই তেওঁৰ লগত কথা নাপাতো। ধনঞ্জয়! তই মোৰ গা অঙ্গুলি বুলি কবি। আগৰ বিচিনাকৈ যদি তই তোৰ

কামত গাফিলি দেখুৱাৰ তেন্তে ভালেই হ'ব বুইছ ? যদি তেওঁ তোৰ দোষ ধৰে মই তাৰ উত্তৰ দিম।

(নেপথ্যত ভেৰী বাজে।)

ধন—সেয়া, তেওঁ আহিছেহঁত বাপী আই। শুনক সেয়া, ভেৰী বাজিছে।

[illegible]দা—তই আৰু সকলোবোৰ লগুৱা-লিগিৰাৰেই তেওঁৰ কামত বৰ আমনি পোৱাটো যেন দেখুৱাবি। মই জনাই দিব খোজোঁ, ইয়াত যদি থকা-মেলাৰ ব্যৱস্থা তেওঁৰ ভাল লগা নাই তেন্তে মাজু জীয়েকৰ ঘৰলৈ যাওক। তেওঁৰ মনৰ ভাব মই বেছকৈ বুজোঁ। মোৰ আৰু যমুনাৰ ওপৰত ইমান আধিপত্য—ইমান বাহাদুৰি দেখাইছে। বুঢ়া হৈছে, বুদ্ধি লোপ পাইছে। তথাপি এতিয়াও ইচ্ছা—পূৰ্ণমাত্ৰাই প্ৰভুত্ব চলাবলৈ। মই ঠিককৈ কব পাৰোঁ-মূৰ্খ বুঢাবোৰ পুনৰ কেচুৱা লৰাছোৱালীৰ নিচিনা হয়। সিহঁতকো কেচুৱাৰ দৰে আদৰ কৰি আৰু ফুচুলাই ঠগিব লাগে। যি কথা তোক কলোঁ, মনত থাকে যেন।

ধন যি আদেশ বাপী আই।

[illegible]দা— তেওঁৰ বিষয়া-অনুচৰবিলাকৰ লগতো ভাল ব্যৱহাৰ কৰাৰ আৱশ্যক নকৰে। সেইবাবে ভয় নকৰিবি। তোৰ লগৰীয়াবিলাককো এই কথা ভালদৰে বুজাই দিবি। যমুনাকো মই চিঠি লিখি জনাম। মোৰ নিচিনাকৈ যেন বুঢাৰ লগত ব্যৱহাৰ কৰে। তয়েই সেই চিঠি লিখি লাগিব। যা, এতিয়া। [দুয়োৰো দুফালে প্ৰস্থান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

ৰাজকাচেৰং

[ছদ্মবেশী অভয়পুৰীয়'ৰ প্ৰৱেশ ।]

অভয়—যদি মোৰ মাতটো সলাব পাৰো আৰু কথাৰ মাজত মনৰ সাধু উদ্দেশ্য লুকাই ৰাখিব পাৰো তেতিয়া হলেহে মই এই ছদ্মবেশ ধৰাৰ সাৰ্থক হব। নিৰ্ব্বাসিত অভয়পুৰীয়া ! যি জনে তোক নিৰ্ব্বাসিত কৰিছে যদি তই তেওঁৰ কিঞ্চিতমানো উপকাৰ কৰিব পাৰ তেতিয়াহে তোৰ জীৱন সাৰ্থক হব। যি জনক তই প্ৰাণতকৈও বেছি ভাল পাৱ, ভক্তি কৰ তেতিয়াহে সেইজনে তোক প্ৰকৃতৰ দাস বুলি চিনিব পাৰিব।

[নেপথ্যত ভেৰী বাজে । ৰজা আৰু অনুচৰ-বিষয়াসকলৰ প্ৰৱেশ ।]

ৰজা—মই খাবৰ সময় হলে এক মুহূৰ্ত্তও বাট নেচাওঁ। সোনকালে মোৰ আহাৰ প্ৰস্তুত কৰ। তই কোন ? [এজন অনুচৰৰ প্ৰস্থান ।]

অভয়—মানুহ।

ৰজা—তই কৰ কি ? ইয়াত তোক কি লাগে ?

অভয়—দীতা-ঈশ্বৰ ! বাহিৰত মোক যেনে দেখিছে কামে কাজেও ঠিক তেনেকুৱাই অৰ্থাৎ যি জনে মোক বিশ্বাস কৰে, মনো জীউকো আগ কৰি তেওঁৰ কাম কৰো। যি সত্যপ্ৰিয় সেই জনক মই ভাল পাওঁ। যি জ্ঞানী, যি অলপ কথা কয় কেৱল তেওঁৰ লগতহে মই কথা পাতো। শাস্তিক মই চিৰকালেই ভয় কৰো। যেতিয়া নিজাকৈ উপায় নোহোৱা হয় তেতিয়াহে অগত্যা হাতত অবোজাল লওঁ।

বজা—[illegible] ?

অজয়—সোণপটীয়া মোৰ দেউতা ; অকণমানি সহায়ৰ বাবেই হাজিৰ হৈ
আহিছু। মোৰ নাম অজয়।

বজা—বজা হৈ মই বিয়াল বহিছোঁ, এখো হৈয়ো মই ভাই বিয়াৰ [illegible]
হয় তেতে বিয়াৰ ভাই [illegible]। আৰু অজয়, তোৰ নাৰে কি ?

অজয়—দেউতা, এই কাম কৰিব খোজো।

বজা—আৰু কাম কৰিবি ?

অজয়—কিয়, দেউতাৰ কাম।

বজা—মোক ভাই চিনি পাব ?

অজয়—আপোনাক দেউতা, আপোনাক। কিন্তু আপোনাৰ মুখত [illegible] [illegible]
লক্ষণ দেখা পাইছো। মোৰ আগে মাক দেউতা বুলিবলৈ
ইচ্ছা হৈছে।

বজা—মোৰ ভাই কি লক্ষণ দেখিছ ?

অজয়—ৰাজলক্ষণ দেউতা। ৰাজলক্ষণ।

বজা—তই কি কাম জান ?

অজয়—দেউতা ঈশ্বৰ। মই খুব সৰু পৰামৰ্শ দিব পাৰো। যোৱা
ৰেখুৱাব পাৰো। লৰিব পাৰো। জপিয়াব পাৰো। অদ্ভুত
অদ্ভুত সাধু-কোৱা মুখবোৰ তোটা কৰি দিব পাৰো। বা-বৰৰ বিয়া-
দি কৰিলে তাকো এক ৰকম [illegible]-নি কৰিব পাৰো। [illegible] [illegible]
সকলোৱে যি কৰিব পাৰে মইয়ো তাকেই কৰিব পাৰো অৰ্থাৎ
গাৰ তেজ পানী কৰি বৰকৈ খাটিব পাৰো।

বজা—তোৰ বয়স কিমান ?

অজয়—দেউতা! সেই বিষয়ে আপুনি নিশ্চিন্ত থাকিব পাৰে। যি
বয়সত মুৰব্বীসকলৰ মধুৰ মাত শুনি তোল খোৱাৰ ভয়, মোৰ
এতিয়া তেনে বয়স নাই। ইতিমধ্যে মনে মই [illegible] [illegible]

বাখিবুলৈকো পৰি-মৰা বিধৰ মহত্ত্ব অৰ্থাৎ দৌৰ্বল্য ! যোৱা দিনটো এতিয়া লগত ছকুৰি আঠ বছৰ ওলমিব লাগিছে ।

ৰজা—ভাল কথা । তই মোৰ লগত থাক । তোক মই মোৰ তাম্বুলী-কুঁৱৰ নিযুক্ত কৰিলো । মোৰ বহুৱাটোৰো দেখোন আজি ইমান পৰে দেখাদেখি নাই । কলৈ গল সি ?

[ধনঞ্জয়ৰ প্ৰবেশ ।]

সেইটি কোন ? ধনঞ্জয়নে ? বোলো শুনাচোন, জাহ্নবী আইদেউ কত আছে কব পাৰানে ?

ধনঞ্জয়—মই তাৰেহে লগা ? [মুখ বেকেটাই প্ৰস্থান ।]

ৰজা—কি কৈ গল সি ? সেই গধটোক কাণত ধৰি ফিৰাই আনিব নোৱাৰাহঁকনে ? বহুৱা কত ? এই দৰে সকলোবিলাক মানুহেই মৰিল নেকি ? বোলো বিটলীয়া বহুৱা গল কলৈ ?

এজন বিষয়া—মহাৰাজ ! সি কলে—আপোনাৰ জীয়াৰীজনীৰ হেনো গা অসুখ ।

ৰজা—লগুৱা-ভাণ্ডাৰীয়াক মাতিলো । মুখকে ঘুৰুৱালে । ইয়াৰ অৰ্থ ?

বিষয়া—মোক স্পষ্ট কৰি কৈ গল—সি হেনো আপোনাৰ কথা শুনেনে ।

ৰজা—কি ? কথা নুশুনে ? ইমান সাহ তাৰ ?

বিষয়া—সঁচা মহাৰাজ ! কি হৈছে নেজানো । কিন্তু মোৰ বিশ্বাস আগৰ দিচিনা আৰু মহাৰাজৰ আদৰ-অভ্যৰ্থনা বা সেৱা-শুশ্ৰূষা হোৱা নাই । লগুৱা-লিকচৌ আপোনাৰ জী-জোঁৱাই সকলোৰে দেখিছো এটা স্পষ্ট অৱজ্ঞাৰ ভাব ।

ৰজা—হোঁ, কোৱা কি ?

বিষয়া—মহাৰাজ ! মোৰ যদি ভুল হৈছে ক্ষমা কৰিব । আপোনাৰ প্ৰতি যদি অমৰ্যাদা দেখা পাওঁ—কৰ্তব্য কঠোৰ-অন্তৰেৰে আপোনাক জনাবই লাগিব ।

বৰা—গঁৱা, [illegible] কথা শুনি মোৰ বিয়াৰ আৰু বাকী। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] কৰিছো। মই মোৰ মইনাক [illegible] থাকেই জেনে বোৱা বুলি ভাবিছিলো। কিন্তু ইমান মাজত যে গুপ্ত অভিসন্ধি থাকিব পাৰে সেই কথা হলে ভবা নাছিলো। হোঁ বুজিলো। তাক ভাবি চাব লাগিব। মোৰ মইনা কলৈ গল? আজি তাক দেখা নাই।

বিষৰা—হুলীয়া বাকচুৰ বী কথজনে মোৰাৰ পৰাই তোৰা একেবাৰে তকাই-শীনাই গৈছে।

বৰা—সেই কথাৰ আৰু আৱশ্যক নাই। যি দেখিব লাগে মই দেখিছো। বোৱা, মোৰ ঘৰজীয়াৰী আজুৰী আইদেউক কোৱাঁলে মই তেওঁক এবাৰ দেখা কৰিব খোজো। মহৰাটোকো মতা বুলি কথা। [বিষৰাৰ প্ৰস্থান। ধনজনৰ পুনৰ প্ৰৱেশ।] ডাঙৰীয়া! হেৰি ডাঙৰীয়া! এইকালে আহকচোন। মোক আপুনি চিনি পাইছেনে?

ধন—[illegible] আমাৰ বাৰী-আইৰ বুঢ়া দেউতাক।

বৰা—কি কলি? বাৰী আইৰ দেউতাক! বজাৰ গোলাম! কাণ কেলেহুৱা কুকুৰ! ইমান সাহ তোৰ?

ধন—মোক জেনেকৈ নকব একা। কথা পিছে বেয়াকৈ যাব।

বৰা—হাৰামজাদা! মোৰ মুখে-মুখে উত্তৰ দিব পৰা হৈছ মহাৰে?

[প্ৰহাৰ।]

ধন—মোৰ গাত হাত নিদিব একা। কথা বেয়া হব বুলিছো।

অক্ষয়—তোৰ গাত হাত দিয়াবহে কথা কৈছনে? ধনি, তোক মই বাপেৰ-বাবৰ বিয়া দেখুৱাও। (ভৰিত ধৰি ওলোটাই দিলে)

বৰা—চাবাইচ, আহুৰী-চুকন! চাবাইচ। বেছ কাম কৰিলা তুমি। মই তোমাক মূৰত তুলি ৰাখিম।

অভয়—উঠি লাহে লাহে পলা। নহলে এতিয়াই শিবিৰলৈ লৈ গৈ পাৰ্ষদৰ সহ তোক হাড়ে-হিমজুৰে শিক্ষা দিম। বুজিছ? পলা, এতিয়া। ফালে ফালে পলা। নহলে আৰু এপালি মজা দিম। পলা, পলা। [ডিঙিত ধৰি নাচিব উলিয়াই নৈ আহে।]

ৰজা—বেছ কৰিলা। [বহুৱাৰ প্ৰৱেশ।]

বহুৱা—ইয়াকো দলত সুমাই লোৱা যাওক। বোলো সোণামুৱা! মুৰত এইটো গাধৰ টুপী পিন্ধা। (অভয়পুৰীয়াক গাধৰ টুপী পিন্ধায়।)

ৰজা—কি বাতৰি বহুৱা? কৰ পৰা ওলালিহি?

বহুৱা—তোমাৰ মুৰতহে এই টুপী বেছিকৈ শুৱালেহেঁতেন দদাই?

ৰজা—কিয় মূৰ্খ?

বহুৱা—আকো বোলে কিয়? পৰ্বতথুন যে থিয়। অৰ্থাৎ যাৰ কপাল যেনে হয় তাৰ লগত যোগ দিলে আজিকালি মানুহ মূৰ্খ হয় সেই কাৰণে মোৰ এই টুপী তোমাৰ মুৰতহে শোভিব ভাল। দুজনী ছোৱালীক খেদি পঠিয়াইছে আৰু এজনীক জুলতে আশীৰ্বাদ কৰিছে এই মহাপুৰুষে আৰু কি কৈছে জানা? তাইৰ লগত থাকিলে মই এই গাধৰ টুপী পিন্ধিব লাগিব। নহয় জানো দদাই? সেয়েহে ভাবো—যদি মোৰ দুটা গাধৰ টুপী থাকিলেহেঁতেন আৰু দুজনী ছোৱালী।

ৰজা—থকা হলে কি হলহেঁতেন?

বহুৱা—ছোৱালী দুজনীক মাটিবাৰী খাটপাম যথাসৰ্ব্বস্ব দান কৰি মই নিজে দুটা গাধৰ টুপী লৈ সন্তুষ্ট থাকিলেহেঁতেন। সম্প্ৰতি এইটোকে নিয়া। বাকীটো তোমাৰ জীয়েৰাৰ পৰা ভিক্ষা কৰি আনিবা।

ৰজা—চমটাৰ কোব পাহৰিলিনে?

বহুৱা—প্ৰভু ঈশ্বৰ। পৃথিবীত যদি সত্য বুলি কিবা এটা বস্তু আছে তেন্তে সেয়েই হৈছে কুকুৰ। সি থাকে গাতত। আৰু চম-

চাৰে কোবাই বাহিৰ উলিয়াব লাগে কিন্তু বুদ্ধ-শৰীৰে তৈয়াৰি বুট-হাইৰ ওপৰত থাকি বিশ্বভ্ৰমণ পৌৰুষে আমোদ-মোদাই দিয়ে।

বক —উস! বিষ! বিষ!

বহুৱা—দদাই! মই তোমাক এটা বক্তৃতা শুনাব খোজো।

বজা—শুনা বাৰু।

বহুৱা—যিমান দেখুৱা থাকে যেন তাতকৈ বেছি
জানা যিমান, কোৱা যেন তাতকৈ কম।
যিমান থাকা, ঘোৰা চেকুৰাবা তাতকৈ বেছি
আছে যিমান, খাব মেলিবা তাতকৈ কম।
বিশ্বাস কৰ বা নকৰ, শিকিবা তাতকৈ বেছি
পাহৰি ৰাখিবা বেছি, কিন্তু বাজী বান্ধিবা কম
বেছি তোমাৰ থাকিব তেনে, দুই দহে একুৰি মেলে।
এতেকে দদাই—"হৰ খোজা জ্ঞানী যদি লোকব্যৱহাৰে
লোৱা মোৰ উপদেশ গাঠি অন্তৰত"।

বজা—তোৰ মাথা আৰু মুণ্ড।

বহুৱা—তেন্তে পালো-বালো খোলাকটিৰ তাল। দক্ষিণা নোপোৱা পুৰোহিত খাপুৰ লৈ থৈ গৈছে মোৰ বক্তৃতাটো হল। তুমিওতো মোক দক্ষিণা নিদিলা দদাই। ইয়াৰ মূল্য সম্পৰ্কে, নাই মোনাইতকৈ কণা মোমাইকে দিব নোৱাৰানে?

বজা—অবাহকত কাকা আৱাজ নকৰিবি।

বহুৱা (অন্তৰক)—বাক তুমিয়েই কৈ দিয়াচোন হৰিভক্ত! এওঁৰ অতবোৰ মাটি-বাৰী খাট-পাম আছে। সেইবোৰৰ পৰা কিমান কাঠ কাটিব পাৰ। কিন্তু তাৰ মূল্য হৈছে একুৰা আধ-ভিম। [illegible], এই মূৰ্খ বহুৱাৰ কথাতো বিশ্বাস কৰে কোনে?

ৰজা—এই এটা হোজা-মূৰ্খ।

[illegible]—আৰু কোৱাচোন ৰজাই! হোজা-মূৰ্খ আৰু পণ্ডিত-মূৰ্খৰ
তফাৎ কি ?

ৰজা—মই কব নোৱাৰো। তহঁতেই কোৱাচোন বাৰু।

বহুৱা—কি তোমাক শিকালে ৰজা! ৰাজত্ব কৰিব জান,
বহুতো ভাৰ মোৰ কান্ধত, নহলে ডুবিয়ে মোৱা যাম।
হোজা-মূৰ্খ পণ্ডিত-মূৰ্খ, মূৰ্খও বুজিব ৰজা ?
সংসাৰ এই মূৰ্খৰ মেলা, মনুষ্যত্ব কব বৃথা।
এই আছে আমাৰতে তোমাৰ বীণবজোৱা সাজি
আজিকো সভাত দেখিবা আহা, চকুৰ আগতে আজি।

ৰজা—তই মোকো বহুৱা পাতিলি নেকি বহুৱা ?

বহুৱা—কলেনো আকৌ লাজ পোৱা কিয় ? সকলোৰে বিভাগ দান কৰিলেই দিলা, কেৱল সেইটিহে বাকী ৰৈছেহে।

মন্ত্ৰী—হোৱা। এই বহুৱা মূৰ্খ নহয়।

বহুৱা—মূৰ্খনো হওঁ কেনেকৈ, কোৱাচোন [illegible]? তা-তাঙৰীয়া সকলে মূৰ্খ হবলৈ এৰি দিলেহে আকৌ। যদি একচেটীয়া তাৰে মূৰ্খৰ ব্যৱসায় চলাও, তেন্তে তাঙৰ মানুহবিলাকে এনেয়ে মোকাম খুলি তাৰ অংশীদাৰ হবলৈ বিচাৰিব। আৰু যে আমাৰ আইনকল। তেওঁলোকেই বা কি কয় ? যতেই মূৰ্খ দেখে সেই কামলৈকে তেওঁলোকে হাত আগবঢ়াব। মোক এটা কণীকে দিয়া ৰজাই! মই তাৰ সলনি তোমাক দুটা মুকুট দিম।

ৰজা— কেনেকুৱা মুকুট দিবি ?

বহুৱা— কিয় ? কণী ফুটাৰ [illegible] ছটা থাকে বাকী থাকিব [illegible] ছটা। তাৰেই ছটা মুকুট নহব জানো ? [illegible] [illegible] ফুলাম কৰি [illegible] [illegible] ?, [illegible]

যাৰে এতিয়া ছিটো শাখা শিটিত উঠিবলগীয়া আছিল তাতোই তুমি যুৱক তুলি বোকাৰ ওপৰেদি কঢ়িয়াই নিবলগীয়া হৈছে। সেইহে কৈছো দদাই। তোমাৰ পকা মূৰত বুদ্ধিৰ লেশমাত্রও নাই, আছে গোবৰৰ দম। বুদ্ধি থকা হলে ইমান সহজে সোণৰ মুকুটটো দান নকৰিলাহেঁতেন। মই বলি মূৰ্খৰ নিচিনা কথা কব পৰা নাই, সোকা চলোৱা।

কৰিল আজি মূৰ্খৰ দাস, দদাই মোৰ হায়ৰে হায়—
বুদ্ধিমান যদি মূৰ্খ হয়, মূৰ্খৰ কত ঠাই?
সিঁহতৰ আজি বুদ্ধি-বৃত্তি সকলো হল মাটি
মিলি গল দলত সৱাই, কপালত টঙালি আঁটি।

ৰজা—কিমান দিনৰ পৰা তই এনে বিদগ্ধ কবি হৈছ?

বহুৱা—সিদিনাৰ পৰা দদাই। কওঁ কথা সঁচাই—
বিজিলা তুমি জীয়েৰাইতক পাতিলা তোমাৰ আই।
হাতত দিলা সিঁহতৰ দীঘল চেকনি তুলি—
পাতি দিলা গা তোমাৰ, পিঠিৰ কাপোৰ খুলি।
মুখৰ সোতত কান্দোতে সিঁহতে চকু উথহি যায়
বনজোৰাৰ ৰাগিণী টানে বহুৱাই তাকে চাই।

দহো-কবি দদাই। তোমাৰ এই বহুৱাক সোৱাদ-লগা কথা শিকাবলৈ এজন অধ্যাপক নিযুক্ত কৰা। বুঢ়া শালিকাৰ মাত লবলৈ হাবিলাষ জন্মিছে।

ৰজা— আকলটাবল বলকিলে চমতাৰ কোৰ খাবি এবা!

বহুৱা — কি বিপদ। যি হয় কিবা এটা হব। আৰু বকবকনি নকৰো। নিচ সেইবুলি দদাই! [illegible]
[illegible]
[illegible] তোৱা, [illegible]

সেইং কেচাইখাতী ৰণচণ্ডিকা দেৱী আৰু যোগিনীৰে কিৰাকৰাল।

[আহুতীৰ প্ৰৱেশ।]

ৰজা—কি আইদেউ। কপালত কাপোৰ বান্ধিছ কিয়? খঙত মহাজনৰ গাঠি কোচ খাইছিল নেকি?

মহন্ত—বেঁচিয়া তোমাৰ ভাল দিন আছিল ৰজাই। কেতিয়া তোমালোকৰ ৰজা সকলোৱে পৰোৱা কৰিব নাজানিছিল। এতিয়া যে তুমি এটা বিৰাট অন্ধ-ভিৰ অৰ্থাৎ অৰুণাক্ৰমত এটা মহা শূন্য। তোমাৰ নিজৰ কোনো মূল্যই নাই। তোমাতকৈ মহো ভাল। আন সকলোৱে মই এজন মূৰ্খ মহন্ত। বেছ, শুনক চপাই মৰ। (আবৃত্তি) কলটো বাদে বাকলিটো থাকে

একো নাই যাৰ, মহন্ত লাগে তাকে।
আগতে পিছতে—দুই ভৰি মাজত—
কুহুম নে'হোৱা চোকোৰা এটা
চোৱা এই কাষতে। (ৰজাক দেখুৱাই)

আহুতী—শুনা হেৰা মহাৰাজ।

মহন্তৰ কথা মই নলও মনত,
কথা কবলই তাৰ আছে অধিকাৰ।
কিন্তু আৰু আছে যত বিষয়া তোমাৰ
অনৰ্থক দিনে-ৰাতি কৰে কোলাহল।
ৰাজকাৰেন্তুৰ মোৰ নাথাকে সন্মান
মৰ্য্যাদা আদৰ কৰে পাতি দন্ধ-ভাই।
ভাবিছিলে মনে মনে কলালে তোমাক
হব সংশোধন তাৰ—পাম প্ৰতিকাৰ।
কিন্তু এবে দেখি শুন কথা আৰু কাম
বাঢ়িছিল সেই মোৰ বিশ্বাস মনৰ

দিছোঁই [illegible] তুমি এই আসন।
তোমাকেই সমৰ্থন অনুমতি পাই
উদাহৰণ ৰতনীয়া বিকা তোমাৰ।
তুমি যেবে শাসনত হুদা অপাৰগ
ৰাজ্যৰ মঙ্গল-চিন্তা ময়েই দিছোঁ
যেনেতেনে প্ৰতিকাৰ কৰিম সাধন।
হয় যদি অপৰাধ লৈইবাবে মোৰ
ৰাজ্য-ৰক্ষা বাবে তাকো কৰিম নিশ্চয়।

ৰহুৱা—শুনা দদাই। মজাৰ কথা —
কাউৰীৰ বাহত কুলিৰ অশিল পোৱালী,
চকু মুদি গিলিলে টোপ উলাদি উলাদি।
পাখি গজিল, তাণ্ডৱ হল, কাউৰীৰ দিলে খেদি,
খিকা গল, সম্পত্তি গল, [illegible] [illegible] বাকী।

ৰজা—তহঁতে জীয়াৰী মোৰ?

জাহ্নৱী—স্থিৰ হোৱা ৰজা!
নাই থাকা বুদ্ধি-বৃত্তি-আগৰ [illegible]
ত্যাগ কৰা দুৰ্বুদ্ধি তোমাৰ।

ৰজা—কহঁতে কব পাৰনে মই কোন? মই সেই ৰাজাধিৰাজ প্ৰতাপসিংহ নহওঁনে? [illegible] [illegible] একেমুঠা [illegible]? তাৰ মাত-কথা একেমুঠা মাছিলনে? [illegible] চকু [illegible] [illegible]। তাৰ আজি জ্ঞান লোপ পাইছে, [illegible] [illegible] চিন্তাশক্তি নষ্ট হৈ গৈছে। মই পাৰো আছো সে চৌপদি [illegible]? [illegible] এনে কথা হব নোৱাৰে। কোনে [illegible] কব পাৰে মই কোন?

ৰহুৱা—মই কব পাৰো—তুমি ৰজা প্ৰতাপৰ [illegible]। [illegible] [illegible] একোৱেই নোহোৱা।

বৰুৱা—মোৰ ৰাজলক্ষণৰ বলত কিম্বা জ্ঞান বিচাৰ-বুদ্ধিৰ ফলত এনে যেন অনুমান হৈছে—এতিয়াও মহাৰাজ প্ৰতাপসিংহ জীয়াই আছে। এতিয়াও তাৰ জীয়াৰীহঁত আছে। সম্প্ৰতি মই যি ব্যৱহাৰ লাভ কৰিছো, তাক মই সঁচা বুলি বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই।

বড়ুৱা—সিহঁতক এতিয়া লাগে বাপেকৰ ছাঁ সেই ছাঁই পালিব লাগিব সকলো আদেশ।

বৰুৱা—হে দেৱী! কোন্না তোমাৰ নাম ?

জাহ্নুবী—শুনা মহাৰাজ। দেখি এনে বিস্ময় তোমাৰ
ভাবিব পাৰিছো মই
খেলিছা নতুন এক ব্যঙ্গ অভিনয়।
শুনা মোৰ কথা—বুঢ়া বৰুৱা আজি
জ্ঞান হোৱা উচিত তোমাৰ।
ৰাখিছা লগত তুমি এশ অনুচৰ
অত্যাচাৰী অসংযমী উদ্ধত সৱাই।
বিলাসী বিষয়াদল কামুক পিশাচ
ঘিণ লাগে সিহঁতৰ আচৰণ দেখি।
শান্তিৰ কাৰেঙ হল অশান্তিৰে ভৰা
দিনে ৰাতি নাচ-গান হাঁহি-খিকিন্দালি
ৰাজপুৰী যেন কোনো বেশ্যাৰ আলয়।
তাৰে মাথোঁ বিচাৰিছো প্ৰতিকাৰ আজি
কমোৱা বিষয়া দল
অতবোৰ অনুচৰ নাই আৱশ্যক।
কাৰ্য্যক্ষম উপকাৰী চাই
ৰাখিব পাৰিবা মাথোঁ দুই চাৰি জন।

ৰজা—কি পাপৰ কথা মই কৰিলো শ্ৰৱণ ?
যোৱা মোৰ সকোঁৱা ভুৱনে,
অনুচৰবিলাকক জনোৱা আহ্বান
নাথাকো মুহূৰ্ত্ত এই পাপৰ পুৰীত।
অতি নীচ, অতি হীন,
হে পাপিষ্ঠা ! তই মোৰ নহয় তনয়া।
নালাগে সহিব কষ্ট মোৰ বাবে আৰ
আছে মোৰ স্নেহময়ী জীয়াৰী যমুনা।
জাহ্নু—ভৃত্য মোৰ কৰিছা প্ৰচাৰ।
তোমাৰেই প্ৰশ্ৰয়ত অনুচৰ দলে
নপতা-কুকন হৈ মোৰ কাৰেঙত
সিঁহতৰ ওপৰত চলায় প্ৰভুত্ব। [দৰন্তীৰজাৰ প্ৰৱেশ।]
ৰজা—দৰন্তীৰাজ! আহিছা তুমিও ?
কোৱাচোন ৰাজ
এই প্ৰস্তাৱত তুমি দিছানে সন্মতি ?
অকৃতজ্ঞতা! পাষাণী ৰাক্ষসী তই,
যেতিয়া দন্তেৰে লম্ভ সন্তানৰ গাত
হৱ তই কুৎসিৎ অতি ভয়ঙ্কৰ।
সাগৰৰ জন্তু ক্ষুদ্ৰ তোৰ তুলনাত।
দৰন্তী—শান্ত হোৱা মহাৰাজ।
ৰজা—(জাহ্নুবীক) ঘৃণিতা গৃধিনী তই ৰাক্ষসী জাহ্নুবী।
অন্তৰত ভৰা তোৰ হলাহল বিহ।
সখী মোৰ সকলোটি শ্ৰেষ্ঠ মানুহৰ।
তালদৰে বুজে সৰে কৰ্ত্তব্য নিজৰ
মৰ্য্যদা ৰাখিব জানে প্ৰতি কাৰ্য্যৰেই।

অতি ক্ষুদ্ৰ নখদুৰ সেই অপৰাধ
ধৰিছিল শিশু হায় কুৎসিত আকাৰ
তাতে মই অবাবতে ধৈৰ্য্য হেৰুৱালো
হেলাৰে পেলালো চিঙি মৰমৰ বান্ধ।
প্ৰতাপ! প্ৰতাপ!
শিৰত আঘাত কৰ, হক বজ্ৰপাত
ভেনেকুৱা নিষ্ঠুৰতা ঠাই পালে যত (মূৰত আঘাত কৰে)
বিবেচনা দূৰ হল—পলা'ল বিবেক।
যা, যা, সকলো আঁতৰি যা।
ৰেৱতী—মহাৰাজ! সম্পূৰ্ণ নিৰ্দ্দোষ মই
জনা নাই অলপোকে ক্ৰোধৰ কাৰণ
ৰজা—হব পাৰে সঁচা, নাজানিব পাৰা তুমি
কথা শুনা হে প্ৰকৃতি পূজনীয়া দেৱী!
শুনা মোৰ মৰ্ম্মবাণী অন্তৰৰ কথা—
পৰিহাৰ কৰা তুমি সংকল্প তোমাৰ
সন্তানৰ ভাৰ যদি লেখিছা ভাগ্যত
অৰ্জ্জিত বন্ধ্যাত্বৰ দিয়া অভিশাপ
পশীয়া ঘৃণিত সউ শৰীৰৰ পৰা
কেতিয়াও যেন কোনো নজন্মে সন্তান
কোলাগে যচাব তাই মাতৃত্বৰ মান।
সন্তান-জনম যদি নোৱাৰা কথিৎ
দিবা স্থান কুসন্তান গৰ্ব্বিত গৰ্ভত
কুলাঙ্গাৰ সন্তানৰ লীল-খেল' চাই
কান্দক, কান্দক তাই গোটেই জীৱন
মাৰি লক কপালত কলঙ্ক-কালিমা।

দিনে-ৰাতি খাবাসাৰে ক্ষুৰ পাচনীৰে
শুকাই নোহোৱা লক মুখৰ কালিমা।
মাতৃক্লেশ, মাতৃস্নেহ, মাতৃৰ মৰম
ভাবে যেন সকলোৱে ঘৃণনীয় বুলি।
মৰ্ম্মে মৰ্ম্মে অনুভৱ কৰে যেন তাই
অকৃতজ্ঞ সন্তানৰ সেই যে দংশন
কাল ভুজঙ্গতকৈয়ো বেচি বিষময়।
যাওঁ যাওঁ মই, নেথাকো ইয়াত। [প্ৰস্থান।]

ৰেৱতী—হায় ভগবান! কিয় এনে হল অকস্মাৎ?

জাহ্নু—জানি একো লাভ নাই
বাৰ্দ্ধক্যৰ ক্ৰোধ—নিজে নিজে যাব যাব

[ৰজাৰ পুনৰ প্ৰৱেশ।]

ৰজা—একেবাৰ মুখৰ কথাৰে
বিষয়া পঞ্চাচ জন খেদি পঠিয়ালে
এক পক্ষ নহল অতীত।
(জাহ্নবীক) তোৰ এই আচৰণ দেখি
লজ্জা পায় মনুষ্যৰ কলঙ্কিত হই।
আগুৰি ধৰক তোক আন্ধাৰ-কুঁৱলি
পিতৃ-শাপ অভিশাপে বিদ্ধক অন্তৰ
খণ্ডভঙ্গ-শক্তি যেন তোৰ
দৰ্প-পুৰি ভস্ম হয় তাত।
আছে মোৰ আৰু এক স্নেহৰ জীয়াৰী
শান্তি-প্ৰদায়িনী তাই শীতল বৰলা
দয়াৱতী মূৰ্ত্তিমতী কৰুণাৰূপিনী
শুনিলে নিশ্চয় এই ঘৃণিত কাহিনী

বাঘিনীৰ ৰবে তাই উঠিব গৰজি
খণ্ড খণ্ড কৰিব তোক নখেৰে আচুৰি।
দেখিবি তেতিয়া তই চকুৰে আগতে
পুনৰ লভিছো মই পূৰ্ব্বৰ গৌৰৱ।
ভাবিছ হেৰুৱা বুলি যি পদ-গৌৰৱ
সকলোকে পুনৰ্ব্বাৰ দেখিবি ৰঙ্গকে।

[ৰজা, অভয়পুৰীয়া, মহৰা আৰু অনুচৰবিলাকৰ প্ৰস্থান।]

জাহ্নু— শুনিলানে কথা ?

মৰতী— ভাল পাওঁ প্ৰাণাধিক যদিও তোমাক
তথাপিতো জানিবা জাহ্নৱী।
কদাপি নোৱাৰা হব এনে স্বাৰ্থপৰ।

জাহ্নু— অনুৰোধ মোৰ—ক্ষান্ত হোৱা তুমি। এশ অনুচৰ। সিহঁতক অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰেৰে সুসজ্জিত কৰি ৰখাৰ অৰ্থ কেৱল নিৰাপদৰ কাৰণে নে ? নিশ্চয় কৌশল। এশ অনুচৰ। হব পাৰে এটা স্বপ্ন জনৰৱ, মিছা অনুমান, সামান্য মনোভ্ৰম। এনেয়ে কিবা এটা ঘটিলেও সিহঁতৰ সহায়তে নিজকে ৰক্ষা কৰিব। আৰু আমাৰ জীৱন নিৰ্ভৰ কৰিব তেওঁৰ দয়াৰ ওপৰত ? ধনঞ্জয় কত ?

মৰতী— তুমি দেখিছো বৰ ভয় খাইছা জাহ্নৱী ?

জাহ্নু—ভয় খাইছো। সেই ভয় আঁতৰ কৰিবলৈ দিয়া। মই আৰু ভয় ৰখা নাই। পিতৃৰ মন মই ভালদৰে বুজো। তেওঁ যি কথা কলে সকলোখিনিকে যমুনা ভনীটিলৈ লিখি পঠাইছো। মই যেতিয়া যেয়া বুলিছো যমুনায়ো ভাল নোবোলে। তাই কেতিয়াৰ এশ জন অনুচৰ নোপোৱে—বুঢ়াই তাতো ঠাই পোৱা টান। সোঁৱা, ধনঞ্জয় আহিছেই। [ধনঞ্জয়ৰ প্ৰৱেশ।]
সেই চিঠিখন তই যমুনাক দিলিনে ?

ধন—দিলো বাণী-আই ! দিলো ।

গান্থু—এটা ভাল ঘোৰাত উঠি তই এতিয়াই কুণ্ডিনলৈ যাত্ৰা কৰ্ । যমুনাৰ আগত মোৰ ওপৰৰ সকলো কথা ভাঙ্গি-পাতি কবি । তই নিজেও এনে ভাৱে ডাল-পাত যোৰা দি কবি তাইৰ মন বুঢ়াৰ প্ৰতি যেন আৰু বেছি বিৰক্ত হৈ উঠে । যা, সোণকালে উলটি আহিবি । [ধনঞ্জয়ৰ প্ৰস্থান]

প্ৰিয়তম ! মই তোমাক নিন্দা নকৰো । তথাপি কওঁ—এনেকুৱা সৌজন্য আৰু কোমল আচৰণ তোমাত শোভা নাপায় । মন তোমাৰ বৰ কোমল সেইবাবে সকলোৱে প্ৰশংসা কৰে । কিন্তু বুদ্ধি তোমাৰ ইমান কম যে সেই কাৰণে শাসন আৱশ্যক ।

দময়ন্তী—বুজা নাই তুমি । সুফল আশা কৰি আমি বহুত সময়ত নিজৰ ভৰিতেই কুঠাৰ মাৰো ।

গান্থু—থাক বলা এতিয়া দেখা যাব । [দুয়োৰো প্ৰস্থান ।]

— —

পঞ্চম দৰ্শন ।

দময়ন্তীৰাজৰ প্ৰাসাদৰ চোতাল

[ৰজা, অন্তঃপুৰীয়া আৰু নহুৰাৰ প্ৰৱেশ ।]

ৰজা—তাম্বুলী-কুঁৱৰ । এই পত্ৰখন তুমি বেগাবেগীকৈ অন্তঃপুৰীয়া জাহ্নবীৰাৰ ওচৰলৈ লৈ যোৱা । মোৰ জীয়ৰীক কোনো কথা কোৱাৰ আৱশ্যক নকৰে । তথাপি যদি পত্ৰ পঢ়ি কিবা কথা সোধে উত্তৰ দিবা । যদি সোণকালে যাব নোৱাৰা তেন্তে তোমাতকৈ আগৰবি মই পামগৈ ।

অজয়—স্বাপোনাৰ এই পত্ৰ বেতিয়াইলৈকে মহাপ্ৰভুক দিব নোৱাৰোতেই তেতিয়ালৈকে মোৰ চৌপদি আছে দ্ৰৌতা। মই প্ৰতিজ্ঞা আহিলোহে। [প্ৰস্থান।]

বহুৱা—মহাৰাই! কোৱা মানুহৰ মগজু ভবি পেৰোৱাত থকা হলে তাৰ মৰকুত খাত-খাদি লগিছেতেন। কোনোকোন বাক হৰনে নহয়?

বজা—নহয়।

বহুৱা—আমৰ কথা মহাৰাই! আমাৰ কথা। তোমাৰ বুদ্ধিটো মাথৰে পাই পুষ্টি পেলাইছে।

বজা—হাঃ হাঃ হাঃ।

বহুৱা—তোমাৰ পিঠি মিৰাৰীও আইনটো ঠাচতে গঢ়া। এটা হৈছে নৰম, আনটো হৈছে কোমল। দুয়োটাও নোৱাৰো কটা মুখ, দুয়োটাও আৰক্ত তকতক ৰোৰ। বাহ মহাৰাজা মহাৰাই!

বজা—কি হৈছে?

বহুৱা—কৈছো যোলে যাৰ চাৰ নেলাগে যোৰাকে তাৰা তাল গাছৰ চাৰ লাগে খাটলৈ যাল। কৰ পাৰাৰে মহাৰাই! আমাৰ মুখৰ মাজতাগত এই নাকটো কিয় আছে?

বজা—তৰেই কওঁক।

বহুৱা—নাকৰ কাৰত দুয়ো কাণে চকু থাকিবৰ কাৰণে। মানুহে চকুৰে যি দেখা নাপায়, গোন্ধেৰে তাৰ টের পায়।

বজা—মই তাইৰ প্ৰতি দুৰ্ব্যবহাৰ কৰিছো।

বহুৱা—থাক কোনাকো মহাৰাই, মানুহে কিহৰে তাৰ গাৰ খোলাটো সাজে?

বজা—নাজানো।

বহুৱা—মইও নাজানো। লেইবুলি মানুহৰ খোলাটো হলে কিয় আছে জানো।

ৰজা—কিয় ?

বহন্নলা—মূৰটো লুকুৱাই ৰাখিবৰ নিমিত্তে। শামুক এনেকুৱা মূৰ্খ নহয় যে খোলাটো জীৱেকইছক দান কৰি শেষত নিজৰ মূৰটো লুকুৱাবলৈ ঠাই নাপাব।

ৰজা—স্বভাৱৰ ঘটিল বিকৃতি [illegible] এনেকুৱা মেহময় পিতা— । মোৰ পোৱা প্ৰশ্নতনে ?

বহন্নলা—তোমাৰ পাপ-পঙ্কলা [illegible] মোৰা বিচাৰি গৈছে। সাত ভাই আৰু চম্পা। সাতোটাৰ [illegible] কিয় জানানে ? সেইটো এটা মজাৰ সাধু।

ৰজা—অনন্তে। আঠ ভাই নহয় [illegible] সাত ভাই।

বহন্নলা—চাৰাইছ দদাই। তুমিও [illegible] মোৰ দৰে এজন পকা বহন্নলা হব পাৰিবা।

ৰজা—এৰা। দুষ্ট গ্ৰহ—শনিৰ [illegible] ভীষণ অকৃতজ্ঞতা।

বহন্নলা—তুমি মোৰ বহন্নলা হোৱা [illegible] নাই ! ইমান কম বয়সতে বুঢ়া হোৱাৰ কাৰণে মই তোমাৰ [illegible] লোকা চলালোহেঁতেন।

ৰজা—কেনে ?

বহন্নলা—আকেল জন্মাৰ আগতে তুমি [illegible] হব নালাগিছিল।

ৰজা—ওঃ! মোক আৰু বলিয়া নকৰিবা [illegible] ভগবান! শান্তি দিয়া। শান্তি দিয়া। মোক ৰক্ষা কৰা। [illegible] প্ৰভু! মই উন্মাদ হবলৈ ইচ্ছা নাই। [illegible] অনুচৰৰ প্ৰবেশ।]

অনু—অশ্ব প্ৰস্তুত, মহাৰাজ !

ৰজা—তেন্তে বলা।

বহন্নলা—দাঁত উলিয়াই হাঁহিছ কুমাৰী [illegible]
বহন্নলাই পাইছে [illegible]
নাথাকিবি কোনো চিৰকুমাৰী [illegible]
কপালত থাকিলে লেখা। [[illegible] প্ৰস্থান।]

——×——

ঐকতান

দ্বিতীয় অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

জয়পুৰ—দুৰ্গকক্ষ

[বনমালীৰ প্ৰৱেশ।]

বনমালী—কুণ্ডিলপতি আজি নিশা ইয়াত থাকিব। বেছ কথা। সেয়ে হলে মোৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হোৱাৰ বাট মুকলি হৈছে। ককাইদেউৰ আলেখলেখ চাবলৈ দেউতাই প্ৰহৰী নিযুক্ত কৰিছে। মই এটা সমস্যাৰ সমাধান কৰিব লাগিব অৰ্থাৎ ভাগ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি সকলো কাম কৰি যাব লাগিব। অ' সেই জন ককাইদেউ নেকি? এই ফালে এবাৰ আহি থোৱা চোন। এটা ডাঙৰ কথা আছে।

[সুবলৰ প্ৰৱেশ।]

ককাইদেউ। দেউতাই তোমাৰ বিৰুদ্ধে প্ৰহৰী নিযুক্ত কৰিছে। সেই কাৰণে তুমি অতি সোনকালে এই ঠাই এৰি যোৱাটোৱেই মঙ্গলজনক। তুমি কত পলাই আছা তেওঁ সেই কথাও জানিব পাৰিছে। আজি নিশা যমুনাদেৱীৰ লগত তেওঁ ইয়ালৈ আহিব। দেৱীৰ লগত তেওঁৰ সমৰৰ কথা আলোচনা কৰা নাছিলা জানো? সকলো কথা ভাবি চোৱা।

সুবল—মইতো তোমাক কোনো কথা কোৱা নাছিলো।

বন—শুনিছো লগত দেউতাও আহিব। মই এটা কৌশল ভাবিছো। মই তোমাৰ বুকুলৈ লক্ষ্য কৰি তৰোৱাল তুলিম। তুমিও অলপ সময় আত্মৰক্ষা কৰি পিছত পৰাজয় স্বীকাৰ কৰিবা।

সুবল—তাৰ পৰা লাভ?

বন—বহুত। পিছত সকলো বুজিব পাৰিবা। এতিয়া মাথোন মোৰ কথামতে চলি যোৱা।

সুবল—বেছ, সেয়ে হব।

বন—সোঁৱা, আহি পালেই। বন্তি—কোন আছ বন্তি দেখুৱা। পলোৱা, পলোৱা। ইয়ালৈ বন্তি লৈ আহ শীঘ্ৰে। [সুবলৰ পলায়ন] মনত বিশ্বাস জন্মাবলৈ হাতত অলপ তেজ সানি লব লাগে। (হাত বিক্ষত কৰি) ধেমালিৰ ছলতে মদাহীবিলাকে ইয়াতকৈ বহুত ডাঙৰ কাম কৰা দেখিছো। দেউতা! দেউতা! অলপ বোৱা। মই শত্ৰুৰ মুখত। মোক ৰক্ষা কৰোতা কোনো নাই।

[জয়পুৰীয়া আৰু হাতত বন্তি লৈ প্ৰহৰীবিলাকৰ প্ৰবেশ।]

জয়—বনমালী! কত সেই অধম?

বন—হাতত চোকা তৰোৱাল লৈ আন্ধাৰত থিয় দি আছিল। ডাকিনী যোগিনীৰ মন্ত্ৰ মাতি কামাখ্যা-গোসানীক আহ্বান কৰিছিল। ভাগ্য-দেৱী তাৰ—

জয়—সি গল কোন ফালে?

বন—চাওক দেউতা! মোৰ শৰীৰ তেজেৰে ৰাঙলী।

জয়—কেনি গল পাপিষ্ঠ দুৰ্জ্জন

বন—পলাল, পলাল দেউতা!

নহল যেতিয়া সিদ্ধি মনৰ কামনা।

জয়—যা পাছে পাছে, অনুসৰণ কৰ তাক। [অনুচৰৰ প্ৰস্থান।]
নহল কিদৰে সিদ্ধি মনৰ কামনা?

বন— পিতৃ-নিধনৰ বাবে সেই পাষণ্ড
কৰিছিল বহু বাৰ উত্তেজিত মোক।
আলো মই—পিতৃহন্তা পাপীৰ শিৰত

বজ্ৰৰ আঘাত হানি ভীষণ আৱেগে
আকাশৰ দেৱতাই লয় প্ৰতিশোধ ।
আক্ৰমিলে দুৰন্তই সেইবাৰে মোক
অৰক্ষিত বাহুত দি কৰিলে আঘাত ।
নিতান্তই হল তেনে বিৰোধ যেতিয়া
হলো মই আগুৱান ক্ষত্ৰিয়-সন্তান
শিৰে শিৰে বই গল শোণিত-প্ৰৱাহ ।
দেখি মোৰ তেনে মূৰ্ত্তি, নতুবা ভয়ত
নতুবা চিঞৰ শুনি আশ্ৰমৰ বাবে
পিতৃদ্ৰোহী মহাপাপী পলাল আঁতৰি ।

জয় যাক, যাক দূৰ হই, পলাক দুৰন্ত ।
থাকিলে ইয়াতে—বন্দী হব সুনিশ্চিত
বন্দী হলে আৰু বেছি হব সৰ্ব্বনাশ ।
শুন বনমালী ! প্ৰভু মোৰ কুন্তিল-নৃপতি
আজি নিশা দয়া কৰি থাকিব ইয়াত ।
তেওঁৰেই আদেশত কৰিম ঘোষণা
যিজনে আনিব ধৰি সেই হত্যাকাৰী
পাব বহু পুৰস্কাৰ
আৰু তাক লুকুৱাই ৰাখিব যিজনে
হব তাৰ মৃত্যুদণ্ড ।

বন—বুজি পাই সেই তাৰ সুদৃঢ় সংকল্প
পাপময় অভিপ্ৰায় ৰোধিবৰ বাবে
কলো মই অতিশয় কৰ্কশ ভাষাৰে
প্ৰকাশ কৰিম বুলি পাপ ষড়যন্ত্ৰ ।
উত্তৰত কলে মোক তিৰস্কাৰ কৰি

'সম্পত্তিবিহীন তই ঘৃণিত জাৰজ
মই যদি থাকো বিপক্ষত
তোৰ কথা কোনে বাক কৰিব বিশ্বাস ?'

জয়—অতিকৈ দুৰ্জ্জন। এই পত্ৰ সি অস্বীকাৰ কৰিব কেনেকৈ ? সি মোৰ পুত্ৰ নহয় কদাপি। (নেপথ্যত ভেৰী বাজে।) সেয়া, ভেৰী বাজি উঠিল। সেজানো কুণ্ডিলৰাজ অহাৰ উদ্দেশ্য কি। সকলো বাট-ঘাট মই বন্ধ কৰি দিম—যাতে সেই পাষণ্ড কেনেকৈ পলাব নোৱাৰে। কুণ্ডিলপতিয়ে নিশ্চয় মোৰ অনুৰোধ ৰক্ষা কৰিব। তাৰ প্ৰতিকৃতি দেশে দেশে পঠাম, যাতে সকলোৱে তাৰ পৰিচয় জানিব পাৰে। বনমালি। তই মোৰ অনুগত পুত্ৰ। জাৰজ হলেও তই মোৰ সম্পত্তিৰ অধিকাৰী। তোক যোগ্য কৰি তুলিবলৈ মই চেষ্টাৰ ত্ৰুটি নকৰো।

[কুণ্ডিলপতি, যমুনা আৰু পাৰিষদবিলাকৰ প্ৰবেশ।]

কুণ্ডিল—মহানুভৱ বন্ধু! খবৰ ভালনে ? ইয়ালৈ আহি আজি এটা বৰ অদ্ভুত কথা শুনিলো।

যমু—যদি সঁচা হয় তাৰ যথোচিত শাস্তি দিয়া বৰ টান হব। ডাঙৰীয়া কেনে আছে ?

জয়—মহাৰাণী! কিনো কম ? আজি এই বুঢ়াৰ হৃদয় ভাগি গৈছে।

যমু—আমাৰ পিতৃদেৱতাৰ ধৰ্ম্মপুত্ৰই তোমাৰ জীৱন লবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মৰমতে দেউতাই এদিন সেই পাষণ্ডৰ নাম থৈছিল সুবলসিংহ।

জয়—মহাৰাণী! লাজতে মোৰ মুখেদি বাক্য নোলোৱা হৈছে।

যমু—সি আমাৰ দেউতাৰ অসংযমী অনুচৰবিলাকৰ লগত আছিল নেকি ?

জয়—সেই কথা মই কব নোৱাৰো। কিন্তু কামটো হলে বৰ গৰ্হিত।

বন—হয় মহাৰাণী। জগতত ইয়াতকৈ ডাঙৰ মহাপাপ নাই।

যমু—ত্যাৰ হৃদয় কলুষিত কৰিছে সিহঁতে। সেই কথাত আচৰিত হব নালাগে। সিহঁতেই তাক জয়পুৰীয়াক হত্যা কৰিবলৈ উত্তেজিত কৰিছে। বিষয়-সম্পত্তি হাত কৰিবৰ উদ্দেশ্যে। মই আজি ৰাইদেউৰ পৰা সকলো কথা জানিব পাৰি সতৰ্ক হৈছো। যদি সেই মদাহী অনুচৰবিলাক ইয়ালৈ আহে, মোক সিহঁতে দেখা নাপাব।

কুণ্ডিল—মোকো দেখা নাপায়। বনমালীসিংহ। শুনিছো তুমি হেনো পুত্ৰৰ উপযুক্ত কাৰ্য্য কৰিছা?

বন—মই কেৱল মোৰ কৰ্ত্তব্য কৰিছো ৰাজন। তাতকৈ বেছি একো কৰা নাই।

জয়—বনমালীৰ পৰাই সকলো কথা জানিব পাৰিছে। তাক ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰোতেই সি আহত হৈছে।

কুণ্ডিল—তাক ধৰিবলৈ মানুহ পঠোৱা হৈছেনে?

জয় হৈছে ৰাজন?

কুণ্ডিল—যদি সি ধৰা পৰে তেন্তে পাৰ দ্বাৰা আৰু কোনো অনিষ্ট হোৱাৰ ভয় নাই। জয়পুৰীয়া তোমাৰ অনিবাৰ্য্য জয়। মাৰ শক্তিৰ সহায়ত অচিৰে তোমাৰ সংকল্প সিদ্ধ হব। বনমালীসিংহ। নিজৰ বাহুবলৰ দ্বাৰাই তোমাৰ উন্নতি অনিবাৰ্য্য। তুমি আমাৰ লগতে থাকা। তোমাৰ নিচিনা বিশ্বাসী লোকা মোৰ নিতান্ত আৱশ্যক। আজি তোমাক আমি পোন প্ৰথমেই গ্ৰহণ কৰিলো।

বন—মযো আনন্দ মনেৰে মহাৰাজৰ সেৱাৰ ভাৰ গ্ৰহণ কৰিলো। আন একো কৰিব নোৱাৰিলেও একান্ত বিশ্বাসেৰে ৰজা ৰাণী উভয়ৰে চৰণ-সেৱা কৰিব পাৰিম।

জয়—এনে অনুগ্ৰহৰ বাবে মযো মহাৰাজক অশেষ ধন্যবাদ জনাইছো।

কুণ্ডিল—জয়পুৰীয়া। তুমি বোধকৰে এতিয়াও বুজিব পৰা নাই কিয় আমি তোমাৰ ঘৰলৈ আহিছো।

যমু—এনেকুৱা অসময়ত, অপ্ৰত্যাশিত ভাৱে, এই অন্ধকাৰ ৰাতি, হে সুবিজ্ঞ জয়পুৰীয়া ভাণ্ডৰীয়া ! আমি তোমাৰ পৰামৰ্শ বিচাৰি আহিছো । তোমাৰ লগত এটা বৰ প্ৰয়োজনীয় কথাৰ আলোচনা আছে । আমাৰ দেউতা আৰু ৰাইদেউ উভয়েই তেওঁলোকৰ ভিতৰত হোৱা মনোমালিন্যৰ কথা মোক চিঠি লিখি জনাইছে । আমাৰ কাৰেঙৰ পৰা সেই পত্ৰৰ উত্তৰ দিয়াটো উচিত বিবেচনা নকৰিলো । পত্ৰবাহক কটকী বৈ আছেহি । ইয়াৰ পৰাহে তাৰ সমিধান পঠোৱা হব । হে সুবিজ্ঞ বৃদ্ধ বন্ধু ! অন্তৰত আনন্দ অনুভৱ কৰা । আমাক উচিত পৰামৰ্শ দিয়া । তোমাৰ পৰামৰ্শমতেই আমি কাম কৰিম ।

জয়—মহাৰাণী ! শ্ৰীচৰণৰ সেৱাৰ বাবেই এই দাস । আপোনালোকক বন্দীয়ে হিয়াভৰা আদৰ-অভ্যৰ্থনা জনাইছো । আহক ।

[সকলোৰে প্ৰস্থান ।]

দ্বিতীয় দৰ্শন

জয়পুৰ দুৰ্গ

[অভয়পুৰীয়া আৰু ধনঞ্জয় দুয়োৰো ফালৰ পৰা প্ৰৱেশ ।]

ধন—নমস্কাৰ বন্ধু ! তুমি সবল ইয়াতে থাকা ?

অভয়—এৰা ।

ধন—মোৰ ঘোৰাটো কত থম ?

অভয়—তাৰ মূৰত ।

ধন—যদি মোলৈ মৰম আছে শীঘ্ৰে কোৱা আকৌ ।

অভয়—তোমালৈ মোৰ মৰম নাই।

ধন—তেন্তে ময়ো তোমালৈ পথোৱা নকৰো।

অভয়—চাওঁতাওঁৰ গড়ালৰ কাষত পোৱা ,হুলো চাহাবে তেন্তে বাপেৰক পঠোৱা কৰ নে নকৰ।

ধন—মোৰ লগত তই এনেকুৱা ব্যৱহাৰ কৰিছ কিয়? তোক মই চিনি নাপাওঁ।

অভয়—ময়ো তোক চিনি নেপাওঁ।

ধন—মোক কি কৰলৈ খুজিছ?

অভয়—কটা ধূৰ্ত্ত। দগাবাজ। পচা-মাংস খোৱা বাকস। ছোটলোক। লঘীচাড়া। বহুৰূপী। কটুৱা নবাব। ভটুৱা কুকুৰ। বটুৱা এন্দুৰ। ভীমভৱানী। কেচাইখাতী গোসানী। চিনা নাই কুকুৰ-পোৱালী। এই বাপেৰক—বাপেৰ চৌধপুৰুষক? ইমানবোৰ উপাধিৰ এটা যদি অস্বীকাৰ কৰ কোবাই কোবাই পিঠিৰ ছাল তুলিম বুজিছ? চিনা নাই মোক? খবৰ্দ্দাৰ।

ধন—কি ভয়ৰ মানুহ এক তই? আগেয়ে কতো দেখা নাই শুনা নাই—একেবাৰে চৌধপুৰুষ উদ্ধাৰ?

অভয়—কটা গোলামৰ পুত্ৰেক গোলাম। এই বাপেৰক চিনি পোৱা নাই? সিদিনা তোক বজাৰ আগতে ভৰিত ধৰি ওলোটাই দিছো, বৈদ্য পিটম দিছো। আজি মই তোক মাৰি পেটৰ নাড়ী ভাল ভাল কৰিম। নীচ অসভ্য জাৰজ কুকুৰ। উলিয়া ভালে ভালে তৰোৱাল উলিয়া।

ধন—মই চিকা মাৰি হাত গোন্ধাব নোখোজো।

অভয়—কটা বন্দী দগাবাজ। আজি তোক বাপেৰে——

ধন—মাৰিলে ঔ, মাৰিলে ঔ, কোন আছা?

[মুণ্ডিলবাজ, যমুনা, জয়পুৰীয়া, বনমালী আৰু সহচৰৰ প্ৰৱেশ।]

ধন—কি হৈছে ? ঘটনা কি ?

অভয়—আহঁচোন, তোৰ মগজেই নাহেঁ। মাহ-আকে যদি এনেকুৱা কাঁচি আহে। জুপিটো চাই যা। আহ।

ধন—তৰোৱাল আন। তৰোৱাল আন। ঘটনা কি ?

কুণ্ডিল—সকলোৱে স্থিৰ হোৱা। যি তৰোৱাল তুলিব তাৰ প্ৰাণ-দণ্ড হব। কোৱা, কি হৈছে ?

যমুনা—এই দুজন দেখোন বুঢ়া বন্ধা আৰু বাইদেউৰ কাজিয়া।

ধন—মোৰ টিকাত বন্ধ হৈ গৈছে প্ৰভু-ঈশ্বৰ।

অভয়—হবতোন। নহব কিয় ? কটা অৱাস্তুৰ! তই কেতিয়াও ভাল ভাবেৰে জন্ম লোৱা নাছিলি।

কুণ্ডিল—ক এতিয়া, তহঁতৰ কাজিয়াৰ কাৰণ কি ?

ধন—পুৰণি পাপী মহাৰাজ! পুৰণি পাপী। মই তাৰ জীৱন-নাশ কৰিম।

অভয়—আৰুজ এই কুকুৰ-পোৱালী—নামকটা সিপাহী। মোৰমাই আদেশ দিলে এই দগাবাজক মাৰি মোহাৰি বগৰাই পেলালো।

কুণ্ডিল—তই মান-মৰ্য্যাদা একো বুজি নেপাৱনে ?

অভয়—পাও দেওতা! খুব পাও। কিন্তু খং উঠাৰ সময়ত সিমান জ্ঞান নেথাকে।

কুণ্ডিল—তোৰ ইমান খং উঠাৰ কাৰণ কি ?

অভয়—উঠিব কিয় ? এই বণী কিনা-গোলামে তৰোৱাল তুলিব জনা হৈছে। তাৰ মনত ভদ্ৰতা-বোধ অকণো নাই। সেইটো চাওক। কুকুৰৰ নিচিনা দাঁতকেইটা উলিয়াই মোৰ কথা শুনি হাঁহিছে ? তাৰ সেই ভেঙেচুৰা মুখত দুই লাগক। চোৱাচোন, কুকুৰ-পোৱালীটোৰ চোৱা। যেন মই এটা পাগলহে। নহয়নে বেটা পাজি-হাঁহ ? মোৰ সম্মুখত পোৱা হলে তোক আকাশ বাতিত পেক পোক কৰালোহেতেন।

কুণ্ডিল—তুই বলিয়া হৈছ নেকি বুঢ়া ? বিবাদৰ কাৰণ কি মকৰা কিয় ?

অভয়—তাৰ আৰু মোৰ মাজত যি বিবাদ দৌতা ! সাপ আৰু নেউলৰ মাজতো তেনে বিবাদ নাই।

কুণ্ডিল—তই তাক ইমানবোৰ গালি পাৰিছ কিয় ? তাৰ অপৰাধ কি ?

অভয়—মই তাৰ মুখ চাব নোখোজো দৌতা !

কুণ্ডিল—বোধকৰো মোৰো নোখোজ ? ইয়াৰো নোখোজ ? তাৰো নোখোজ ? নহয়নে ?

অভয়—স্পষ্ট কথা কোৱা মোৰ স্বভাৱ দৌতা। আমাৰ দিনত এতিয়া যি মানুহ দেখিছো তাতকৈ ভাল মানুহ দেখা পাইছো।

কুণ্ডিল—এই মানুহটোৰ স্পষ্টবাদিতাৰ বাবে প্ৰশংসা পাই পাই মথথন বাঢ়ি গৈছে। এনেকুৱা স্বভাৱৰ বহুত মানুহৰ কথা মই জানো— সিহঁতৰ সৰলতাৰ বলত্তাপনি মেৰ-পাক থাকে।

অভয়—দৌতা ! মই যথাৰ্থ আন্তৰিক সত্য কথা কৈছো। দৌতাৰ ভীষণ প্ৰতাপ—যাৰ প্ৰভাৱ দেদীপ্যমান দিনমণিৰ অগ্ৰভাগত চক্ৰাকাৰে

কুণ্ডিল—তোৰ এই দুৰ্বোধ্য কথাৰ অৰ্থ কি ?

অভয়—বহুত বঢ়িয়া কথা কৈছো। মোৰ কথা দৌতাৰ ভাল লগা নাই বুজিব পাৰিছো। কিন্তু মই তোষামোদকাৰী নহয় যে মিঠা মিঠা কথা কৈ আপোনাক সন্তোষ দিব পাৰিম। সেই কাম হৈছে দগাবাজবোৰৰ। সেই বাবে মোক কাটি ছোৱা ছোৱা কৰিলেও মই তেনে অপ্ৰিয় কাম কৰিব নোৱাৰিম।

কুণ্ডিল—সি তোৰ কি অপৰাধ কৰিছে ?

ধন—একো অপৰাধ কৰা নাই প্ৰভুঈশ্বৰ। তাৰ মালিক বুঢ়া বজাই অনাহকতে মাক প্ৰহাৰ কৰিছিল। হও ঢালৰ লগত টেমে কাটো হে মাক নানা ভাবে গালি-শপনি পাৰি তেওঁক ভালৰি

লগাইছিল। ৰজাই সুখ্যাতি কৰি তাক ৰটা-বাহন দিলে। মই নিজে নিজেই ধাটি খালো। আৰু এতিয়া সিয়েই মোক প্ৰথমতে তৰোৱাল উলিয়াই আক্ৰমণ কৰিছিল। বোধকৰো তাৰ জীৱনত এয়ে প্ৰথম বাৰ তৰোৱালৰ লগত খেলা।

কুণ্ডল—আৰু নকলেও চলিব। মই সকলো কথা বুজি পালো। প্ৰহৰী! শিকলি লৈ আহ। দুষ্ট বুঢ়াঘুণুলা! মই তোক সমুচিত শিক্ষা দিম।

অভয়—বয়স বহুত হৈছে দোতা! শিক্ষাৰ সময় পাৰ হৈ গৈছে। মোক পিন্ধাবলৈ শিকলি নানিলেও চলিব। মই ৰজাৰ দাস। ৰজাৰ কামতেই আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিছো। মোক শিকলি পিন্ধালে বুঢ়া ৰজাকহে অপমান কৰা হ'ব।

যমুনা—শিকলি লৈ আহ। মোৰ ভৰিত ডুপৰলৈকে শিকলি দিয়া। নহ'লে মোৰ মান নৰয়।

অভয়—কিয় মাইদেউ? মই তোমাৰ দেউতাৰাৰ কুকুৰ হোৱা হ'লেও ইয়াতকৈ ভাল ব্যৱহাৰ নকৰিলাহেঁতেন নে?

যমুনা—দেউতাৰ ডাঙৰ লগুৱা বুলিয়েই তোৰ লগত এনে ব্যৱহাৰ কৰিছো। [প্ৰহৰীয়ে শিকলি আনে।]

কুণ্ডল—আমাৰ খাইদেউ দৰভীৰাণীয়ে যেনে বৰ্ণনা পঠাইছিল এই মানুহটো ঠিক তেনেকুৱা—হাড়ে-হাড়ে দুষ্ট। লৈ আহ শিকলি।

জয়পুৰীয়া—মহাৰাজ! মোৰ বিশেষ প্ৰাৰ্থনা—কেতিয়াও এনে কাম নকৰিব। সি এতিয়া বুঢ়া মহাৰাজৰ কটকী। কটকীক দণ্ড দিয়া অযুগুত। এই কথা শুনিলে বুঢ়া মহাৰাজে বৰ বিষম পাব।

কুণ্ডল—তুমি মনে মনে থাকা জয়পুৰীয়া ডাঙৰীয়া। প্ৰয়োজন হ'লে মোৰ কামৰ কৈফিয়ৎ মই দিব পাৰিম।

যমুনা—লগা ভৰিত শিকলি।

(প্ৰহৰীবিলাকে অভয়পুৰীয়াক তৰিত শিকলি পিন্ধায়।)

আহা প্ৰিয়তম! আমিও যাওঁ।

[জয়পুৰীয়া আৰু অভয়পুৰীয়াৰ বাহিৰে সকলোৰে প্ৰস্থান।]

জয়পুৰীয়া—বন্ধু! মই তোমাৰ কাৰণে বিশেষভাৱে দুঃখিত। কুণ্ডিলৰাজৰ ইচ্ছা আৰু আকোৰগোজালি স্বভাৱৰ কথা সকলোৱে জানে। মই তোমাৰ কাৰণে আৰু এবাৰ চেষ্টা কৰি চাম।

অভয়—ভাওৰীয়া! একো প্ৰয়োজন নাই। মোৰ কাৰণে আপুনি দুনাই অনুৰোধ কৰিব নেলাগে। মই বহুত সময় জাগি আছোঁ, ভালেখিনি বাট খোজকাঢ়ি আহিছোঁ। এতিয়া অলপ সময় চকু দুটা তপতাব খোজোঁ। যিখিনি সময় বাকী থাকে সুহুৰি মাৰি কটাই দিম।

জয়—এই অপৰাধত কুণ্ডিলপতিৰ অনিষ্ট হ'ব। ওপৰত ভগৱান আছে। [প্ৰস্থান।]

অভয়— মহাৰাজ! তুমি কৰুণাৰ অৱতাৰ। তোমাৰ ভাগ্যতেই পুৰণি ফকৰাটো সপ্ৰমাণ হ'ব। থলত উঠিলে বাঘ, পানীত নামিলে ঘৰিয়াল। ওপৰে গো বধ, তলে ব্ৰহ্ম-বধ। হে পোহৰৰ দেৱতা! এবাৰ তুমি আৱিৰ্ভাব হোৱা। মই তোমাৰ গাৰ বৰ্ণিত এই পত্ৰখন পঢ়ি লওঁ। দুৰ্দ্দিনতহে মানুহৰ ভাগ্যত অলৌকিক ঘটনা ঘটে। বুজিব পাৰিছোঁ, এই চিঠি কুমাৰী সৰযুৰ। সৌভাগ্যক্ৰমে তেওঁ মোৰ এই ছদ্ম বেশৰ পৰিচয় পাইছে। তেওঁ আমাৰ দুৰ্ভাগ্যৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব খুজিছে। বেছ কথা, বৰ শান্তি পাইছোঁ। আঃ চকু মুদ খাই আহিছে। ভাল হৈছে, এনেকুৱা কদৰ্য্য ব্যৱহাৰ চাব নালাগিব। ভাগ্যদেৱী! বিদায়। এবাৰ কেৱল তোমাৰ প্ৰসন্ন দৃষ্টিৰে চাই পঠোৱা। তোমাৰ হাতৰ চকাটো ঘূৰাই দিয়া আই! (শোৱে।)

তৃতীয় দৰ্শন

বননি

[সুৰুলসিংহৰ প্ৰৱেশ ।]

সুৰুল— শুনিছো, পলৰীয়া অপৰাধী বুলি মোৰ নামটো দশোদিশে ৰাষ্ট্ৰ কৰি দিছে। গছৰ খোৰোঙত সোমাই কোনোমতে এবাৰ ৰক্ষা পৰিলো। মোৰ কাৰণে সকলো বাট-ঘাট বন্ধ। এনেকুৱা এখন ঠাই নাই যত মোক ধৰিবলৈ চোৰাংচোৱা মেলা নাই। যেতিয়ালৈকে পলোৱাটো অসম্ভৱ তেতিয়ালৈ লুকাই থাকিব লাগিব। আত্মৰক্ষাৰ বাবে দৈন্যৰ অধম বেশ লব লাগিব। যি বেশ লৈ বনৰ পশুৱেও লাজ পায়, প্ৰয়োজন হলে তেনে বেশ লবলৈকো সঙ্কোচ কৰিলে নচলিব। মূৰত ছাই-ভস্ম সানিম, আঠুৰ ওপৰলৈ এটুকুৰা ফটাকানি পিন্ধিম, চুলিত জটা বান্ধিম। বিজুলী-ঢেৰেকনিৰ অত্যাচাৰ, ধুমুহা ডৱা-পিটা বৰষুণৰ প্ৰকোপ সহুত ভিক্ষুকে নীৰৱে সহ্য কৰা দেখিছো। বজ্ৰনিনাদত জ্ঞানহীন হৈ, নগ্ন গাতত লোৰ শজাল, কাঠৰ শলা অথবা সাগৰফেনাৰ কাটা বিন্ধি লৈ চৰম দুঃসাহসিকতা প্ৰকাশ কৰাও বহুতক দেখা পাইছো। কেতিয়াবা পাৰত, কেতিয়াবা গুৱালৰ খুটিত, কেতিয়াবা গাঁৱত, কেতিয়াবা নগৰত মানুহৰ ঘৰলৈ গৈ সিহঁতে উন্মাদৰ দৰে অভিশাপ অভিসম্পাত দি, কোনো সময়ত আকৌ কাকুতি-মিনতি কৰি গৃহস্থক আশীৰ্ব্বাদ দি ভিক্ষা সংগ্ৰহ কৰে। এতিয়াৰ পৰা ময়ো সেয়েই— ময়ো সেয়েই। আজিৰ পৰা আৰু মই সুৰুলসিংহ নহওঁ —সুৰুলসিংহৰ প্ৰেতাত্মা। [প্ৰস্থান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

জয়পুৰ—দুৰ্গৰ সন্মুখ

[লতাকুঞ্জৰ আঁৱত বন্দী অভয়পুৰীয়া। ৰজা প্ৰতাপ, বহন্না আৰু এজন বিষয়াৰ প্ৰৱেশ।]

প্ৰতাপ—আচৰিত কথা মই অহাৰ আগে আগে সিহঁত ৰাজধানী এৰি কুৰিনলৈ গুলাই গল?

বিষয়া—কালি নিশালৈকে হলে তেওঁলোক যোৱাৰ কোনো কথাই নাছিল। এই কথা মই সঠিকভাৱে জানো।

অভয়—প্ৰণাম দেউতা। প্ৰণাম।

ৰজা—ই কি তামিলী-ফুকন যে। তুমি মোৰ লগত নিলাজ ধেমালি কৰিছা?

বহন্না—হাঃ হাঃ হাঃ। চোৱা চোৱা দদাই। আমাৰ হৰিভকতে ভৰিত পিন্ধিছে লোহাৰ খাৰু। মানুহে বোৱা বান্ধে মুখত লাকাম্বৰে ফিটা লগাই কুকুৰ-ভালুক বান্ধিব লাগিলে ডিঙিত জৰী লগায়, বান্দৰক বান্ধে ককালত দীঘল দৰখ লগাই আৰু মানুহৰ ভৰিয়ে বেতিয়া নৰকৈ চটফট কৰে তাক পিন্ধায় আমাৰ এই বুঢ়াভকতৰ নিচিনাকৈ লোহাৰ খাৰু।

ৰজা—কোন নৰাধমে তোমাৰ এনে দুৰ্দশা কৰিলে?

অভয়—দুই জনেই মিলি দেউতা। অৰ্থাৎ আপোনাৰ জীয়েক আৰু জোৱায়েক—দুয়ো জনে।

ৰজা—সিহঁত ইমান তললৈ নামিছেনে? ইহঁতকৈ যে পৈশাচিক চক্ৰাক। গুণ্ড শতগুণে ভাল

অভয়—দেউতা। মোৰ কথা বিশ্বাস কৰক। তেওঁলোকৰ আগত আঠু লৈ মৰ দোৱাই আপোনাৰ পত্ৰখন দাখিল কৰিছিলো। অলপ পিছতে আন এখন পত্ৰ লৈ আপোনাৰ ঘৰ আইদেউৰ কটকীও উপস্থিত।

সেই পত্ৰ পঢ়ি আপোনাৰ জী-জোঁৱাইৰ মুখৰ আকৃতি সলনি হৈ গল। মোৰ কালে মুখ পোন্দোৱাই চালে। তুবন্তে খোৱা অনাই তুয়ো পাৰেওৰ বাহিৰ ওলাল। মোক কেটেৰা-জেঙেৰা মাতেৰে অনুসৰণ কৰিবলৈ আদেশ দিলে। মোৰ বিবেচনাৰে দৌতা, সিজন কটকীৰ পত্ৰই তেওঁলোকৰ মনত আপোনাৰ বিৰুদ্ধে বিহ ঢালি দিলে। তাৰ ফলত আপোনাৰ জী-জোৱাঁয়ে আচল ভবিষ্যৎ নাপাই এই বন্দী লাখুটিৰ ওপৰতেই তাৰ হোৰ তুলিছে।

বহুৱা—আৰকালি এতিয়াও হোৱা নাই যদিহে বনৰীয়া হাঁহে তাক উৰাই নিনিয়ে। শুনিবা দদাই!—

বাপেকে যাৰ কম্বল লয় পুতেক-জীয়েক তাক কলা,
লৰা-ছোৱালীৰ লেৰেলা সাদৰ, দেখিলে বাপৰ ধনৰ মোনা।
চুখীয়াক দেখি ভাগ্য-দেৱী ডুৱাৰত দিয়ে দাং—
ধনীৰ মৰত তেল ঢালি ভৰাল কৰে সাং।

এই নামে নাম নহয় দদাই! আৰু নাম আছে—একেলগে সহস্ৰ নাম ফুৰে পাছে পাছে।

ৰজা—কিহে যেন মোৰ বুকুখনত খুন্দা মাৰি ধৰিছে। মই এতিয়া জ্ঞান হেৰুৱাম নেকি? আকাশ আৰু পৃথিবী ভৰি কেৱল দুখৰ দীৰ্ঘনিশ্বাস! কত মোৰ সেই জীয়াৰী?

অভয়—তেওঁলোক এতিয়া এই জয়পুৰ দুৰ্গতে আছে।

ৰজা—মই এবাৰ আহোঁচোন। তোমালোক ইয়াতে থাকা।

[প্ৰস্থান।]

বিষয়া—তুমি যেনেকৈ কলা তাতোকৈ বেছি একো অপৰাধ কৰা নাছিলাতো?

অভয়—ওকে আৰু একো দোষ কৰা নাছিলো। পিছে মহাৰাজে জঙ্গলত ইমান কম মানুহ আনিলে কিয়?

বহুৱা—এনেকৈ টৌপটৌপাই থাক দেখিয়েই তোৰ তাৰিত গোৰ্ব থাক শিয়ালৰ। তোৰ দেশুৰ শিক্ষিৰলৈ ঠিক উপযুক্ত মানুহেই তই।

জয়ন্ত—কিয় তই এনে কথা কৈছ বহুৱা ?

বহুৱা—তোক মই পকলাৰ পটাশালত নাম লেখি দিম। তেতিয়া হলে শিকিবি জাৰকালি কাম কৰিবলৈ কিমান কষ্ট। যাৰ চকু আছে সি নাকেৰে গোন্ধ পালেও চকুৰে চাইহে বাট বুলে। কনাৰ চকুহে মাথোন কামত নালাগে। একুৰি জনৰ ভিতৰত এজনৰো এনে নাক নাই যি নাকৰ সহায়ত দুখ-দুৰ্ভাগ্যৰ দুৰ্গন্ধৰ উমান ধৰিব পাৰে। কোনো পণ্ডিতে যদি তোক ইয়াতকৈ ভাল উপদেশ দিব পাৰে তেন্তে তই মোক এই শিক্ষা গুলোটাই দিবি। মোৰ শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিবলৈ অথবা দীক্ষা-মন্ত্ৰ লবলৈ ধুৰন্ধৰসকলহে উপযুক্ত। কিয়নো এই শিক্ষাৰ আৱিষ্কাৰক স্বয়ং শ্ৰীযুক্ত ভজহৰি বহুৱা।

সম্পদত বন্ধু পায় হাজাৰ-বিজাৰ
ভালুক দেখি গছত উঠি কৰে উপকাৰ।
আহিলে দুৰ্দিন, ধুমুহা-বতাহ বৰষুণ
পলাই সবে পত্ৰং দিয়ে—লোণ খোৱাৰ গুণ।
মোৰ দৰে মূৰ্খ বহুৱা থাকে সুখে-দুখে
ভজহৰি ভণে সভাসদে শুনে বাম খোলা মুখে।

[প্ৰতাপ আৰু জয়পুৰীয়াৰ প্ৰৱেশ।]

ৰজা—তাই মোক ভলাই একেবাৰ মাত দিব নোৱাৰিলে। গা অসুখ—ক্লান্ত! ওবে ৰাতি বহু বাট আহিছে। তাগৰ পলোৱা নাই। ই নিশ্চয় প্ৰৱঞ্চনা—বিদ্ৰোহ। গৃহত্যাগ ষড়যন্ত্ৰ মাথোন। প্ৰণয়—হব নোৱাৰে। উত্তৰ আনা। উত্তৰ—খোক ভাল উত্তৰ লাগে।

জয়—মহাৰাজ! ছুতিলপতিৰ উদ্ধত ব্যৱহাৰ কথা আপোনাৰ অবিদিত

নহয়। নিজৰ অভিপ্ৰায় সিদ্ধিৰ কাৰণে তেওঁৰ মনৰ দৃঢ়তা কিমান সেই কথাও আপুনি জানে।

ৰজা—প্ৰতিশোধ। মৃত্যু—মহামাৰী—বিপৰ্য্যয়—ইয়াৰ তুলনাত একো নহয়। জয়পুৰীয়া। জয়পুৰীয়া-ডাণ্ডৰীয়া। কুণ্ডিলপতি আৰু তাৰ তিৰোতাৰ লগত মই কথা হব খোজো। সাক্ষাতৰ অনুমতি পাবনে?

জয়—সেই কথা মই তেওঁবিলাকক জনাইছো মহাৰাজ।

ৰজা—জনাইছা? মোৰ কথা তুমি বুজি পাইছানে?

জয়—পাইছো মহাৰাজ।

ৰজা—ৰজা—ৰজা মই বাক্য-ব্যৱহাৰে
ৰাজাধিৰাজ ৰজা মই কামৰূপপতি।
বিচাৰিছে বাক্যালাপ কৰিব ৰজাই,
জন্মদাতা ৰাজ্যদাতা পিতৃয়ে বিচাৰে
কথা পাতিবৰ বাবে কন্যাৰ দৰ্শন।
নোহে কৰুণ মিনতি ৰজাৰ আদেশ।
নিশ্বাস-শোণিত দুখে কয় একে কথাকেই
উদ্ধত ঔদ্ধত সেই কুণ্ডিল-নৃপতি?
কোৱাপচ দৰ্প মত্ত গৰ্বিত ৰজাক
নহয়- নহয় বোৱা ৰাক আৰু এখন্তেক
সচাকৈয়ে হব পাৰে অসুস্থ শৰীৰ।
ভাল কথা ধৈৰ্য্য মই ধৰিলো প্ৰতিজ্ঞা।
অধীৰ হৈছে হিয়া সেইবাবে মাথো
অনৰ্থক কটুকথা বুলিলো বহুতো।
থাক ৰাজ্য ৰসাতললৈ।
দুজনকে মোৰ এই জনাবা আদেশ

মোৰ দাস, সিইঁতৰ নাই অধিকাৰ।
কোৱাগই মুক্ত কৰি দিয়ক দাসক
বলো মই নটচাই উত্তৰ পাবে।
নিদিয়ে যদি ই তাৰ একো সমিধান
তুৰন্তে দিবহি দণ্ড আহি কাষলই।
নহলে—নহলে মই সিংহ-বিক্ৰমেৰে
এই তব জয়পুৰ দুৰ্গ দুৱাৰত
পলয়ৰ ঘনঘণ্ট বজাই ইদাৰে
নিদাৰ কোলাতে মৃত্যু ঘটিব সুবাৰ।

জয়—নিৰিবৰ দ শান্তি মাৰ এনৰ কামনা
মহাৰাজ। পালিম আদেশ প্ৰস্থান।]
[প্ৰ— —, [illegible]
অশান্ত হৃদয়। তই কান্ত হ কান্ত হ।
নাহি চঞ্চল হই আকুল শৰীৰ।

বহুৰ—কান্দি পলোৱা দাই কান্দি পলোৱ বাঙ্কনীৰ হাতত
উঠি যদি। কাৰেঙনী ৰ বিলাপ শুনিয়া কৰ কেতুৱৰ মুৰত
মেদাৰ নাশ বলৰ বঙ্কনা বাযে ঘাৱ গাই
[illegible]
[illegible]

[কুণ্ডলবাক জনা জয়পুৰীয়া প্ৰহৰী আদিৰ প্ৰৱেশ।]
প্ৰতাপ অহা আঁহ ডুহবে আগত
[illegible]

[প্ৰহৰী অন্য জয়পুৰীয়ৰ শিকলি খুলি দিয়ে।]
যমুনা ৰজাদাৰশ কৰি কৰাহ আহি
প্ৰতাপ কুণ্ডলৰ মহাৰাণা যমুনা সুন্দৰী।
মনে কয় সঁচাকৈয়ে হৰষিত তই

হিয়াত আনন্দ এনে নহলে উদয়
সমাধিশায়িনী তোৰ জননীক যই
কৰিলোহেতেন ত্যাগ অসতী আখ্যাৰে।
অভয়ক মুক্ত তুমি এবে
পিছত ইয়াৰ যই কৰিম বিধান।
শুন কথা প্ৰিয় কণ্যা যমুনা প্ৰধান।
অতি চেনেহৰ তোৰ বৰ বাইদেৱে
বহুৱালে তীক্ষ্ণ দাত গৃধিণীৰ দৰে
এই মোৰ তপ্ত শুষ্ক তাপিত বক্ষত।
কি কম আই? কিমান নীচ প্ৰকৃতি তাইৰ
বৰ্ণনাৰে নোৱাৰিম কৰাব বিশ্বাস।
যমুনা! যমুনা! মাজু-আইদেউ মোৰ!

যমুনা—দেউতা! বুজা নাই এতিয়াও তুমি
কিম্বা বুজিবৰ বাবে কৰা নাই চেষ্টা
কেনেকুৱা গুণৱতী বাইদেউ মোৰ
এনুৱা কৰ্ত্তব্য-নিষ্ঠা আৰু কাৰো নাই
ৰাজভক্তি অন্তৰৰ—সিও নোহে কম।

ৰজা—(উত্তেজিত হৈ) কি কৈছ? কি কৈছ যমুনা তই?

যমুনা—ভগ্নীয়ে পিতৃক মোৰ নকৰে সম্মান
এনে কথা কেতিয়াও নকৰো বিশ্বাস।
হব পাৰে নিতান্তই নিৰুপায় হই
হব পাৰে ৰাজকাৰ্য্য সাধনৰ বাবে
হব পাৰে চিন্তা কৰি দেশৰ কল্যাণ
বাধিছে কাৰ্য্যৰ গতি তোমাৰ লগত
অসংযমী সুৰামত্ত বিষয়াসকল।

সেইমতে ৰাইদেউৰ আছে অপৰাধ।

ৰত্নী—চিৰদিন তাইৰ ৰাজ্যৰ কল্যাণ-চিন্তা।

যমুনা—বৃদ্ধ তুমি, জৰাব্যাধিগ্ৰস্ত আজি

মন আৰু শৰীৰ তোমাৰ

প্ৰকৃতি তোমাৰ নোহে প্ৰকৃতি-অধীন।

সেইদেখি ভগিনীৰ সকলো কথাতে

বশ মানি চলা আজি উচিত তোমাৰ।

কইছো মিনতি কৰি অনুৰোধ মোৰ

যোৱা হে দেউতা! পুনৰ্ব্বাৰ ঘুৰি যোৱা তুমি

ভগ্নীৰ কাষত গই নিজ ত্ৰুটি কৰিবা স্বীকাৰ।

ৰজা—শুনা, শুনা হেৰা দেৱতাসকল।

কন্যাই ভৰিত ধৰি অতি সকাতৰে

পিতাই দোষৰ বাবে মাগিব মাৰ্জ্জনা

ভাবি চাবি যমুনা!

ৰজা মই—জন্মদাতা জনক মই

এই বেশ দেখুৱাব ভাল।

এচদাৰে আজি মই কম কৰ্ব্বাৰে—

ত নৰমৰ জীৱাৰী মাৰ।

জৰা আৰু বাৰ্দ্ধক্য ভাৰত

জ্ঞানহীন—অকৰ্ম্মণ্য—অপদাৰ্থ মই। (আঠু লয়)

নতজানু হই আজি ভিক্ষা মাগো তোক—

অন্ন দে বস্ত্ৰ দে

মন জুৰাবৰ ঠাই দে মোক।

যমুনা—বন্ধ কৰা বন্ধ কৰ দেউতা।

নোখোজো শুনিব মই ইবোৰ বচন।

সুচতুৰ ৰুদ্ৰদাৰ কৌশলত এনে
কোন্নাচোন সচাকৈয়ে হব কিন্তো শাস্ত ?
এই বেশ কদাপিতো নোশোভে তোমাৰ
বোৱা পুত্ৰ ভগিনীৰ ধৰলই যুবি।

বন্দা—নাযাওঁ, নাযাওঁ, (উঠি) নাযাওঁ যমুনা।
বিষয়াসন্নক মোৰ কৰিছেঁ লাঞ্ছনা
কুটিল দৃষ্টিৰে মোক কৰিছে গঞ্জনা।
বাক্যৰে ঢালিছে তাই হলাহল বিষ।
শাপৰ নিচিনা মোক ব্ৰহ্ম-তালু চাই
পিশাচিনী জাহ্নবীয়ে কৰিছে দংশন
একমাত্ৰ আছে আজি প্ৰতিকাৰ তাৰ
স্বৰগত সযত্নে সঞ্চিত—দেৱতাৰ হিংসা
নামি আহক প্ৰলয়ৰ বজ্ৰপাত হৈ
চুৰমাৰ হক সেই অকৃতজ্ঞ শিৰ।

কুণ্ডল—ছি ছি মহাৰাজ। অতি অশোভন কথা
শুনিয়েই লাগে লাজ।

প্ৰতাপ—হে তীব্ৰ বিদ্যুৎ-ৰশ্মি। দৃষ্টিনাশিনী তুমি
অগ্নিশিখা হানা তাইৰ কুটিল চকুত।
চূৰ্ণ কৰি দিয়া তাইৰ দেহৰ লাৱণ্য
সৌন্দৰ্য্য বিনাশ কৰা পাপিনী কন্যাৰ।
ৰাহু কেতু শনি মঙ্গল সকলোৱে মিলি
গৰ্ব্ব তাইৰ খৰ্ব্ব কৰা, নাশ কৰা গৰ্ব্ব।

যমুনা—দোহাই দেৱতাসকল! ৰক্ষা কৰা।
মোকো দিব এনে অভিশাপ
অপৰাধ ক্ষমিব প্ৰভিয়া।

বজ্ৰ—নাই, নাই—নহয় যমুনা!
নিদিওঁ—নিদিওঁ তোক এনে অভিশাপ।
কোমল অন্তৰ তোৰ দয়াৱতী তই
ক্ৰূৰ তই নহয় কদাপি।
চকুত তাইৰ ৰক্ত—তীব্ৰ দাহ তাত,
শান্তিভৰা স্নেহভৰা তোৰ চকু দুটি
তৃপ্তি পাওঁ, তৃপ্তি পাওঁ, নাই তাত দাহ।
বৃদ্ধ এই জনকৰ সেৱা-শুশ্ৰূষাত
তইতো নকৰ আই, হেনে কৃপণালি।
প্ৰিয় মোৰ অনুচৰ বিষয়াবৰ্গক
তইতো বাক্যৰ বাণ মাৰান সিদৰে।
জন্মদাতা জনকক বাহিৰত থই
তইতো নকৰ বন্ধ ঘৰৰ দুৱাৰ।
জানিছো হৃদয় তোৰ কৃতজ্ঞতা ভৰা,
পিতৃ-আশীৰ্ব্বাদ সহ দিছো অৰ্দ্ধ-ৰাজ্য
কদাপিতো সেই কথা নেপাহৰ তই।
যমু—কোন দেউতা! কি কব খুজিছা তুমি
কোন সোণকালে। (নেপথ্যত ভেৰী বাজে।)
বজ্ৰ—মোৰ এই ভৃত্যৰ ভৰিত
কোনে দিলে শিকলি—মই জানিব খোজো।
কুণ্ডিল—সেয়া কাৰ ভেৰী বাজে?
যমু—বাইদেউ আহিছে নিশ্চয়। [বনজয়ৰ প্ৰৱেশ।]
আহিছেনে প্ৰভুপত্নী তোৰ?
প্ৰজ্ঞা—হীন দাস! ঘৃণিত দাসত্ব সেৱা-ব্ৰত যাৰ
দূৰ হ আগৰ পৰা।

কুণ্ডিল—কিবা কলে মহাৰাজে ?
ৰজা—মোৰ ভৃত্যৰ ভৰিত কোনে শিকলি দিলে ? যমুনা ! আশাকৰোঁ তই
এই বিষয়ে একো নেজান আই ? কোন আছে ? [জাহ্নবীৰ প্ৰবেশ ।]
ৰজা—স্বৰ্গৰ দেৱতাবৃন্দ ।
কৃপা কৰা—দয়া কৰা অধম বৃদ্ধক ।
বাৰ্দ্ধক্যৰ বাবে মোক মৰম দৰ্শাই
খেদি দিয়া দূৰ কৰি এই পিশাচীক ।
(জাহ্নবীক) এই মোৰ পকা চুলি দেখি
নালাগনে লাজ তোৰ—তোপাজে ককণা ?
এই মোৰ কন্যাৰ হাতত ধৰি
কৈছনে উচিত তোৰ সম্ভাষণ কৰা ?
জাহ্ন—দোষ মোৰ কি ? সম্ভাষণ নকৰিম কিয় ?
জ্ঞান-বিবেকহীন বৃদ্ধ তুমি
হব পাৰে দোষ, তোমাৰ চকুত ।
ৰজা—এতিয়াও চিন্তা মোৰ ভাগি যোৱা নাই
ইমানেই কঠিন হৃদয় ।
কিন্তু—ভৃত্যক মোৰ শিকলি দিলে কোনে ?
কুণ্ডিল—মই—মই মহাৰাজ ।
ময়ে তাক সেই দণ্ড কৰিছো প্ৰদান ।
দুৰ্জ্জন—অসংযমী -
আক তাক বেছি শাস্তি লাগিছিল দিব ।
ৰজা—তুমি ? তুমি ? তুমি তাক দিছা দণ্ড-দান ?
যমুনা—শুনা দেউতা ! জীৰ্ণ তুমি বাৰ্দ্ধক্য হেতুত
সেই কাৰণেহে মাথোঁ অন্যায়তে অতি
বিচাৰক দোষ দিছা অবিচাৰ বুলি ।

অৰ্দ্ধসংখ্যা অনুচৰ বিশ্বাস সতে
যোৱা বুলি আনন্দেৰে তগিনী-গৃহত।
এবাৰ কটাই তাত পৰম সুখেৰে
পুনৰ আহিবা তুমি মোৰ ঘৰলই।
ৰজা—নগৰী পকাচ জয় খেদি দূৰলই
কৰিম প্ৰৱেশ পুনু ৰাক্ষসী-আলয় ?
নহয়, নহয়, তেনে কথা নহব কদাপি
সকলো আশ্ৰয়-স্থান কৰি বিসৰ্জ্জন
মুকলি প্ৰান্তৰ-ভূমি কৰিম গ্ৰহণ।
দিম বণ জাৰ-হিম পৱনৰ সতে
শিয়াল-কেঁচাৰে তাত কৰিম বসতি।
তথাপি নাযাও সেই পাপপুৰিলই।
কিম্বা—যাম গুচি বহু দূৰলই
উন্মত্ত শোণিত সেই কমতানৃপতি
যিজনৰ অঙ্কলক্ষ্মী ৰাজলক্ষ্মী মোৰ
যৌতুকবিহীনা সেই সুন্দৰী তনয়া :
সিজনাৰ সুপবিত্ৰ সিংহাসনতলে
দাসসম সবিনয়ে নতজানু হই
এমুঠি পেটৰ ভাত মম ভিক্ষা কৰি
তাৰেই ৰাখিম প্ৰাণ।
সিও ভাল। সিও ভাল। তথাপি নাযাও
পুনুৰবাৰ ৰাক্ষসীৰ কৰুণা বিচাৰি।
আহু—যেনে ইচ্ছা কৰা তেনে কায।
ৰজা—শুন, শুন, মিনতি—প্ৰাৰ্থনা মোৰ
আৰু মোক নজনাবি—নকৰিবি দুৰ্ব্বোৰ উন্মাদ।

মোৰ শত্ৰু আৰু কুষ্ঠ নাপাব জুনাই
আৰু মোৰ নাপাবি সাক্ষাৎ।
যাও, যাও, গুচি যাও দূৰ হই মই
দেখা আৰু নহব জুনাই।
তথাপি—তথাপি মোৰ তেজ-মঙহেৰে গঢ়া
তথাপি যে মোৰ কন্যা তই।
নতুবা অজৰ মোৰ দুষ্ট-ব্যাধি তই
বিষাক্ত তেজত জন্ম মৃত্যু মহামাৰী
দুষ্ট ক্ষত যাবগাৰ নাৰেঙা ভীষণ।
নাই, নাই. আৰু তোক নকৰো গঞ্জনা
নিজে নিজে লজ্জা পাবি—আছিব ধিক্কাৰ?
বজ্ৰ—বজ্ৰ কত? নাই—নেমাতো বজ্ৰক
নেলাগে আহিব নামি বজ্ৰ আকাশৰ।
দয়াময় ভগৱান ন্যায়-অৱতাৰ
তোৰ কথা সিজনাক নজনাও মই।
পাৰ যদি এতিয়াও ভাল হ তই
শিক্ষা কৰ শিষ্টাচাৰ ভদ্ৰ ব্যৱহাৰ।
ললো মই এতিয়াও ধৈৰ্য্যৰ আশ্ৰয়
যমুনা—যমুনা-গৃহত গই কৰিম বসতি।
যমুনা—বিষয়াসকলো সেই থাকিব লগত?
অসম্ভৱ তেনে কথা—ই যে অসময়
যোগ্য অভ্যৰ্থনাৰ কাৰণে তোমাৰ
নোহো মই অলপো প্ৰস্তুত।
বাইদেউৰ কথা শুনা
বুজে তেওঁ ভালদৰে কৰ্ত্তব্য নিজৰ।

বন্ধা—একি ! এনুৱা বচন তোৰ মুখত উচিত ?
যমুনা—কব পাৰো দৃঢ়ভাৱে উচিত বচন।
অনুচৰ পঞ্চাশ জনে নাটেনে তোমাক ?
তাতকই বেছি বাৰ কিয় প্ৰয়োজন ?
ইমানখিনি বা কিয় লাগিছে যাচুক ?
বিপদ বঢ়াব তাৰ—বৃদ্ধি পায় সংখ্যাৰ লগত
জাহ্নু—তোমাৰ দেউতা ! মোৰ কিয় ভনীটিৰ মোৰ
বস্তবোৰ দাস-দাসী লগুৱা-লিগিৰী
নোৱাৰেনে সিহঁতেই সেৱিব তোমাক ?
কিয় লাগে অতিৰিক্ত আন অনুচৰ ?
যমুনা—সিহঁতে কামত যদি কৰে হেমেজালি
আমিয়েই ভালদৰে কৰিম শাসন।
থাকিব খুজিছ যদি মোৰ কৰেঙত
অনিবা পচিশ জন অনুচৰ মাথোঁ।
এজনেও বেছি তাৰ
জানিবা ন পাব স্থান কইছো নিশ্চয়
বন্ধা—কৰিছিলো স্থিৰ মই—
এশজন অনুচৰ লই
পাল পাতি ভুজনীৰে থাকি
মহাসুখে কৰিম বসতি।
কেৱল পচিশ জন অনুচৰ লই
যমুনা ! কিয় যাম তোৰ ঘৰলৈ
কিনো দৰে কলি এনে কথ ?
যমুনা—কওঁ মই আৰু বাৰ শুনা ভালদৰে
অধিক লগত নিলে নিমিলিব স্থান।

ৰজা—আনন্দৰী পাপিনী এবে
তোৰকাৰ্য শ্ৰেষ্ঠ বুলি হল অনুমান।
পাপৰ চৰম সীমা পোৱা নাই চুকি
সেইবাবে তায়ো হল প্ৰশংসা-ভাগিনী।
জয় জাহ্নৱী! কওঁ তোক মই
পচিশৰ দ্বিগুণ পঞ্চাচ
সেইদেখি হেৰ তোৰ উদাৰ দ্বিগুণ।
জাহ্নু—শুনা দেউতা!
পঞ্চাচ পচিশ কিবা দহ পাঁচ জন
কোনো অনুচৰৰ ওৰ নাই প্ৰয়োজন।
তাতকৈ দুই তিনি জনে
দিনে-ৰাতি তোমাকেই পালিব আদেশ।
যমুনা এজনৰো কাম মই দেখা নাই তাত।
ৰজা—বুদ্ধিৰে নাবায় বুজা নিজ প্ৰয়োজন।
অলস ভিখাৰী জন ভাবে। তুচ্ছ বুলি
'কত সিও সুপ্ৰভুল বুদ্ধিৰে জ্বলিলে।
অভাৱ মোচন হলে অভাৱৰ বাবে
মানৱ জীৱন হব পশুৰ নিচিনা।
নাৰী তই—উদ্দেশ্য কেৱল যদি আৰ শুচোৱাই
জেনেহলে কিয় লাগে বাক
ৰচকচমক কৰি চকু-চাও-মৰা
ভৰছে ভৰছে নানা বস্ত্ৰ আভৰণ?
আজি মোৰ জ্ঞাৰ্থা প্ৰয়োজন--
ধৈৰ্য্য দিয়া, ধৈৰ্য্য দিয়া জগত ঈশ্বৰ!
ধৈৰ্য্যৰ কাৰণে মই জনাও প্ৰাৰ্থনা।

তোমা প্ৰভু ! নিষ্ঠুৰ নিয়তিৰ মই
দৰিদ্ৰ দুখিৰ নিঃস্ব—সংসাৰৰ অভিশপ্ত প্ৰাণী ।
অজ্ঞাত উপেক্ষিত মই
দুখ-তাপ-দাৰিদ্ৰ্যত জৰ্জৰিত তনু ।

কাহিকে বিমুখ মোক কৰা ভগৱান !
উদ্ধত বিদ্ৰোহী কণ্ঠ তোমাৰেই দান
তেনেহলে কেন
মোৰ দৰে দীনহীন নকৰা পিতাক ।
মহৎ ভীষণ ক্ৰোধ ! আৰু বঞ্চনাই !
নাৰীৰ সৰল তই তথা অশ্ৰুজল !
পুৰুষ মই—বীৰশ্ৰেষ্ঠ নৰ
নাকিবি মুখত মোৰ কলঙ্কৰ ৰেখা ।

নৰক—নৰক, কন্যা মোৰ নৰক উদিত,
দুই কনী পিশাচিনী বিকট ডাকিনী ।
দুৰ্যোগ ওপৰত নম মই প্ৰতিশোধ
হব ভূমিকম্প—কঁপিব ত্ৰিভুৱন ।
কিবা দবে ? নাজানো সঠিক ।
কিন্তু দেখি তাৰ ৰুদ্ৰ মূৰ্তি
ভয়ত্ৰস্ত থৰহৰি কঁপিব পৃথিবী ।

ভাবিছ চঞ্চলা মই কৰিব ক্ৰন্দন ?
নাই, নাই আৰু মই নাকান্দো জনাই ।
চকুলোৰ হেতু আছে আন ভালেমান
নতুবা বিদীৰ্ণ হব এই চিত্ত মোৰ
নতুবা চকুৰ পানী বব ধাৰাসাৰে ।

হায় মোর প্রিয়তম প্রণয়ীজন।

বন্ধু, ইব . পাবো চিরান্ত উদ্ধার।

[প্রস্থান, জয়পুরীরা, অন্তঃপুরীরা আর কন্যার প্রবেশ।]

কুন্তিল—বলো যাও, আসিছে পুরুষ। (ভৈরব পুরুষের কোতোয়াল ;

যমুনা—কুত্র ই কাবে

অন্তরে সব দুঃখ থাকিব কিসরে ?

ভানু—শিবের শান্তি আনিছে বিপদ।

বিবাহ বর্জন করি গর্ব মধুরাই

পাবি তার সমুচিত মন।

যমুনা—আগ্রহেরে নিমন্ত্রণ করিছো পিতৃক

কিন্তু নাপায় কদাপি ঠাঁই

অন্তরে গুঞ্জন চলেও।

ভানু—জেনেশুনা বোধে অভিপ্রায়

[জয়পুরীদার পুনঃ প্রবেশ।]

জয়—মহারাজ কই অভিপ্রায়

স্বর্গ-লোকে অর্জ্জিত কেও।

কুন্তিল—কোনকালে করিছে গমন ?

জয়—ঘোরা সংবাদে তেও করিতে আদেশ

সেকালে মদৈ যাব।

কুন্তিল—যদি ইচ্ছা করুক গমন

স্বেচ্ছাচারী কার্য্য তেও করিতে নিষেধ !

ভানু—অতোতাই সেথাপে আসিব

মহাপাপি পায় আনন্দে।

জয়—দেখি সেই দৃশ্য হায় পালো এব ঘথ

আজবিহে যশোনিধ নিশার একার

ক্রীতের দুর্জয় বায়ু বহিছে সঘনে
দানব দৃষ্টি যায় যত দূরেই
বিস্তীর্ণ প্রান্তরভূমি মাঝে দেখা যায়
তৃণবো আশ্রয়-স্থান নগরে চকুত।

বহুনা—রুদ্ধ করি রাখিবা দুয়ার
কদাপি বৃদ্ধের ভাত
প্রবেশের নাই অধিকার।

কুণ্ডিল—দুয়ার বন্ধ কর্‌না ভাণ্ডারীরা!
আসিবে লাগিছে সেরা তাণ্ডব ধুমুহা
প্রকৃতির ভীষণ দুর্যোগ।

মধু—বলা, আমি ভিতরেই যাও।

[সকলোরে প্রস্থান। বরাগীর প্রবেশ।

—ঃ গীত ঃ—

বব—পশ্চিম কালে ক'লামলা. বরণ করে ঘোর, —
চকা-চকি মেঘে ঢাকি গাজে গুর্-গুর্।
পচোয়ারে ফের পাতি টৌরে কোথায় পাঁজল ছাটি,
টলংভচ, নাওখান চম্ভালির ভোর
ম' গুবিয়াল ' ও .বলিচোন ভালকৈ বলা পোর
কেউঁপিনোদ ভবাং লাগে পাবর পথিক বিদায় মাগে
ভগোলগোন্দাল কাল-সন্ধিয়াহ ধরে বিকট রূপ
লক্ষ .বপদ বেঁচি পরে তঃ গুবিয়াল অকলাণরে—
অকালে যুদ্ধ ফাঁকরি উঠ, নঃরি বিমূঢ়। [প্রস্থান।]

—ঃ ঐক্যতান ঃ—

—— × ——

তৃতীয় অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

প্ৰান্তৰ

—ঃ ধুমুহাৰ হো-হোৱনি, বিজুলী আৰু বজ্ৰপাত ঃ—

[অভয়পুৰীয়া আৰু এজন বিদেশীৰ প্ৰবেশ। পৰস্পৰে সাক্ষাত।]

অভয়—দুৰ্য্যোগত কোন আৰু সঙ্গী হব পাৰে ?

বিদেশী—যাৰ মন ধুমুহাৰ দৰে অস্থিৰ।

অভয়—আপোনাক 'চকু' চিনা যেন লাগিছে। বাৰু, আমাৰ মহাৰাজ প্ৰতাপসিংহ কত আছে আপুনি কব পাৰিবনে ?

বিদেশী—মহাৰাজে এতিয়া শিল-বৰষুণ ধুমুহাৰ লগত যুদ্ধ দিব লাগিছে। ধুমুহাক আদেশ দিছে—পৃথিবীখন উৰাই নি সাগৰৰ পানীত পেলাই দিবলৈ আৰু পানীক আদেশ দিছে গোটেইখন পৃথিবীকে বুৰাই পেলাবলৈ। তেওঁৰ ইচ্ছা—মহাপ্ৰলয়ত সমগ্ৰ সৃষ্টি ধ্বংস হৈ যাওক, নহলে বানপানী জলপ্লাৱনে গোটেইখন ওলট-পালট কৰি পেলাওক। মূৰৰ পকা চুলি টানি-আজুৰি ছিঙি পেলাইছে। সেই চুলিও যেন খঙ্খুল ক্ৰোধত বতাহত উৰি ফুৰিছে যেন সেইবোৰ অতি তুচ্ছ অলাগতিয়াল। তেওঁ নিজৰ শৰীৰটোক ভাবিছে পৰ্ব্বতৰ দৰে—তেনে ভাবিয়েই ধুমুহা-বৰষুণক তুচ্ছ-তাচ্ছিল্য কৰিছে। আজিৰ এই দুৰ্যোগৰ ৰাতি দলৰ ভালুকেও গাতত আশ্ৰয় লৈছে। ক্ষুধাতুৰ সিংহ বাঘেও নিজ গহ্বৰত মূৰ সুমুৱাই জীৱন ৰক্ষা কৰিছে। কিন্তু মহাৰাজে অকলে এনে দুৰ্য্যোগকো পেংলাই কৰি উদং মূৰেৰে ঘূৰি ফুৰিছে—জীৱনত তেওঁৰ অৱৰ বিতৃষ্ণা জন্মিছে সেইকাৰণে ?

অভয়—হেৰৌঁ দলত আছে কোন ?

বিধবা—কেৱল মই বহুৱাজ। হাঁহি-ধেমালি কৰি-কৰাইছেনে মি: তেওঁৰ মনৰ কষ্ট পাতলাবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

অভয়—ডাঙৰীয়া ! আপুনি মোৰ চিনাকি। মুখ দেখিয়েই আপোনাক বিশ্বাস কৰিবলৈ মন গৈছে। সেইকাৰণে অনুৰোধে আপোনাক এটা কথা কনাৰ খোজো। দণ্ডীবাৰ আৰু কুমিলাৰ জমিদাৰৰ মাজত মনোমালিন্য ঘটিছে। কিন্তু শাসিকক সেইকথা সম্ভুলি জনাবলৈ ভোক নাই। তেওঁলোকৰ অনুচৰ জনবিৰেণ কমতাৰ চোৰাংচোৱা। সিহঁতে সকলো খবৰ ৰাখিছে। বিবাদৰ মূল কথা গৈছে—দুজনৰ এই মনান্তৰৰ কাৰণ হৈছে মহাৰাজ বুঢ়া ৰজাৰ ওপৰত নিষ্ঠুৰ ব্যৱহাৰ। নতুবা আন কোনো ভিতৰুৱা কাৰণো থাকিব পাৰে। সি যি নহওক এই কথা ঠিক যে এনে ভেদাভেদৰ সুযোগ লৈ কমতাৰ সেনা এই দেশত সোমাব। এনে অসাৱধানতাৰ কাৰণেই সিঁহতে আমাৰ সীমান্তত থকা দৃঢ় সংৰক্ষিত কোঠত খোপনি লৈছে। সোণকালেই কামৰূপত কমতাৰ নিচান উৰিব। মোৰ কথা যদি আপুনি বিশ্বাস কৰে তেন্তে মহাৰাজলৈ যাওক। সেই চিঠি এনে একবাৰ্তিক দৃশ্য পাৰ-হৰ আগত আপুনি মহাৰাজৰ দুৱাৰদলিত হাজিৰ দিব পাৰিলে যথেষ্ট আনন্দ-লাভ পাম। মোৰ উক্ত কথাত সন্দেহ—বুজিছে ডাঙৰীয়া, এইদেখি অলপ ভিতৰুৱা কথা ক'লো। বুলিয়েই আপোনাক এই গুৰু কামৰ ভাৰ দিলো।

বিধবা—মই অতি আনন্দমনেৰে এই ভাৰ গ্ৰহণ কৰিলো। বুঢ়া-ৰজাৰ উপকাৰৰ অৰ্থে যি কোনো কাম কৰিবলৈকে মই সাজু আছো। আৰু কিবা কৰণীয়া আছে যদি কওক ডাঙৰীয়া !

অৰুণ—নাহি ভাঙৰীয়া! আৰু আন কথা কবলৈ নাই। মোৰ বাহিৰত যেনে চেহেৰাৰ দেখিছে তাতকৈও বেছি বিশ্বাসযোগ্য বুলি ভাবিব। সঁচাকৈ এইটো বৰৰ টোপোলা। খুলি চাই বিচাৰ সাৰ গ্ৰহণ কৰক। যদি তাত ৰাজকুঁৱৰী মধুমেৰীৰ সমস্ত আপোনাৰ দেখা হয়—দেখাতো হবই সেইবিষয়ে সন্দেহ নাই—তেতিয়া এই আঙঠিটো তেওঁক দেখাব। তেওঁ আপোনাক এই বিষয়ে সুধিব। যদিও আপুনি মোক চিনিব পৰা নাই—সময়, সময়, সেই কথা ৰাখলৈ দিয়ক। দুয়ো বতাহ কৰ্ণ নিপাত হওক। মই মহাৰাজাক বিচাৰি যাও।

বিদ্যা—তেন্তে এতিয়া বিদায়হে ভাঙৰীয়া! কবলৈ আৰু একো নাইতো?

অভয়—আৰু এটা কথা বাকী ভাঙৰীয়া! এনেকৈ মই স্বীকাৰ কৰি আপুনি এই বাটেৰে যাওক। মই সেই বাটেৰে যাওঁ। যেনে মহাৰাজক আগতে দেখা পাব—চিত্ৰৰ বাবে আমজনক সেই খবৰ জনাব। ভাল ভাঙৰীয়া! যাওক। নমস্কাৰ।

বিদ্যা—নমস্কাৰ। [দুয়োৰো দুফালে প্ৰস্থান।]

দ্বিতীয় দৰ্শন

পাহাৰৰ আন একাংশ

—ধুমুহা চলি আছে।—

[ধৰা আৰু সহচৰ প্ৰবেশ।]

ধৰা—বোৱা, বোৱা, মত্তবেগে তীব্ৰ প্ৰভঞ্জন!
প্ৰলয়-ৰোষে বাহু তাড়ি কৰা আস্ফালন।

তুমি বহি অম্বুধৰ নিৰ্ঝৰ-প্ৰপাত
ধাৰাসাৰে বাৰিধাৰা ঢালা অবিৰত।
সিক্ত কৰা সমুন্নত মন্দিৰ শিৰ
কাৰেঙৰ অট্টালিকা, নগৰ বসতী
পানীত বুৰাই দিয়া চূৰ্ণীকৃত কৰি।
গৰজাৰি। নামি আহা বজ্ৰপাত হই
পলকতে প্ৰলয়ৰ তুলি কলৰোল
তাল-নাৰিকল বৃক্ষ ভেদি মুহূৰ্ত্তেকে
শুভ্ৰ শিৰ, শুভ্ৰ কেশ তোলা অলকাই।
আৰু তুমি মহাকাল প্ৰলয়-দেৱতা।
ঢৌৱাকাৰ অসমান এই বসুমতী
ত্ৰিশূলৰ আঘাতত কৰি একাকাৰ
কৰি দিয়া সমতল বিস্তীৰ্ণ প্ৰান্তৰ।
কৰা আৰু খণ্ড খণ্ড প্ৰকৃতিৰ লিপি
লুপ্ত কৰা অকৃতজ্ঞ মানৱৰ নাম
সন্তানৰ বীজ সহ পৃথিৱীৰ পৰা।

বহুৱা—দদাই। বাহিৰত তিতি-বুৰি জুকলি-মুকলি হলো। তাতকৈ গোসাঁনীসকলক এভাগ পূজা দি ভিতৰত গুকাই-উৱাই থকাই ভাল নাছিল জানো? কাৰেঙলৈ গৈ কেচাইখাতী দুৰ্জনৰ কথা শুনিবা, বলা দদাই। জ্ঞানীয়েই হোৱা বা মূৰ্খই হোৱা কোনো মতে এনে বাহিৰ শাওপাত বুজত লব নোৱাৰে।

ৰজা— বায়ুদেৱ! ত্ৰিভুবন আকাশ পৃথিৱী
অম্বৰ তীব্ৰ-নাদে কৰা কম্পমান।
ইন্দ্ৰদেৱ! মত্ত ইচ্ছা হানা বজ্ৰবাণ
কলহৰ কাৰণে পানী ঢালক জোৰেৰে।

হে বিদ্যুৎ-বজ্ৰ, বাৰি, অনল, অনীল!
মহৎ অতীত-মোৰ নিষ্ঠুৰ জনা,
সকলোৰে প্ৰকৃতিৰ প্ৰলয় নাচোন।
কিয়নো অতীত তেনে নহবি কঠোৰ?
কথা নাই অতীতক যেন সম্ভাষণ
দিয়া নাই অতীতক ৰাজ্য-দান মই।
তেনেহলে কিয় মোক কৰিবি নাশ?
কিম্বা কেন্দু তেনে মোৰ নহি বক্ষ-ভাৰ?
কেন তেনে হাঁহি-নাচি আপোন ইচ্ছাৰে
অসুৰ প্ৰলয় বিৰাট তাণ্ডৱ,
ক্ৰিতদাস সম মই দিয় দি ইয়াত
বৰ্ত্তমানে অত্যাচাৰ লও বুক পাতি।
দীনহীন অসহায় অধিক দুখিব
নিঃস্ব, দুঃখী, অভিশপ্ত, দলিত দলিত
সকলোৰে পদাঘাত লও বুকপাতি।

ৰক্ষা—খুব সুবাবটে যাব এতু খবি সব আছে মলাই। তাৰ বুকতো একো আজ্ঞান আছে। কিন্তু তোমাৰ—

ৰজা—মন্ত্ৰ। ধৈৰ্য—ধৈৰ্য মই ধৰিম এতিয়া
আৰু মই নকৰো প্ৰলাপ। [অন্তঃপুৰীয়াৰ প্ৰবেশ।]

অন্তঃ—ইয়াত কোন আহাহক?

ৰক্ষা—দুজন মানুহ। একন পিয়াল, একন মূৰ্খ।

অন্তঃ—হায় হায় মহাৰাজ!
এনে কেন মহানিশা আপুনি ইয়াত?
আছেমানে ৰতৱাম নিশাচৰ প্ৰাণী
আজি ৰাতি সিইতৰো জধিছে বিৰাম।

দেখা পাই প্রকৃতির প্রলয় তাণ্ডব
প্রাণ লই সকলেটি পলায় জন্তু।
বাতিচর বনচারী পশু-প্রাণীবোধ
পশিছে সবাই নিজ গিরি-গহ্বরেতে।
এনে কেন ভয়ঙ্কর বজ্রের নিনাদ
বিদ্যুতের অগ্নিশিখা, ভীষণ ধুমুহ
প্রলয়ের শিলাবৃষ্টি সৃষ্টি ধ্বংসকারী
দেখা নাই কোনো দিনে এই জীবনেতে।
সহ্য করা মানুষের সাধ্যের অতীত
প্রলয়-লীলাতে সবে কম্পিত মূর্চ্ছিত।
বন্যা—যে দেবতা নাশক এই প্রলয় কাণ্ডার
সে জনেই শত্রুকুল করুক নির্মূল।
অভয়—সপ্তর্ষির নরপতি দেখি লাগে দুখ
দয়াময় ভগবানে বাধক কুশলে।
ক্ষুদ্র এটি পল্লী মোর আছে ভবেতে।
মহারাজ! আজি এই দুর্যোগের রাতি
কৃপা করি তাতে লই সকলে আশ্রয়।
বন্যা—বোধকরো হল মোর বিকৃত মস্তিষ্ক,
আহ গোপাই! আহ দীনদাস!
কর্তো যাক কেনে আছ তুই? কাঁপিছ কাবত?
মোরে এই বুড়া হাড় লাগিছে ঠেলেঙ্গা।
পোটালি গুকান খের, কর্ঠো কর পরা?
পরম রহস্যময় প্রয়োজন-বিধি,
সামান্য বস্তুও দেখে হয় মূল্যবান!
ছিন্না মোর শতধা বিদীর্ণ,

জুৱাপিতো এটা অংশ তাৰ
তোৰ বাবে অতিশয় হইছে কাতৰ।

বৰুৱা—অকমানি বুদ্ধি তোৰ থাকিলে মনাই!
ধৰমুণ-বতাহ. দিবি চিলিকতে উৰাই।
যেতিয়া যেনে, তেতিয়া তেনে
যেনে ধৰিব, কেজুলীয়ে টোৰটোৰাব
পৰোৱা কৰিব কোনে?

ৰজা—ঠিক কৈছ। বল এতিয়া। মোক ভঁইতে পজাইলেকে লৈ বল। [ৰজা আৰু অন্যৰ প্ৰস্থান।]

বৰুৱা—হেকাই চিলিকি যাওঁ—
ভৱিষ্যৎ-বাণী এবাৰ কৈ যাওঁ।
পুৰোহিতৰ যেতিয়া
মন্ত্ৰতকৈ দক্ষিণাত চকু,
যজমানৰ লোভ মাহ-প্ৰসাদত
দেৱতাই নেখাকে একো।
সুৰীয়ে চালে সুৰাত পানী
ভদ্ৰলোকে ঘূৰায় তেলীৰ ঘানি
সাধু-সন্যাসী ঘূৰে ঘূৰি
সতীৰ পতি মৰে পুৰি
বিচাৰ-ঘৰৰ চাপিলে ওচৰ
ঠিক-ঠাক সকলো গোচৰ
কোনো বকৰা নহয় বকৰা
টকাই যেতিয়া কুৰ নাই মূকোৱা
পাৰত চৰ্চ্চা নহয় ৰটনা
বিবিধ এনে মিছা ৰটনা

সিদিনা হব কলিৰ শেষ কলি-অৱতাৰ
কাটি-মাৰি মনুষ্যক কৰিব চূড়ামাৰ।
সত্যৰ গুণে অজহৰি তপে এটা খান কাম
পাতক চাওঁতাক ডাকি বোলা ৰাম ৰাম।

[প্ৰস্থান]

তৃতীয় দৰ্শন

দুৰ্গ-কক্ষ

[জয়পুৰীয়া আৰু বনমালীৰ প্ৰবেশ।]

জয়—বৰ দুখৰ কথা বনমালী! মহাৰাজৰ প্ৰতি এনে দুৰ্ব্যবহাৰ মোৰ অলপো ভাল লগা নাই। মই অতি বিনীতভাবে সিহঁতক প্ৰাৰ্থনা জনালো—মহাৰাজক অলপ দয়া দেখুৱাবলৈ। সেই অপৰাধতে মোৰ ধন-দুৱাৰ কাঢ়ি নিলে। ইহঁতকে স্পষ্টভাবে কৈ দিলে—মহাৰাজৰ কাৰণে অনুৰোধ জনালে, কোনো প্ৰকাৰে তেওঁক সহায় কৰিলে—ৰাজদ্ৰোহ কৰা হব, সিহঁতক অনুগ্ৰহৰ পৰা বঞ্চিত হব লাগিব। পৃথিবীত ধৰ্ম নোহোৱা হলনে?

বন—কেলেই নহব দেউতা? নিশ্চয় আছে। পিছে, বুঢ়া ৰজাৰ প্ৰতি এই ব্যৱহাৰ বৰ নিৰ্দয়—বৰ আচৰিত।

জয়—তুই নিজৰ কামলৈ যা। কাকো কোনো কথা কবলৈ আৱশ্যক নাই। বৰ্তমানে দুই দলপতিৰ মাজত মনোমালিন্য চলিছে। ভাতৃকও ডাঙৰ দুঃসংবাদ এটা আজি এখন পত্ৰৰ পৰা জানিব

পাৰিলো। সেই পত্ৰৰ কথা প্ৰকাশ কৰাটোৱেই বিপদৰ কথা। মই যতনে সেই চিঠি তালদৰে লুকুৱাই ৰাখিছো—কাকো সেই বিষয়ে জানিবলৈ দিয়া নাই। মহাৰাজৰ ওপৰত যি অত্যাচাৰ চলিছে—তালদৰেই তাৰ পোটক তুলিব। কমতাৰ বহুত সৈন্য-সামন্ত ইতিমধ্যে কামৰূপত সোমাইছেহি। আমি অৱশ্যে বুঢ়া ৰজাৰ পক্ষতেই থাকিম। তেওঁক য'তে আছে তাৰ পৰা বিচাৰি উলিয়াব। যি কাম কৰিলে তেওঁৰ কষ্টৰ উপশম হয় তেনে কামকে নিশ্চয় কৰিব লাগিব। তই যা—কুন্তিলপতিৰ লগত কথা হ'বগে। সাৱধান, এই কামৰ যেন কোনেও অলপো কুট নাপায়। যদি তেওঁ মোৰ কথা কিবা সোধে তেন্তে মোৰ শয্যাশায়ী নৰিয়া হৈছে বুলি কবি। এই কামত যদি মোৰ মৃত্যু হয় সিও স্বীকাৰ। মৃত্যুৰ ভয় সিহঁতে নিতৌ দেখুৱাবই লাগিছে। মৃত্যু বৰণ কৰি হ'লেও মহাৰাজৰ কষ্ট লাঘৱ কৰিবই লাগিব। সোণকালেই কিবা এটা আচৰিত ঘটনা জৰুৰ ঘটিব। তই অলপ সাৱধানে থাকিবি দেই।

[প্ৰস্থান।]

ৰম—বেছ। উজক পাতিছে তেটাৰথীয়া। এইবোৰ কথা যি কোনো উপায়ে কুন্তিলপতিৰ কাণত পৰিবই। গুপুত পত্ৰৰ কথাও তেওঁ নজনাকৈ নাথাকে। মোৰ লাভৰ কাৰণে এটা সোণালী সুযোগ উপস্থিত হৈছে। দউপ্যাই কি দেখালে, মই তাকে উপাৰ্জন কৰিম। বৃদ্ধৰ পতন, যুৱাৰ উত্থান। পাত সৰে, পজালি উঠে। বনমালীসিংহ। হুচিয়াৰ। ঠিকভাৱে তই গুটি চলাবি।

[প্ৰস্থান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

মুকলি পথাৰ—এটা পজা-ঘৰৰ সন্মুখ

[ৰজা, অভয়পুৰীয়া আৰু মহন্তৰ প্ৰবেশ ।]

অভয়—এই পজা-ঘৰতেই আজি ৰক দেউতা! আৰু কলৈকো যাব নেলাগে। মই আপোনাৰ ভৰিত ধৰি প্ৰাৰ্থনা জনাইছো। আপোনাৰ জিৰণিৰ নিতান্ত আৱশ্যক। হল বুলি মানুহৰ গঢ়া দেহে কিমান সহ্য কৰিব পাৰিব?

ৰজা—দীনবন্ধু! তাতে আছো মই। অকলে থাকিব দিয়া—অকলা আমনি।

অভয়—নহয় দেউতা! যহোকুৰ্বি। এই ঘুপুৰিৰ ভিতৰতে ৰওক। কাৰো কৰি মাতিছো।

ৰজা—ভাবিছ হবলা দুই—ধুমুহাৰ প্ৰবল আঘাত

বৃদ্ধ শৰীৰত মোৰ হব জৰ্জৰ?

হব পাৰে ওপৰৰ বাৰে।

বুকুৰ মাজত যাৰ বয় ধাউনা

কি কৰিব পাৰে তাক নগণ্য ব্যাধিয়ে?

মনৰ মাজত মোৰ বলিছে ধুমুহা

অনুভৱ-শক্তি সেয়ে কৰিছে বিলোপ।

তাৰ তুলনাত হায়

একোকে নহয় এই নিশাৰ প্ৰলয়।

অন্তৰত এটা মাথোঁ বাজিছে আঘাত

—এনেকুৱা অকৃতজ্ঞ হৈনে সন্তান

মুখত আহাৰ দিয়া হাত দুখনিকো

খণ্ড খণ্ড কৰে যেন হাঙৰে কামুৰি?

নিশ্চয়—নিশ্চয় মই লম প্ৰতিশোধ
আৰু মোৰ চকুপানী মোচাব তুমাই।
এনেকুৱা মহানিশা—দুৰ্য্যোগৰ ৰাতি
ঘৰৰ বাহিৰ কৰি পঠিয়ালে যেতি
ঝাকে ঝাকে বৰষুণ পৰিছে দুৰন্ত
লগে লগে বতাহেও কৰিছে আঘাত।
বৰষুণ বতাহ মই সহিছো শিৰেৰে।
এহেন দুৰ্যোগ-ৰাতি—জাহ্নবী-যমুনা!
নহওনে তইঁতৰ বৃদ্ধ-পিতা মই?
তাকে আজি এনে দশা কৰিলি শেষত?
সকল অকল লই বিজন পিতাই
কৰিছিল তইঁতক যথা-সৰ্ব্বস্ব দান
নহওনে তইঁতৰ সেই পিতা মই?
মৰম, লাজ, এনে চিন্তা নিদিওঁ আশ্ৰয়
উন্মাদ—উন্মাদ হয়, যায় দূৰ হই
এনেবোৰ কথা আৰু নাই প্ৰয়োজন।
অন্ধ—কুমৰ সোতা! ভৰিত ধৰিছো। ভিতৰত প্ৰৱেশ কৰক।
ৰজা—তুমি যোৱা। লতাপাই বিবশি নিচেই।
চিন্তা কৰিবৰ বাবে হিয়াৰ আঘাত
বজ্ৰ-বৃষ্টিহাই মোক নিদিয়ে আহৰি।
বেছ, বলা। যাম মই।
(বহুৰাক) প্ৰথমতে তই বা সোমাই!
গৃহহীন দাৰিদ্ৰ্যৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি তই
তই বা—সংগে পজাত আশ্ৰয়।
[বহুৰা দুই পজাত সোমায়।]

পৃথিৱীত থিতিলাভ কৰিব বুলি
থাপতে তাত নাই পিন্ধিব কাপোৰ
মুখ দুখুৱাৰ নাই একুৰণি পখা
অনাহাৰী আধাপেটী লেকেলা চেপেটা
আবিছে গছৰ ছাল নতু কটাকানি
আজি নিশা দুখুৱাৰ এই অত্যাচাৰ
সিহঁতে কৰিছে সহ্য কিবাদৰে বাৰু?
কোনেনো কৰিব ৰক্ষা আজি সিহঁতক?
কত? আগেয়েতো এনে চিন্তা মোৰ
হোৱা নাই কোনো দিনে মনত উদয়।
আজি মইঁয়ো দাৰিদ্ৰ্যৰ তিক্ত আস্বাদন
হাড়ে-হাড়ে শিৰে-শিৰে কৰো অনুভৱ।
পাৰোমানে নিজে আগে ভোগ কৰি লওঁ।
তাৰ পিছে কৰি দান অতিৰিক্তখিনি
বিশ্বৰ ন্যায়ৰ বাণী কৰিম প্ৰচাৰ।

সুবল (পজাৰ ভিতৰৰ পৰা)—দুইতৰ পানী জোখা কাম পাইছো মই। বাৰ মিলে না। বাৰ মিলে না। আহ বাবা ওম।

বহুৱা (পজাৰ ভিতৰৰ পৰা চেলাই-চেকাই ওলাই আহি)—
মৰিলো ঐ। মৰিলো ঐ। খালে ঐ। খালে ঐ।
ভূত দদাই! ভূত। এই ঘৰৰ ভিতৰত লোসোমাৰা।

অভয়—মোৰ হাতত ধৰা, একো ভয় নাই।
কোন আছে পজাঘৰত?

বহুৱা (অভয়ৰ গাত ধৰি কঁপি)—ভূত, বাপৈ! ভূত। সি আপুনি কয়—তাৰ নাম হেনো দুৰ্ভগীয়া ওম।

অজয়—কোন? কোন তই? ঘৰৰ ভিতৰত লুকাই গোঁ গোঁ শব্দ কৰিছ কিয়? আঃ, তালে তালে ওলাই আহ।

[বলিয়াৰ বেশেৰে সুবল পজাৰ ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহে।]

সুবল—পলা, পলা, সোণকালে পলা। মোৰ পাছত ভূত লাগিছে। খাব, খাব। সৌৱা সৌৱা—কেম্পু গছৰ ডাল মেৰমেৰাই ভাঙিছে। বা ভূত-ককাই! বুকে-পাই কাপোৰ লৈ শুই থাকগৈ। ওম্ ওম্।

অজয়—মৰমৰ বীৰেকাইক

দিলিনে সৰ্ব্বস্ব-দান মোৰ ঘৰে তই?

সেইবাবে এনুৱা দুৰ্মতি?

সুবল—ওমক তোমালোকে 'কিৰা-কিৰি দিয়া। মোৰ গাত বলুৱা বীৰা লাগিছে। সোৰাৰ থানত, পিতনি থানত ফুৰিছে ঘূৰাই, লাকী-ডবী লগাই। শংকৰ ভলত কটাৰী, গোঁসাই-ঘৰত চিপজৰী। ওমক তোমালোকে বন্দী কৰা। প্ৰাণটো যাব, দিয় ভাত, বিহ বিহলাই দিয়া ভাত। ছায়াটোতে সি দেখিছে বাঘ, ডিঙাই ধৰি মাৰিছে সাপ। ভূতৰ ভয়ত কঁপিছে লোম, ঠাণ্ডা হ ঠাণ্ডা হ বাবা ওম। হাঃ হাঃ হাঃ। হিঃ হিঃ হিঃ

[ঘুমুহাৰ শব্দ] খবৰদাৰ ওই ভূত! নগলিনে তই?

অজয়—কি আছিলা তুমি?

সুবল—গোলাম—গোলাম। কিন্তু মনে-প্ৰাণে অহঙ্কাৰী। চুলি কেকোৰা কৰি সুবাসিত তেলেৰে কৰিছিলো কেশৰ বিন্যাস। পিন্ধিছিলো দিবস্নান সুৰক্ষিত কামিনী-হস্তেৰে। পুৰাইছিলো প্ৰেয়সীৰ হিয়াৰ পিয়াহ আৰু পাতিছিলো তেওঁৰ সৈতে মদনৰ খেলা। শিৰত আছিল স্বপ্নকল্পা, কাণত আছিল আওকণাৰা তাৰ, হাতত তেজৰ টেকা, আঙুলত আঙঠি, চকুৰতাত শিয়াল, গোহত কুকুৰনেচীয়া, খণ্ডত হুদুৰ, চিকাৰত সিংহৰ বিচিন্তা

হতাশ। ৰমণীৰ নেপুৰৰ ৰুণু ঝুনু ধ্বনিত, পাটৰ বিহা-মেখেলাৰ মৃদুল মধুৰ মৰ্মৰিত তানত হিয়া উবুৰিয়াই নিদিবা। মঠাৰ 'ঘৰত পদাৰ্পণ নকৰিবা। আত্মপৰ মাজতে হাত মেলি নিদিবা। মহাজনৰ খাতাত নাম নেলেখিবা। তেতিয়াহে ছুটি এবা দিব। সোৱা কেনু গহজোপা মেৰমেৰাৰ লাগিছে। বাবা, ওম্। কুতক যাবলৈ দে। সোৱা দে সি। ওম্ ওম্ (ধুমুহাৰ শব্দ)

বজা—এনে অনাবৃত দেহেৰে দেৱতাৰ অত্যাচাৰ সহ্য কৰাতকৈ মৈদামত সোমাই থকাও ভাল। মানুহৰ দেহ। ইয়াতকৈ আৰু কিমান বেছি সহ্য কৰিব পাৰে সি? বেছ, বেছ। আমি তিনিও জনে ভুল কৰি ইয়াত কষ্ট পাইছো। মহানে থাক? ভৃত্যই পশুৰ প্ৰতিকৃতি বস্ত্ৰহীন মানৱ। তোৰ দৰে হতভাগা দিগম্বৰ, বস্ত্ৰধাৰী পশুৰ বাহিৰে আন একোৱেই নহয়। আহ বহুৱা! মোৰ কাপোৰ খুলি দে। (গাৰ কাপোৰ খুলি দিয়ে)

বহুৱা—দোহাই দদাই! দোহাই। তেনে কাম নকৰিবা। ৰব অন্ধকাৰ ৰাতি। এনে সাঁতোৰ দিব নোৱাৰিবা! এই ভাৰি-তনীয়া পথাৰৰ মাজ-ভাগত সোৱা—একুৰা মাথোন জুই। ঠিক যেন বুঢ়া লম্পটৰ মুখত চিৰিকচাৰাক হুটি আশাৰ মোহৰ বাকী গোটেইটো শৰীৰ মৰম্ভৰ শিল যেন চেচা। চোৱাচোন একুৰা জুই থোৰ কাঢ়ি এই ফাললৈকে আহিছে। ধৰতলৈ নেকি? [হাতত জোৰ লৈ জয়পুৰীয়াৰ প্ৰবেশ।]

ভুৱন—এইটো বুকুত চকুথকা দুৰাকল। তাৰ বুকুৰ চকু দুটাই জুইৰ দৰে জ্বলিছে। মুখ-আন্ধাৰি লগাৰ পিছৰ পৰা ভুকুৰাই ডাক দিয়াতৈকে গোটেই ৰাতিটো সি টহলি ফুৰে। মানুহক নবিয়াত পেলাই চকু দুটা খুকি কণা কৰে। খেতিবাতি নষ্ট কৰে। ছাটিৰ কেচু-কুমটিকো কষ্ট দিয়ে। ওম্ ওম্।

অজয়—সৌতাই এতিয়া কেনে পাইছে ?

প্ৰতাপ—এইটো কোন ?

অজয়—কোন ক'ই ? ইয়ালৈ কি কিচাৰি আহিছ ?

জয়পুৰীয়া—তোমালোক কোন.? তোমালোকৰ নাম কি ?

সুবল—চৰ্ডসীয়া ওম—তাৰ খাদ্য পুখুৰীৰ বেং

মাখি-মকৰা, মাছ-কেকোৰা, ঘৰিয়ালৰ ঠেং ।
এন্দুৰৰ জোল, বান্দৰৰ ঘণ্ট, মেকুৰীৰ ভাজি
খাবা ওমৰ সাত বছৰলৈ জমা আছে আজি !
পিন্ধিবলৈ তিনি সাজ কাপোৰ, উঠিবলৈ ঘোঁৰা
গাত আছে দুই ভূত কেন্দু গছৰ বীৰা ।

জয়পুৰীয়া—মহাৰাজে ইয়াতকৈ ভাল.সঙ্গী বিচাৰি নাপালেনে ?

সুবল—বাবা ওম কিৰত ঠেকেঙা মাৰিছে ।

অজয়—মোৰ লগত ঘৰৰ ভিতৰলৈ বলক মহাৰাজ । কৰ্ত্তব্যৰ অনুৰোধত হলেও মই আপোনাৰ জীয়াৰী ছুৰুলীৰ অন্যায় আদেশ পালন কৰিব নোখোজো । এনে দুৰ্য্যোগত আপুনি কষ্ট ভোগ কৰিলে সিহঁতে আনন্দ পায় । সেইবাবে মোক ঘৰৰ দুৱাৰ জপাই ৰাখিবলৈ আদেশ দিছে আৰু এই বুলিও সাৱধান কৰি দিছে আপোনাক যেন একোতেই ভিতৰ সোমাবলৈ দিয়া নহয় । সেই আদেশ দুপাৰে অৱহেলা কৰি মই আপোনাক বিচাৰি আহিছো । জুই আৰু খোৱা-আহাৰ যুগুত কৰি ৰখা ঠাইলৈ মই আপোনাক লৈ যাম । এতিয়া অনুগ্ৰহ কৰি বলক মহাৰাজ !

প্ৰতাপ—তাৰ আগতে মই এই বৈজ্ঞানিকৰ লগত কেইটামান কথা আলোচনা কৰি লওঁ, বন্ধু । কোয়াচোন বাৰু, বজ্ৰৰ কাৰণ কি ?

অজয়—সৌতা ! এওঁৰ শাস্তাৰত সম্মত হওক । তেওঁৰ ঘৰলৈকে বলক ।

প্ৰতাপ—নহয় । মই এই কাৰাধ্যানিবাসী পণ্ডিতৰ লগত দুআষাৰ কথা হওঁ । তুমি কি কৰা ?

সুবল—মইনে? গাৰ ভূত জাৰো আৰু খুখি-মকৰা পকৰা-পিপৰা ধ্বংস কৰো।

প্ৰতাপ—মোৰ তোমাৰ লগত নিৰ্জনত অলপ কথা আছে।

অভয়—ভাণ্ডাৰীয়া! দৌতাক আৰু এবাৰ অনুৰোধ কৰক। তেওঁৰ মগজু বিকৃতি ঘটাৰ উপক্ৰম হৈছে।

জয়—মহাৰাজৰেই বা দোষ কি? জীয়েক ছুৰুনীয়ে তেওঁৰ মৃত্যু কামনা কৰিছে। হায় উজাৰবৰ্ত্তি অভয়পুৰীয়া! তুমি আজি ক'ত? চাই যোৱাহি তোমাৰ ভৱিষ্যৎবাণী আজি সাৰ্থক হৈছে। হায় বন্ধু! নিৰ্ব্বাচিত বন্ধাক তুমি বলিয়া বুলিছা। সেইবাবে তোমা-কেই বা কি দোষ দিম? মই নিজেই বলিয়া হৈছো। মোৰো এটা লৰা আছিল। সি এতিয়া নিৰুদ্দেশ। মই তাক ত্যাগ কৰিছো। সি মোৰ প্ৰাণ লবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। বন্ধু! তোমাক আজি কেনেকৈ বুজাম মই তাক কিমান ভাল পাইছিলো। কোনো পিতাই কোনো পুত্ৰক কোনো দিনাই সিমান ভাল পোৱা নাছিল। সঁচা কথ কবলৈ লাজ কি? ওঃ! (ধুমুহাৰ হোৰোৰণি) মোৰে মগজুৰ খিৰ নোহোৱা হৈছে বন্ধু। মহাৰাজ! মহাৰাজ! আজি নিশা মহাপ্ৰলয় আগন্তুক হৈছে। ভগৱন্ত-বৰক প্ৰাৰ্থনা জনাইছো—তেওঁ আপোনাক ৰক্ষা কৰক।

প্ৰতাপ—পণ্ডিত। তুমিও মোৰ লগত থাকা।

সুবল—বাবা ওমৰ যে মৰ জাৰ।

জয়—বোৱা, তুমি সৌ কুটিৰলৈ যোৱা। তাতে নিজকে সেকি-পুটুকি তপত কৰাগৈ।

প্ৰতাপ—আহা, সকলোৱে যাওঁ।

অভয়—এই বাটেৰে আহক দেউতা!

প্ৰতাপ—মই আমাৰ পণ্ডিতৰ লগত হে যাম।

তাকে আঁপোনাৰ লগত লওক নৌকা!

জয়—ভাল কথা। সিও আমাৰ লগতে আহক বাৰ।

অভয়—আঁহা তুমিও আমাৰ লগতে আঁহা।

প্ৰতাপ—বলা কাৰাধ্যাৰ পণ্ডিত!

মুবল—গোলমাল নকৰিবা, চুপ-চাপ—
জয় বাবা, বুড়াৰ বাপ।
চেই চেই চেই! নাক হল বন্ধ
কাৰজানীৰাৰ ভেজৰ গন্ধ। [সকলোৰে প্ৰস্থান।]

পঞ্চম দৰ্শন

জয়পুৰ—দুৰ্গকক্ষ

[কুণ্ডিলৰাজ আৰু বনমালীৰ প্ৰবেশ।]

কুণ্ডিল—বিশ্বাসঘাতক জয়পুৰীয়া! আগেয়ে তাৰ অপৰাধৰ মোটক তুলিম। তাৰ পিছতহে এই দুৰ্গ পৰিত্যাগ কৰিম। প্ৰতিশোধ—জীৱন প্ৰতিশোধ লম।

বন—একালে পিতৃভক্তি, আনকালে প্ৰভুভক্তি আৰু ৰাজভক্তি। ৰাজভক্তিতকৈ পিতৃভক্তি হীন কৰি দেখুৱালে মানুহে কি বুজিব—তাকে ভাবিছো।

কুণ্ডিল—এতিয়া মই বুজিব পাৰিছো—তোমাৰ ককায়েৰাই যে তাৰ মৃত্যু ঘটাব খুজিছিল তাৰ মূলত কেৱল তাৰ অসৎ অভিপ্ৰায়েই জগৰীয়া নহয়। সেই পাপ অভিলাষিত ইন্ধন যোগাইছিলা তুমি—তুমি বনমালীসিংহই।

বন—মোৰ ভাগ্য বৰ বেয়া। সেইবাবেহে প্ৰায় পঙ্গু থাকিও

ইমানবোৰ দুখ-কষ্ট ভুগিবলগীয়া হৈছে। এই পত্ৰতেই কমতা, সেনা আদিৰ কথা জল-জল-পট-পটকৈ ওলাই পৰিছে। ভগৱান! তুমি দেখি আছা। এনেকুৱা ৰাজদ্ৰোহ ঘটনা হলে কিম্বা ঘটিলেও সেই বিষয়ে মই সুংসূত্ৰ নোপোৱা হলে বৰ ভাল আছিল।

কুণ্ডিল—তুমি এতিয়া মোৰ লগত বাপৰ ওচৰলৈ বলা।

বন—পত্ৰত লিখা কথা সঁচা হলে ইতিমধ্যে আপুনি কৰিবলগীয়া বহুত কাম আছে।

কুণ্ডিল—সঁচা হক, মিছা হক এই পত্ৰই তোমাক জয়পুৰৰ শাসনকৰ্ত্তা নিযুক্ত কৰিছে। এতিয়া তোমাৰ পিতাৰাক—সেই বিশ্বাস-ঘাতক বৃদ্ধক সোণকালে বিচাৰ কৰি উলিওৱা। সাৱধান—তাক বন্দী কৰোতে যাতে একো গোলমাল নহয়।

বন (স্বগত)—যদি তেওঁক মহাৰাজৰ শুশ্ৰূষা কৰি থকা অৱস্থাতেই ধৰি দিব যায় তেন্তে এওঁৰ সন্দেহ আৰু বাঢ়িব। (প্ৰকাশ্যে) কুণ্ডিলপতি! মই তৰোৱাল চুই শপত খাই কৈছো—পিতৃৰ লগত বিৰোধ ঘটিবলগীয়া হলেও মোৰ ৰাজভক্তি অটুট থাকিব।

কুণ্ডিল—বেচ কথা। ময়ো তোমাক সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস কৰিম। মোৰ মৰম—কুণ্ডিলপতিৰ কৃপা—পিতৃস্নেহতকৈ মূল্যবান বুলি তুমিও অনুভৱ কৰিব পাৰিবা। আহা। [প্ৰস্থান।]

ষষ্ঠ দৰ্শন

দুৰ্গা কাষৰীয়া জিৰণি-ঘৰ

[জয়পুৰীয়া, প্ৰতাপসিংহ, অভয়পুৰীয়া, বহুৱা তাৰ দুৱাৰৰ প্ৰৱেশ।]

জয়—মুকলি পথাৰতকৈ এই ঠাই বহুত ভাল। বিষাদ দূৰ সম্ভৱ হয়, ইয়াতে মহাৰাজে বিশ্ৰাম কৰক। আৰু আপতিয়াল ৰক্ষ বিশ্ৰাম-

যিমি পৰা যায় মই সিতাপি আনি আপোনাক ৰজাসাক্ষাৎ ভুবনক
ধাবিখনৰ চেষ্টা কৰিম! মই এতিয়া যাওঁ। সিয়াল-সোনকালে
পাৰো আকৌ ঘূৰি আহিম। [জয়ন্তীয়াৰ প্ৰস্থান।]

ভুবন—তাল-বেতালে মোৰ কাণে কাণে কৈ গৈছে—মোৰা-বাপেকে মৰকৰ অনুপুৰীত বন্দী পেলাইছে। মূৰ্খিত! মোৰা-বাপৰ হাতত সাহয়োগে থাকিবি।

বৰুৱা—বন্দাই! কোন্‌ঠাকোৰ বাৰ—বিয়োৰ বলিয়া সিংহ তাল-বাহুৰ যে বিয়োৰ হালোৱা সিংহ তাল-বাহুৰ?

বন্দা—হয়, সিংহ বন্দা।

মহন্তা—মহেন বন্দাই! একো নহয়। বাৰ পুতেক তাল-বাহুৰ সি হব হালোৱা সিংহো বলিয়া হালোৱাই জীয়াই থাকোতে থাকো-তেই পুতেকক তাল-বাহুৰ হোৱা দেখে।

বন্দা—সাধ সাধ বুদ্ধিৰ বিভিন্নতিত সিংহ তব হওক।

ভুবন—উঃ! দদাবাৰ ভূতে মোৰ পিঠিত কামুৰিছে।

মহন্তা—দিও ধৰিকা! সি কুকুৰজাতীয়া বাবে পোহ মানিব খুলি আছে। মোৰাৰ বাহু দেখি, সৰু দবাৰ তালবি কথাত বা বেতাৰ পশতত বিশ্বাস কৰি তোৰ যায়।

বন্দা—হবি, হবা পাৰি। এতিয়াই ৰজাৰ আদেশত সকলোকে বন্দী কৰিম। (ভুবনক) আহক, আপুনি এখন বিজ্ঞ বিচাৰক। এই-খিনিত বহক। (মহন্তক) ডাঙৰীয়া! আপুনিও একজন জ্ঞানী পুৰুষ! ইয়াতে আসন গ্ৰহণ কৰক। তাৰ পিছত, বাকীবিলাক! তইঁত এখাৰ আহ্‌কোৰ, চাই লও।

ভুবন—তোমাকোৰ, একে ঠাইতে কিয় কৈ কেনেকুৱা চক্ষু ঠেলকাঢ়ি, চাই আছে। দেখো! কিতাৰ কালে চক্ষু দি ঘূৰি অনুৰ্পণ কৰিছা

নহয় নে? বেছ বেছ। (ফুল লগাই গায়)
নদীখনি পাৰ হৈ আহা সোণ কাৰণে।

বৰুৱা—পচা কাঠ উটা নাওখনি ফুটা,
দিপাৰৰ বাধা কথা কয় বাধা।
মনত মগৰে তোমালৈ
আহে কিদৰে কাৰণে?

সুবল—কুলি-চৰাইৰ দৰে মাত মাতি দপৰাত ভূত ওৰৰ গাত লাগিছে। ওৰৰ পেটৰ ভিতৰত থকা মাছ খাবলৈ বোৱা-বাকে গো গো শব্দ কৰিছে। গো গো কৰি মাতি নোৱাকিবি ভূত ভকাই! নিজেই মই একো খাবলৈ পোৱা নাই। তোক কি খাবলৈ দিম সোণ?

অভয়—কি ভাবিছে বৌতা? চকু চটা পোৰ্ক্ষোৱাই এনে অন্ধ লগাকৈ কি চাই আছে? এই সেম্বেলিত বাপৰ মাৰি জিৰণি লওক।

বৰুৱা—ওহো, চৰ নোহাবে। আগেয়ে মই সিহঁতৰ বিচাৰ চাম। প্ৰমাণ আনা।' (সুবলক) কে বিচাৰ-ভূমিত মানহ! এই-খিনিতে তোমাৰ আসন গ্ৰহণ কৰা। (বৰুৱাক) আৰু তুমি? ন্যায়ৰ ভাৰবাহী হৈ তেওঁৰ কাষতে বহা। (অভয়ক) তুমিও এজন বিচাৰক। বহা, ইয়াতে বহা।

সুবল— বেছ বেছ। কোনো ভয় নাই। ন্যায় বিচাৰ হব। এতিয়া ন্যায় বিচাৰ হব।

বৰুৱা—প্ৰথমতে তাইক আগলৈ আনা। এই বন্দী—এই বন্দী জাহ্নৱী! মই এই মহামান্য বিচাৰ-সভাৰ আগত শপত খাই কৈছো—তাই—তাই—তাইৰ পিতৃ হতভাগা বৰুৱাক ভৰিৰে লাথি মাৰি দিছিল।

সুবল—ওঁহো, আপনাটি আহা বা ভ্ৰূকুটী। তোমাৰ নাম জাহ্নৱী দেৱী নহয়নে?

ৰজা—হয়, তাইৰ নাম জাহ্নৱী হয়। সেই কথা অস্বীকাৰ কৰিবলৈ তাইৰ সাধ্য নাই।

মহৰা—ক্ষমা-প্ৰাৰ্থনা খোজা-দেৱী! নহলে তোমাক মই দুটা অভি-যোগত অপৰাধী কৰিম।

ৰজা—আৰু অভিযোগ তাইৰ বিৰুদ্ধে আছে। তাইৰ সৌ সুৰূপা মুখখনেই কৈ দিছে—কি পাষাণেৰে তাইৰ হৃদয় নিৰ্মিত। তাতেই তাইক বন্দী কৰা। প্ৰহৰী! প্ৰহৰী! তৰোৱাল আন। দুই জনা। তাই পলা। অপৰাধী পলাল। হায় হায় অপদাৰ্থ বিচাৰকৰ দল! কিয় তাইক পলাবলৈ দিলা?

অভয়—কি পৰিতাপৰ বিষয়। দেওতা! ধৈৰ্য্য নেহেৰুৱাব। আপোনাৰ কেৱল অসীম ধৈৰ্য্য—সদায় তাকেই কয়। এতিয়া তাকে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাবৰ সময়।

সুবল (স্বগত)—মোৰ চকুৰ কোনত ইমান পানী জমিছে—সকলো কথা প্ৰকাশ হৈ নপৰিলেই ৰক্ষা এতিয়া।

ৰজা—বেছ। তাৰ পিছত যমুনাৰ সেহটো কাজি-চিবি চোৱা তাইৰ মনৰ ভিতৰত কি ঘটিছে? কি কাৰণে মানুহৰ মন ইমান নিঠুৰ হব পাৰে? (সুবলক) তোমাক মোৰ এশ জন অনুচৰৰ দলত ভৰ্তি কৰিলো। কিন্তু তোমাৰ সাজপাৰটো চলে বৰ আপচু। এই সাজটো সলাব লাগিব।

অভয়—এতিয়া আপুনি শয়ন কৰি অলপ জিৰণি লওক দেওতা!

ৰজা—মাৰাভিৰা-পৰ নকৰিবা। ৰজা নিদ্ৰা যাব। কিন্তু, আহঁলা পেলাই দিয়া। সেই—সেই—সেই—সেই। (শোৱে।)

মহৰা—আৰু মই দুপৰীয়াই ৰাতিৰ টোপনি মাৰিম।

[জনপুৰীয়াৰ পুনৰ প্ৰৱেশ।]

জন—বাহ্! এইকালে আহাচোন। মহাৰাজ কেনি?

অজয়—ইয়াতে আছে। অলপ বিশ্ৰাম লৈছে। আমনি নকৰিব। তেখেতৰ মগজুৰ বিকাৰ ঘটিছে।

জয়—বন্ধু! মহাৰাজক কোলাত তুলি লোৱা। তেওঁৰ বিৰুদ্ধে মৃত্যুৰ ষড়যন্ত্ৰ হই মনে মনে শুনি আহিছো। এখন দোলা সাজু কৰি ৰাখিছো। সেই দোলাত তেওঁক মানাহমুখ ছাউনিলৈ লৈ যোৱা। তাত অভ্যৰ্থনা আশ্ৰয়—দুই বিধকে পাবা। তোমাৰ প্ৰভুক অগোৱা। সোণকালে অগোৱা। যদি আৰু এক দণ্ড পলম হয়—তেওঁৰ জীৱন, তোমাৰ জীৱন, আৰু যি যি তেওঁক বিপদত সহায় কৰি ৰক্ষা কৰিছে সেই সকলোৰে বিনাশ হব। তোলা, তোলা, মোৰ লগে লগে আহা। তোমাৰ হাতত অলপ ধন দিম। সেই ধনৰ বলতেই বাটৰ সকলো বাধা-বিঘিনি অতিক্ৰম কৰিব পাৰিবা।

অজয়—তাপকল্লা উত্তেজিত দেহ টোপনিত লালকাল হৈ পৰিছে। তালদৰে জিৰণি লবলৈ পৰা হলে অসংযত মানুহৰ সংযত হলহেঁতেন। দৈব-দুৰ্বিপাকত এইখিনি জিৰণিৰো অভাব ঘটিল। এতিয়া আৰু জিৰণিৰ সময়েই বা ক'ত? আহা, মহাৰাজক তুলি লোৱাত মোক অলপ সহায় কৰা। (মহল্লাক) আহা, তুমি এতিয়া পাছচোহকা নিদিবা।

জয়—আহা, শীঘ্ৰে আহা। মুহূৰ্ত্ত পলম নকৰিবা।

[প্ৰস্থান। অন্তঃপুৰীয়া আৰু মহল্লাই মহাৰাজক দাঙি লৈ যায়।]

মুৰুল—
অসংখনি দুখৰ হেঁচাত
নিপীড়িত সকলোটি প্ৰাণী।
আমাতোকৈ ওপৰৰ জনে
দুখ-কষ্ট কৰে যেনে আগতে বহল
আমাৰ নিজৰ দুখ তাৰ তুলনাত
কম বুলি হয় অনুমান।

সুখ বহনৰ বাবে সখী নাই যাৰ
সেয়েহে অধিক দুখ পায় অন্তৰত।
কবাৰ দুখনই চাই
মোৰ দুখ বেছি বুলি নহয় গণনা।
মোৰ ভাগ্যে যেনে পিতা
তেওঁ তেনে লভিছে সন্তান।
ওঃ! বল, বল তই বহু দুৰ্বলই
মহাকাৰ্য্য সাধনৰ বাবে— হ তই প্ৰস্তুত
কৰিবি পিছত তাৰ নিজকে প্ৰকাশ।
আজি এই মহানিশা দুৰ্য্যোগৰ ৰাতি,
থিয়া আছে হকলগা হক আমাৰেই
মহাৰাজ থাকক কুশলে।
লুকাই থাকিম মই। [প্ৰস্থান।]

——×——

সপ্তম দৰ্শন

জয়পুৰ— দুৰ্গকক্ষ

[দুৰ্জ্জনসিং, মঞ্জুলা, জাহ্নবী, ৰণমালী আৰু অনুচৰিকাৰ প্ৰবেশ।]

দুৰ্জ্জন— ৰাইবেউ! এতিয়াই তুমি তোমাৰ স্বামী দলতীৰামৰ সমীপলৈ যাত্ৰা কৰা। তেওঁক এই পত্ৰ দিবা। কমতাৰ সেনাই কামৰূপত পদাৰ্পণ কৰিছে। দুৰ্জ্জন জয়পুৰীয়া কত? সেই পাপিষ্ঠৰ অনুসন্ধান কৰা।

বকুল৷—তাক নচ্চা শালত তুলি বধ কৰা হওক—এই মুহূৰ্ত্তে।

জাহ্নৱী—তাৰ চকুৰ মণি আৰু আঠুৰ মলা কটা হওক।

কুন্তিল—সেই নৰাধমক শাস্তি দিয়াৰ ভাৰ মই লৈছো। বনবাসী! তুমিও ৰাইজেউৰ লগত দৰবাৰলৈ যোৱা। নহলে—তোমাৰ বিশ্বাসঘাতক পিতাৰাৰ ওপৰত যি প্ৰতিশোধ লম—তাক তুমি চকুৰ আগত চাই থকা সম্ভৱ নহব। মন্ত্ৰীৰাজক লৈ কৰা গুৰুতৰ কাম সাধনৰ বাবে তুমি তালৈ গৈছা। আমিও পাছু থাকিম। আমাৰ মাজত যা-যাতৰি জনাজিয়া কৰিবলৈ দূত-যোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিবা। ৰাইজেউ—দৰঙৰ মহাৰাণী! আৰু জয়পুৰৰ নব-অভিষিক্ত ৰাজপ্ৰতিনিধি বনবাসীসিংহ! যোৱা, তোমালোকক এতিয়া বিদায় দিলো। [দলঙ্গৰ প্ৰবেশ।] কি খবৰ দলঙ্গ? বুঢ়া বজা কত?

দল—জয়পুৰীয়াই বুঢ়া বজাক পলুৱাই পঠাই দিছে। প্ৰায় তেৰ-কুৰি জনমান অনুচৰো তেওঁৰ লগত গৈছে। সকলো কেইজনে জয়পুৰীয়াৰ কেইজনমান লগুৱাৰ লগত মাৰামৰিৰ কালে বাট লৈছে। সিহঁতে পথ ধৰি কৈ গৈছে—মাৰাহত হেনো সিহঁতৰ বন্ধুবিলাক সশস্ত্ৰ হৈ আছে।

কুন্তিল—তোমালোকৰ ৰাণীৰ কাৰণে অশ্ব সুসজ্জিত কৰা।

জাহ্ন—প্ৰিয় কুন্তিলপতি! মৰমৰ ভনীটি! বিদায়।

কুন্তিল—বিদায়। [জাহ্নৱী আৰু বনবাসীৰ প্ৰস্থান।]

বিশ্বাসঘাতক জয়পুৰীয়াক বধ কৰিবলৈ হলে বিচাৰৰ তেকো-ভাওনা নাপাতিলে নচলিব। নহলে মানুহে মোক দোষ দিব পাৰে। কিন্তু সেইবুলি মোৰ ইচ্ছাত বাধা দিবলৈ কাৰো শক্তি নাই। কোন আহিছে? সেই বিশ্বাসঘাতক?

[অনুচৰৰ লগত জয়পুৰীয়াৰ প্ৰবেশ।]

যমুনা—অকৃতজ্ঞ শিয়াল!

হুণ্ডিল—বন্দী কৰ। বিশ্বাসঘাতকৰ হাত-ভৰি বান্ধি পেলা।

জয়—মই জানিব পাৰোনে কি উদ্দেশ্যে মোৰ লগত এনে বেয়া ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে? এই জয়পুৰ দুৰ্গৰ মই গৰাকী। আপোনা-লোক সকলোটি মোৰ অতিথি। মোৰ প্ৰতি এনে নিন্দনীয় কাম কৰা শোভন হৈছেনে?

হুণ্ডিল—কি চাই আছ তহঁতে? বন্দী কৰ। শীঘ্ৰে দুৰাত্মাক বন্দী কৰ।

[এজন অনুচৰে জয়পুৰীয়াক বন্দী কৰে।]

যমুনা—জোৰেৰে আৰু জোৰেৰে বান্ধ। নীচ বিশ্বাসঘাতক!

জয়—হে পাষাণী! নকৰিবি তেনেকুৱা বাক্য উচ্চাৰণ।
নোহো—নোহো মই বিশ্বাসঘাতক।

হুণ্ডিল—বান্ধ, বান্ধ এই বহা-আসনেৰে।
হে দুৰ্জন! দিম আজি বেছ শিক্ষা তোক।
বুজিবি আজি......

যমুনা—হুজুৰ! (জয়পুৰীয়াৰ গোফত ধৰিলে।)

জয়—আকাশৰ দেৱতাসকল!
চকু মুদা—চকু মুদা। নাচাবা ইফালে।
অপমান কৰি মোৰ উভালিছে গোফ
নাৰীৰ হাতেৰে এনে ঘৃণনীয় কাম।

যমুনা—এনে হেন ভদ্ৰ গোফ,
তথাপিতো বিশ্বাসঘাতক।

জয়—হে ঘৃণিতা নাৰী! এই মোৰ ভদ্ৰ গোফ
কৰিলি হাতেৰে তুই কলুষিত তই।
জন্ম লই সেয়েই পুনৰ
পাপ কাৰ্য্য এই তোৰ কৰিব গঞ্জনা।

অতিথি-সৎকাৰ ব্ৰত ই পৱিত্ৰ সুখ
বহুসোৱাৰী হই তই কৰিলি লাঞ্ছনা।

কুন্তিল—কমতাৰ পৰা কি পত্ৰ পাইছ ক সত্বৰ?

বকুলা—আমি সকলো কথা গম পাইছো। তই সঁচাকৈ কৈ দে।

কুন্তিল—দেশদ্ৰোহী বিশ্বাসঘাতকবিলাকৰ লগত লগ লাগি তই কি ষড়যন্ত্ৰ কৰিব খুজিছ স্বীকাৰ কৰ।

বকুলা—উজাৰ ৰজাক কাৰ জৰিয়তে পঠিয়াইছ কৈ দে।

জয়—মই এখন পত্ৰ পোৱাটো সঁচা। সেই পত্ৰ যোগেদি শত্ৰু পক্ষৰ কোনোবা ৰাজ্যহে লেখিছে।

কুন্তিল—প্ৰৱঞ্চনা!

বসু—মিছা কথা।

কুন্তিল—ক, ৰজাক কলৈ পঠিয়ালি ক।

জয়—শুনিব পাৰিবা? শুনা তেন্তে—মানাহমুখলৈ।

বসু—কিয় মানাহমুখলৈ পঠিয়ালি? তোক আমি কি আদেশ দিছিলো? সেই আদেশ অমান্য কৰাৰ শাস্তি কি জান?

কুন্তিল—কিয় তেওঁক মানাহ-মুখলৈ পঠিয়ালি—আগেয়ে এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দে।

জয়—হাত-ভৰি বান্ধি পেলাইছা, পলাবৰ উপায় নাই। তথাপি জানিবা, মই কামৰূপৰ বীৰ-সন্তান। নীচ কুকুৰৰ আক্ৰমণ মূৰ পাতি সহ্য কৰিবলৈ প্ৰস্তুত আছো।

বকুলা—কিয় তেওঁক মানাহমুখলৈ পঠালি? সেই কথা ক। উত্তৰ দে।

জয়—যদি শুনিব খোজ তেন্তে শুন পাষাণী! বৃদ্ধ ৰজাৰ চকুৰ মণি ৰাজকুমাৰীক তীক্ষ্ণ নখেৰে আছুৰি অনা পৈশাচিক দৃশ্য মই চাব নোখোজো অথবা এদিন দিব্য জুলকি তেজেৰে অভিষিক্ত বৃদ্ধ পিতৃৰ দেহ তোৰ ৰাক্ষসী ভগিনীৰ শাৰ্দ্দুল-দাঁতৰ আঘা-

তত কুঞ্চিত হোৱা মুখ চাবলৈ মোৰ চকু অসমৰ্থ। অহংকাৰ মানৱীয় ৰাজিৰ ধুমুহা-বতাহতে সেই মহা শিল্পত অবাধ অত্যাচাৰ কৰি তেওঁৰ যি মূৰ্তি প্ৰকাশ কৰি দেখুৱালে সেয়েই আজি ৰাণকুমাৰ অন্নপূৰ্ণাক ৰাজবিদ্ৰোহী হবলৈ উদগনি দিছে। সেই মহাপ্ৰলয়ৰ মূৰ্ত্তি দেখি বিশাল বাৰিধি-বক্ষ তল-ওপৰ হবলৈ ধৰিলে। সেই ঘোৰ আঘাতত আকাশৰ তৰাবোৰ পৰ্য্যন্ত লৰাই গল। সেই বৃক্ষৰ দুখৰ সমভাগী হৈ দেৱতাসকলে দূৰ দূৰ কৰিবলৈ শীতল বৰষুণ পঠিয়াই দিলে। সেই সময়ত সেই মহাপ্ৰলয়ৰ ৰাতিত ধৰৰ বাবেও আশ্ৰয় বিচাৰি দুৱাৰত খুন্দিয়া হলেও প্ৰকৃতিয়ে দুৱাৰ মেলি দিলেহেঁতেন। কিন্তু মানুহ হৈ পেটৰ সোৱালী হৈ—এনে নিষ্ঠুৰতা—এনে পাৰম্পৰিকতা মোৰদৰে ইতিপূৰ্বে কোনো যুগতে কোনো মানুহৰ ঘৰতে সম্ভৱ হোৱা নাছিল। এনে নিষ্ঠুৰতাই আকাশী বজ্ৰ হৈ তইঁতৰ মূৰলৈ লক্ষ্য কৰি থৈছে আছিব। ৰক্ষা নাপাবি—পুৰি মৰিবি—ধ্বংস হবি।

কুণ্ডিল—তেনে নিষ্ঠুৰতাৰ দণ্ড আৰু তই চাব নালাগিব। আজিয়েই শেষ কৰিম তোক। বান্ধ, বান্ধ, ভালদৰে বান্ধ। এই তোৰ পৰীয়া মূৰুৰ ওপৰত ভৰি মোৰ কৰিলো স্থাপন।

[অন্নপূৰ্ণাক বলেৰে মাটিত পেলাই দৈ বান্ধি পেলায়। কুণ্ডিল-পণ্ডিয়ে চকু কাঢ়ি উলিয়ায় আৰু মূৰৰ ওপৰত ভৰি থয়।]

অন্ন—ৰক্ষা কৰা, ৰক্ষা কৰা। দিনকলে বুঢ়া কাললৈ জীয়াই থাকিবলৈ ইচ্ছা কৰা মোক ৰক্ষা কৰা।

মন্ত্ৰী—নিৰ্দ্দয়ৰ এটা চকুৱে আমটো চকুক উপহাস কৰিব। সেইবাবে এটা চকুও ৰাখী নাৰাখিবা। দুইটা চকুকে কাঢ়ি পেলোৱা।

কুণ্ডিল—প্ৰতিশোধ বলি দেখিছা—

এজন মহন্ত—মাত হোৱা প্ৰভু! কেতুৱাৰ শৰা তোমাৰ চৰণ-লেৱা

কৰিছো। মোৰ কাৰণে সেয়েই পুণ্য কাম। তথাপি তোমাক কৈছো—এনে নীচ কাম নকৰিবা। এতিয়াও কাম হোৱা।

যমুনা—কি কৈছ কুকুৰ?

অন্ধ—থকা হলে দাঢ়ি-গোফ মুখত তোমাৰ জনালোহেঁতেন আহ্বান ৰণৰ কাৰণে।

কুণ্ডিল—কি ইমান সাহ? কটা কিনা গোলাম!

[তৰোৱাল লৈ অনুচৰক আক্ৰমণ।]

অন্ধ—আহ তেন্তে: কুকৰ্মৰ ফল গ্ৰহণ কৰ। ধৰ্মৰ জয় হওক।

[দুই জনৰ যুদ্ধ। কুণ্ডিলপতি-আহত।]

যমুনা(আন এজন অনুচৰক)—দে তোৰ অস্ত্ৰ মোক দে। হালোৱাই আজি তৰোৱাল তুলিছে।

[পাছ ফালৰ পৰা অনুচৰক আঘাত কৰিলে।]

অনুচৰ—উঃ! প্ৰাণ যায় প্ৰভু! এই পাপৰ বিনাশ দেখিবলৈ এতিয়াও তোমাৰ এটা চকু ভালে আছে। ভগবান! (মৃত্যু)

কুণ্ডিল—তেন্তে সেইখিনি দেখাৰ শক্তিও লুপ্ত হওক! পড়িল পাপীৰ অভ্যাস। চূৰ্ণ হ তই। (অন্ধপুৰীয়াৰ আনটো চকু কাঢ়ি মাটিত পেলাই) কেনে মজা! কত এতিয়া সেই জ্যোতি?

অন্ধ—উঃ! অন্ধকাৰ! আকাশ-পৃথিবী অন্ধকাৰ! মোৰ পুত্ৰ বাহ্‌বা বনবাসী! কত তই? তোৰ বুঢ়া বাপেৰৰ দুৰ্দশা চাই যাহি। তই এই অন্যায়ৰ প্ৰতিশোধ লহি।

যমুনা—হাঃ হাঃ হাঃ! বিশ্বাসঘাতক নৰাধম!

প্ৰতিশোধ লবৰ কাৰণে—যাক তই কৰিছ আহ্বান
নিজনেই তৃণা কৰে তোক
নিজনেই প্ৰত্যাশিছে
আঁধাৰ আগত তোৰ ভগ্ন কুমন্ত্ৰণা।

পুত্ৰ তোৰ ত্ৰুৰণী সকল সুন্দৰ
তোৰ প্ৰতি দয়া তাৰ নাই অন্তৰত।

জয়—উঃ ভগৱান! শেষত এনে কথাও শুনিলো। নিজৰ পুত্ৰয়ো মোক চল চাই বুকুত খুচিলে। মূৰ্খ মই। তাৰ মিছা কথাত ভোল গৈ মোৰ মৰমৰ পুত্ৰ ত্ৰুৰণৰ সৰ্ব্বনাশ সাধন কৰিলো। স্বৰ্গৰ দেৱতাসকল! মোক ক্ষমা কৰা। মোৰ পুত্ৰক সুখত ৰাখা।

কুন্তিল—লৈ যা, এৰি থৈগে হুৱাৰমুখত।

[এজন অনুচৰে জয়পুৰীয়াক লৈ যায়।]

যা, যা, দুষ্টৰ আগৰ পৰা বহু দূৰ হই
গোজে গোজে বিচাৰি যা থাঁনাহৰ মুখ।

যমুনা—কিয় প্ৰিয়তম্! বিষণ্ণ বদন?

কুন্তিল—ভীষণ আঘাত মই পাইছো পিঠিত
বলা যমুনা! লওঁ গই শয্যাৰ আশ্ৰয়।

[যমুনাৰ কান্ধত ভৰ দি প্ৰস্থান।]

২য় অনুচৰ—এই হুতচিৰি-হোৱা বঙাটো ভাল হব লাগিলে, কোনো বেয়া কামেই পৃথিৱীত নোহোৱাকৈ বাকী নেথাকিব—বুজিছ কলিয়া?

৩য় অনুচৰ—নহয়নো আকৌ কি? এই বাঘেখাতী যমুনাজনী আৰু কিছু দিন সাতক হৈ থাকি বুঢ়ী হবলৈ হলে গোটেই পৃথিৱীৰ তিৰোতা জাতিটোৱে হব ৰাক্ষসী।

২য় অনু—ঠিক কথা। বল, আমি এই পাপ-ৰাজ্য ত্যাগ কৰি বুঢ়া ৰজাৰ লগ লওঁগৈ। বলিয়া হৈ তেওঁ বনৈকে নাবাওক আমিও তাতৈকে যাম।

১ম অনু—হয়তোন, বাব, বল বাপেকে। [প্ৰস্থান।]

—ঐক্যতান—

চতুৰ্থ অংক

প্ৰথম দৰ্শন

প্ৰান্তৰ

[সুবলসিংহৰ প্ৰবেশ।]

সুবল—সুন্দৰ ভাবেৰে হল অহা সলনি
এহো কাৰিক তাৰ ৰব মনোহৰ।
যদিওবা সকলোৰে হইছো ঘৃণিত
তথাপিতো ভালো মোৰ নিস্পাপ অন্তৰ।
সৌভাগ্য-লক্ষ্মীৰ কোলা বঞ্চিত বিজন
মোৰ দ:ৰ ভাগ্যহীন লজ্জিত ঘৃণিত
অন্তৰত নাই তাৰ লেশমাত্ৰ ভয়।
সেইজনে আশা বাৰেঁ৷ কৰে মনে মনে
কেতিয়াবা ভাগ্যলক্ষ্মী হব সুপ্ৰসন্না।
উত্তম বেতিয়া নামে অধম থাপত
ভাতকৰি দুৰ্ভাগ্যৰ শেষ সীমা কত ?
কিন্তু পুনুবাৰ আঁতৰিলে অন্ধকাৰ
দুৰ্ভাগ্যৰ শেষ হলে শশি হাব ফিলে
স্থান পায় আনন্দৰ কোমল কোলাত।
তেন্তে মই সাদৰেৰে কৰিছো আহ্বান
আহা তুমি সাৰহীন পতন-প্ৰৱাহ !
তুমি মোক সদৰেৰে দিয়া আলিঙ্গন।

কোন আছে লোৱা।

[এজন বুঢ়াৰ লাখুটিত ধৰি অন্ধ জয়পুৰীয়াৰ প্ৰৱেশ।]

ইকি! আহে মোৰ পিতৃ সউজনা
হতভাগ্য দীনহীন ভিকুকৰ বেশে।
সংসাৰ! সংসাৰ! এয়েনে সংসাৰ?
দেখি তোৰ ভয়ঙ্কৰ বিচিত্ৰ আৱৰ্ত্ত
এক মাত্ৰ ঘৃণা ভাৱ ওপজে মনত
পৰম বিৰাগ জন্মে জীৱনৰ প্ৰতি।
কোনে খোজে সংসাৰত থাকিব জীয়াই?

বুঢ়া—ডাঙৰীয়া! মই আপোনাৰ পিতাকৰ এজন গৰীব
প্ৰজা আছিলোঁ। মোৰ বয়স চাৰি কুৰি ওপৰ।

জয়—বধ। বন্ধু! শুনা—
মই অতি মহাপাপী, মোৰ সঙ্গে তুমি
নেলাগে ভুগিব শাস্তি যমদূত লই।
ইয়াতেই অকলই এৰি যোৱা মোক।

বুঢ়া—কি মতে আপোনাক এৰি যাম ডাঙৰীয়া? আপুনি যে অন্ধ—
চকুৰে অলপো দেখা নেপায়। আপোনাৰ উপায় কি হব?

জয়—পৰকাৰা ভাগ্যহাৰা মই
আৰু আছে কি কাম চকুৰ?
যেতিয়া আছিল চকু—পদে পদে ঠগিছো মাথোন।
নাই যাৰ পৰিচয় অভাৱৰ সঙ্গে
নোৱাৰে বুজিব সিটো কষ্ট অভাৱৰ
দিনে দিনে এই শিক্ষা লভিছে জীৱই।
দুখ খাই—কষ্ট খাই শিকো ভক্তি-বুধি
কত কি আছিল ভুল—অভাৱৰ কেটি।

হায় প্রিয়-পুত্র মোৰ প্রাণৰ সুকল!
তোৰ ওচৰত আজি অপৰাধী মই।
কিমান যাতনা তোক দিছো অজ্ঞানত।
যদিহে বিচাৰি পাও তেনে তোক মই
লয় বাছ আগ্রহেৰে বুকুত সাবটি
অন্ধ মই—পাম চকু দান।
বুঢ়া—কোন? ইয়াত এই জন কোন?
সুকল (স্বগত)—দেৱতা! দেৱতা!
দেখুৱালা মর্মভেদী এনুৱা দৃশ্যও?
ভাবিছিলো পালো বুলি দুর্ভাগ্য চৰম
ভুল—ভুল—নহয় তেতিয়া
আজিহে—আজিহে মোৰ দুর্ভাগ্য চৰম।
বুঢ়া—এইটো দেখোন পগলা ওৰ! ঐ পগলা ওৰ।
হতভাগা ওৰ!
সুকল—(স্বগত) বাকী মোৰ আৰু কিনো ঘটিব ভাগ্যত
কোনে হায় কব পাৰে মোক?
আছেনে ইয়াতো কবি দুর্ভাগ্য চৰম?
বুঢ়া—হেৰা ওৰ বাবাজী! যোৱা. ইয়াত কৰিছা কি?
অন্ধ—কোন? ভিক্ষাৰী নেকি?
বুঢ়া—বলিয়াও বুলিব পাৰি, ভিক্ষাৰীও বুলিব পাৰি।
অন্ধ—আছে তাৰ জ্ঞান
নহলেনো ভিক্ষা যাক মাগিব কিদৰে?
কালি নিশা ধুমুহা মাজত
দেখিছিলো ছাৰ্ত্তচপা মানুহ এজন।
অতি তুচ্ছ কীট বুলি ভাবি

মানুষ হৈ মানুষকে করিছিলো ঘৃণা
মোরো আজি জেনে দশা দেবতা হাতত।
উঃ! কি যে ভয়ংকর! কি, নির্দয়!
সুবল (স্বগত) হায় হায়! এবে দশা ঘটিল কিনবে?
মোর মনে সুখ লোকে ছদ্ম বেশে মেনে
যব লাগে দুখতার গোপনে কুকুত
কি ভীষণ দশা তার মনর অবস্থা?
(কটাক্ষে) দেউতা। করুণাময়ে করক কল্যাণ।
জয়—এয়ে নেকি বস্ত্রহীন হতভাগ্য জীব?
দুঢা—হয় ভাণ্ডারীয়া। আপুনি ঠিক ধরিছে।
জয়—তেন্তে বন্ধু! যোৱা তুমি এবি এই ঠাই
আছে যদি অন্তরত পূর্ব্ব প্রভুভক্তি
মানাক্ষুণ্ণত পুষ্ট হব সম্মিলিত।
দয়া করি দিয়া তুমি বস্ত্র এডুখরি
এইজন হতভাগা উলঙ্গ প্রাণীক।
অনুরোধ করা তাক—এই অন্দরাক
হাতব আশ্রয় দি লই যাবলই।
দুঢা—হায় ভাণ্ডারীয়া। সি যে বলিয়া?
জয়—ইয়াকেই বোলে লোকে বিধি বিড়ম্বনা
বাটব বলিয়া আজি কপাল লাথুটি।
দুঢা—মই ইয়াক এযোরা বব ভাল কাপোর আনি দিও।
ভাণ্ডারীয়া! ইয়াতে এক্ষেক বব। [প্রস্থান।]
জয়—হে উন্মাদ জীব! শুনা মোর কথা।
সুবল—শুনব মই আছে—বব আব। (স্বগত) আব, যে আত্মগোপন
অসম্ভব।

জয়—কাৰণেই আহাচোন তুমি।

সুৰজ—(স্বগত)—নিশ্চয় যাম। ভগৱান! চকু দুটা ভাল কৰি দিয়া, দেহি ঐ! এতিয়াও তেজ ওলায়েই আছে।

জয়—তুমি মানাহমুখলৈ যোৱা বাট চিনি পোৱানে বাৰু?

সুৰজ—খুব চিনো। যোৱা-যোৱা বাট, মানুহ-যোৱা বাট—গোটেইবোৰ বাট মই চিনি পাও। দগাবাজ দুষ্টৰ হাতত পৰা ভগৱানে মোক ৰক্ষা কৰক। কোৱা ঔষধ পাত এটা নহয়, দুটা নহয়, একেবাৰে পাঁচটাকৈ বীৰা লভিছে। জয় হওঁক আপোনাৰ।

জয়—আহা! দেৱতাৰ পাওনাত লাগি
বহু দুখে অৰ্জ্জিত কৰিছে যাহাক।
হতভাগ্য মোৰ আজি দেখি এনে দুখ
ভাবো যে নিজৰ দুখ ভীষণ দুৰ্ভাগ্য
সিও আজি কম বুলি হয় অনুমান।
ভগৱান! কৰা এনে বিধান তোমাৰ—
ঐশ্বৰ্য্য মদত মত্ত কামাচাৰী নৰে
সদৰ্পে তোমাৰ বিধি কৰে অৱহেলা,
নাই পায় সিহঁতৰ অনুভৱ-শক্তি
নোৱাৰে বুজিব সেয় তোমাৰ মহিমা ;
সেইবাবে প্ৰভু! কৰা দান উচ্চৈনী
লভে যেন জনে জনে প্ৰচুৰ ভাগৰ্ত্ত।
মানাহ-মুখৰ বাট—জানা জানো তুমি বাৰু?

সুৰজ—জানো, খুব ভালদৰেই জানো।

জয়—বাকৰ নামে তাত আছে উচ্চ গিৰি
চাই আছে একে থৰে তুল শৃঙ্গে যাৰ
ব্ৰহ্মপুত্ৰ-মানাহৰ মধুৰ মিলন।

নাই. বলা তুমি মোক নেই চাইলই।
তোমাৰ মোনাত মোৰ আছে যি ধন
গোটেইখিনিকে তুমি পাবা পুৰস্কাৰ
তাৰো পেটৰ তোক ৰাখিম্ব তাৰেই।
সেইখিনি পালে আৰু নালাগিব লগ
তাতে মোক এৰি দিবা তুমি। বলা যাব!

মুকুল—আপোনাৰ হাত আগবঢ়াই দিয়ক। দুৰ্ভগীয়া ওমে আপোনাক বাট দেখুৱাই লৈ যাব।

[মুকুলৰ হাতত ধৰি অন্নপূৰ্ণীয়াৰ প্ৰস্থান।]

দ্বিতীয় দৰ্শন

সুসজ্জিত লতামণ্ডপ

[এখন আসনত বনমালী বহি আছে। অলপ দূৰৈত জাহ্নবী-স্থিৰ হৈ এজোপা গছৰ গাত আউজি আছে। আগত নৰ্ত্তকীবিলাকৰ নৃত্য-গীত।]

নৰ্ত্তকীবিলাক— —গীত—

মধুৰ মিলন-নিশি পোহাৰে।
তৰুণি সখিয়া আজি তোমাৰে। ধ্ৰু।
ধূপ-দীপ সুবাসিত হৈ তত গগনে।
বাজিছে ঝাঁঝৰি-শঙ্খ গগনে-পৱনে॥
বকুলৰে মেলা আজি আনিছো কিনাই।
মালতীৰে মালাখনি লোৱাহে পূজাৰী॥

আশীস-নিৰ্ম্মালি দিয়া হিয়াত শকতি ।
তুমি যে আমাৰ প্ৰিয় মোহন অতিথি ॥
চৰণতে দিছো তনু মনৰে আঁজলি !
জয় জয় বনমালী দিয়াহে উৰুলি ॥

[নৰ্ত্তকীবিলাকে জাহ্নবীৰ নিৰ্দ্দেশমতে বনমালীক মালা প্ৰদান কৰে আৰু উৰুলি দিয়ে ।]

জাহ্ন—স্বাগত হে মোহন অতিথি !
হিয়াভৰা অভ্যৰ্থনা জনাও তোমাক ।

বন—দেৱী ! লোৱা মোৰ শত ধন্যবাদ ।
এনে সমাদৰ যাৰ—আজীৱনে নোৱাৰো সুজিব ।

জাহ্ন—নৰ্ত্তকীসকল ! তোমালোক যোৱা । [নৰ্ত্তকীৰ প্ৰস্থান ।]
ভুলা দেখা কপহ কোঁৱৰ !
নিজে মই অতিশয় হইছো লজ্জিত ।
এতিয়াও স্বামী মোৰ বঙ্গ-নৃপতি
অহা নাই সম্বৰ্দ্ধনা জনাব তোমাক । [ধনঞ্জয়ৰ প্ৰৱেশ]

ধন—ৰাণী-আই ! মহাৰাজ অন্তঃপুৰতে আছে । তেখেতে মানুহজনৰ ভাবেদিনি পৰিৱৰ্ত্তন ঘটিছে । মই তেওঁক সৈন্য-সমাগমৰ খবৰ দিলো । এবাৰ মুখ তুলি চাই মিচিকিয়াই হাঁহি এটা মাৰিলে মাথোন আৰু বিশেষ কাণ নিদিলে । আপুনি অহাৰ কথা জনোৱাত কলে—"বৰ অদ্ভুত সংবাদ" । বিশ্বাসঘাতক জয়পুৰীয়া আৰু তেওঁৰ ৰাজভক্ত পুত্ৰৰ কথা কোৱাত মোককে মাতাল বুলি নতুন খিতাপ এটা দিলে । মুঠৰ ওপৰত উচিত কামত তেওঁৰ বিৰাগ জন্মা আৰু অনুচিত কামৰ কালে অনুৰাগ কোৱা যেন দেখা গৈছে । সকলোবোৰ ভাল কামকেই তেওঁ বেয়া ভাবি পৰিত্যাগ কৰিছে ।

জাহ্নবী—যাব তই যা । [ধনঞ্জয়ৰ প্ৰস্থান ।]

ৰণমাৰীসিংহ ! মহৰানে অগ্ৰসৰ তুমি ?
সৎকাৰ্য্য সাধনৰ বাবে
তীক্ষ্ণ বুকুত মাথোঁ সাহৰ অভাৱ ।
ঘাটে বাটে যিবা ইচ্ছা কৰিলো প্ৰকাশ
ঘটাব লাগিব তাক কাৰ্য্যত এতিয়া ।
কৰা তুমি পুনৰবাৰ কুশল গমন,
সুসজ্জিত কৰি এক বিপুল বাহিনী
তুৰন্তে প্ৰস্তুত কৰা ৰণ-আয়োজন ।
সন্মিলিত হক সৈন্যগণ—আগবাঢ়া ৰণক্ষেত্ৰলৈ ।
নাৰীৰ হাতত এৰি গৃহকৰ্ম-ভাৰ
বীৰাঙ্গনা বেশে মই সমৰ-ভূমিত
তুলি লম তৰোৱাল হলে প্ৰয়োজন ।
অনুগত ভৃত্য মোৰ ধনঞ্জয় নামে
দাৰৰ বাতৰি দাবে ধৰিব যোগান ।
যদিহে বুকুত আছে সাহস তোমাৰ
নিজ হাতে মেলি লোৱা সৌভাগ্য-দুৱাৰ ।
মুহূৰ্ত্ত এটিও আৰু নকৰা পলম
আখৰে আখৰে মোৰ পালিবা আদেশ ।
লোৱা তাৰ পুৰস্কাৰ এই হেমহাৰ । [হাৰ পিন্ধাই দিয়ে ।]
নাই আৰু কথাৰ সময় ।
চপৰাই দিয়া মূৰ দিওঁ জয়মালা । [আলিঙ্গন আৰু চুম্বন]
যদিহে চুৱাই মোৰ পাৰিছে বুজাব
অন্তৰত সাঁচি ৰখা অপ্ৰকাশ ভাব
সেই কথা জানি তব নাচিব অন্তৰ ।
ভাবি চাবা মনে—বুজিবা মনৰ ভাব
বিদায় এতিয়া ।

বনমালী—হে সুন্দরী। মলক উপহাস করি
করিব যিমান দিন জীবন-ধারণ
ততদিন বনমালী জানিবা তোমার।
জাহ্ন—প্রিয়তম বনমালী জয়পুরপতি। (পুনর আলিঙ্গন।)
বন—প্রিয়তমা জাহ্নবী-দেবী। বিদায়। [প্রস্থান।]
জাহ্ন—মানুষে মানুষে হায়—কত ভেদ কত ব্যবধান।
নারীরে বিচারে নিজে
সঁপি দিব প্রিয়তম। সর্বস্ব তোমার।
কিন্তু আজি চায়—এই দেহ মোর
ভাগ্যবক্ষে উপভোগ করিতে মূর্খই। [দবঠীর প্রবেশ।
দব—জাহ্নবী।
জাহ্ন—আছিল এদিন এসে সন্ধার আগতে
করিছিলা তুমি মোর স্মরণ মিনিনা।
কিন্তু আজি সেইসব অতীতের কথা।
দব—জাহ্নবী। জাহ্নবী। বায়ুবেগে উড়ে ধূলিকণা।
সেই ধূলিকণা সম তুচ্ছ—অতি তুচ্ছ তুই
ধূলির সমানো তোর মূল্য নাইকিয়া।
আজি যদি দেখা পালে পাপ মুখ তোর
সঁচাকিয়ে পাই বড় ভয়।
প্রকৃতিরে যার ঘৃণা করে নিত্য অন্ধকার
সীমাহীন লজ্জাহীন অসংযম ভার।
যে সন্তানে—কেমারে চিড়িব পারে
বাপেকীর মায়ার বন্ধন,
যিশরে গহবর ডালে
গছ এবি ভাঙি পরি কর চুড়মার
ঠিক তেনে ভয়াবহ পরিনাম তোর।

জাহ্নৱী—নাই, কল কলিলে অসাৰ কথাত।
ৰৱ—ধিক তোৰ বাণী। মূৰ্খ নাৰী তই।
পৰ্শিয়া মুখত তোৰ
জ্ঞান-বুদ্ধি সাধুতাৰ ভাল কথা কলে
বেয়া বুলি হয় অনুভৱ।
মন তোৰ আৱৰ্জ্জনা স্তূপ
তাৰ পৰা পূত গন্ধ হইছে বাহিৰ।
কি পাপ এৰিলি বাকী?
বাঘিনী—বাঘিনী
নোহ তই কদাপিতো মানৱী-তনয়া।
মাননীয় পিতৃ তোৰ কামৰূপপতি
অৰ্জ্জৰিত নিপীড়িত জৰা-বাৰ্দ্ধক্যত,
যাক দেখি নত হয় বনৰ ভালুক
সেই তোৰ স্নেহশীল পূজ্য জনক
খেদি দিলি অৰণ্যতে কৰিলি বাতুল।
পশুতো অধম তই
আচৰিলি নিৰ্দ্দয় ক্ৰূৰ আচৰণ।
মানুহ তেওঁ—তদুপৰি প্ৰতিষ্ঠিত ৰাজআসনত
যি তোৰ শত হিত কৰিলে সাধন
সেই ৰজা—সেই পূজনীয় পিতা
সিজনৰ প্ৰতি তোৰ—ঘৃণনীয় এনে ব্যৱহাৰ।
ইমান পাপতো তোৰ আকাশত সউ
থাকে যদি স্থিৰ হই দেৱতাসকল,
পৰীয়া শিৰত তোৰ নোকে বজ্ৰাঘাত
তেন্তে এই পৃথিৱীত মানুহে মানুহে

কটাকাটি মারামারি করি
নিজে নিজে ধ্বংস হই ঘটার প্রলয়।

বাহু—তীর ক্রীড়া কুলাদার মস্তকোপর!
কপাল তোমার সত্ত আঘাতে চূর্ণ হবেই
শির তব অপমান যবে কারণে
আনিছ কলঙ্ক তুমি পুরুষ নামেতে।
বিবোর তোমার যবে মূর্খ জ্ঞানহীন
কাপুরুষ—সিংহের জন্মতে মাঝে।
দুর্জন পিতার প্রতি অহৈতুক প্রীতি।
পিতাই লভিছে কষ্ট নিজ কর্মফলে
সেইবারে কিন্তু আমি কম অপরাধী?
কত তব বীর বেশ—কার বাজনা?
শাস্তির কারণ স্বাধীন দেশেতে
বিচারিছে ক্ষমতাই উহার নিদান,
বিনা বাধা—বিনা যুদ্ধে এরি দিবা তুমি?
বিচারিছে সিংহাসন মুকুর মুকুট
কিন্তু তুমি মূঢ়মতি ভীরুর অধম
বসি আছ স্থির চাই রাত্রি দিবস
ধর্মশাস্ত্র—নীতিশাস্ত্র আলোচনা করি।

দবন্তী—রাক্ষসী! নিজকেই রক্ষা কর তুই।
নারীর চিত্তে যেবে জাগিবি নিশ্চিত
ঠাঁই লয় একেবারে পৈশাচিক ভাবে
সেই নারী-মূর্তি হয় বিমান পিশাচ
পিশাচ-পিশাচী নিজে নরক নিমান।

জাহ্নবী—মদমত্ত অহংকারী অতি মূর্খ তুমি।

দণ্ডী—জাহ্নৱী ! জাহ্নৱী ! কইছো কাণো কৰি
মমতাৰ দোষত তই ধৰি ভিন্ন ৰূপ
অন্তৰত ৰাক্ষসীক নিদিবি প্ৰশ্ৰয় ।
ক্ৰোধত নিজকে যই পাহৰি সমূলি
হাত-ভৰি অস্থি-মাংস হাড়-মূৰ তোৰ
টুকুৰা টুকুৰ কৰি দিম কুকুৰক ।

জাহ্নৱী—দোহাই ভগৱানৰ । তোমাৰ পুত্ৰৰ—[কটকীৰ প্ৰৱেশ ।]

দণ্ডী—কি সংবাদ কটকী ?

দূত—ক্ষমা প্ৰভু ! শোকৰ বাতৰি
নাই আৰু পৃথিৱীত কুন্তিল-নৃপতি ।
জয়পুৰীয়াৰ চকু কাঢ়িব খোজোতে
এজন ভৃত্যই তেওঁক কৰিলে আঘাত
—মৃত্যু হল তাৰ ফলতেই ।

দণ্ডী—কি জয়পুৰীয়াৰ চকু ?

কটকী—কুন্তিলপতিয়ে বৃদ্ধ জয়পুৰীয়া ডাঙৰীয়াক বান্ধিবলৈ নিজ হাতেৰে চকু কাঢ়িছিল । তেওঁৰে পালিত দণ্ডা এজনে চকুৰ আগতে তেনেকুৱা কৰুণ দৃশ্য চাব নোৱাৰি বাধা দিব খুজিছিল । কুন্তিলপতিয়ে তাৰ শাস্তি দিবলৈ তৰোৱাল তুলি সেই দণ্ডাক ভূপতিত কৰিলে কিন্তু তেৱোঁ আহত হল । সেই গুৰুতৰ আঘাততেই তেওঁৰ জীৱন-বন্তি নুমাল ।

দণ্ডী—ইয়াতো অধিক আৰু নালাগে প্ৰমাণ
ওপৰত সৰ্ব্বদৰ্শী আছে ভগৱান ।
ইহলোকতেই নৰে
ভোগ কৰে প্ৰায়শ্চিত্ত নিজৰ কামৰ ।
হতভাগা জয়পুৰৰ ডাঙৰীয়া
হেৰুৱালে দুই চকু অমূল্য ৰতন ।

কট—মহাৰাণী ! এই পত্ৰখনি আপোনালৈ জীয়াৰীয়েকে দিছে। মই এতিয়াই ইয়াৰ উত্তৰ লৈ যাব লাগিব। (পত্ৰ দিয়ে।)

ভানু—মই পত্ৰ পঢ়ি সবিধাৰ দিম।

নবন্তী—তেওঁৰ চকু কাঢ়িবৰ সময়ত পুতেক কত আছিল ?

কটকী—মহাৰাণীৰ লগত তেওঁ ইয়ালৈকে আহিছিল।

নব—তেওঁতো এতিয়া ইয়াত নাই ?

কটকী—তেওঁ উভটি গৈছে। বাটতে তেওঁৰ লগত মোৰ দেখা হৈছিল।

নবন্তী—তেওঁ সেই দুঃসংবাদ জানিছেনে ?

কটকী—হয় প্ৰভু! তেন্তেইতো পিতাকৰ বিৰুদ্ধে বাতৰি জোগাই আহিছিল। যাতে বাপেকক ইচ্ছামতে তাৰ শাস্তি দিব পাৰে সেইকাৰণেই তেওঁ স্বেচ্ছাৰে ঘৰ এৰি আহিছিল।

নবন্তী—জয়পুৰীয়া ডাঙৰীয়া! তোমাৰ সৎ কামৰ সলাগ লবৰ বাবে মই এতিয়াও জীয়াই আছো। ধন্য তোমাৰ ৰাজভক্তি—মই তোমাক উচ্চকণ্ঠে প্ৰশংসা কৰিছো। আহা কটকী! আৰু কি বক্তব্য আছে অনোগে। [নবন্তী আৰু কটকীৰ প্ৰস্থান।]

ভানু—ভগৱন্তে কাম মোৰ হইছে সাধন।
কিন্তু—যমুনা বিধবা হল
—আৰু যে লগত তাইৰ
আছে মোৰ প্ৰিয়তম বনমালীসিংহ।
তেনেহলে এই মোৰ শুভ্ৰ জীৱনত
আশাৰ কুসুম-কুঞ্জ ৰচিছো বিতান
ভাঙিচিঙি আনাসতে হব খানখান ?
তুমি নাৰো হব মোৰ জীৱন-সঙ্গী !
যাক সেই কথা——সম্প্ৰতি বক্তব্য তাল। [প্ৰস্থান।]

——×——

তৃতীয় দৰ্শন

মানাহ-মুখ

[অভয়পুৰীয়া আৰু এজন বিষয়াৰ প্ৰবেশ।]

অভয়—কমতাৰাজ ভতাতৈয়াকে উলটি গল কিয়? আপুনি সেই বিষয়ে কিবা জানেনে ডাঙৰীয়া?

বিষয়া—কিবা বোলে আৱশ্যকীয় ৰাজকাৰ্য্য আছিল। ইয়ালৈ আহি সেই কথা মনত পৰিল। তেওঁৰ অনুপস্থিতিত ৰাজ্যত ভীষণ বেমেজালি হোৱাৰ আশঙ্কা। সেইকাৰণে তেওঁ ৰাজধানীলৈ গল বুলি শুনিছো।

অভয়—কোন সেনাপতিৰ অধীনত কমতাৰ সৈন্যবাহিনী এৰি গৈছে?

বিষয়া—কমতাৰ ৰণবীৰ পৰীক্ষিতনাৰায়ণৰ অধীনত।

অভয়—পত্ৰখন পাই ৰাণীয়ে দুখ কৰিলেনে?

বিষয়া—এৰা। তেওঁ পত্ৰখন মোৰ আগতে পঢ়িবলৈ মেলি ললে। পঢ়াৰ লগে লগে তেওঁৰ দুই চকুৰে জৰ জৰ কৰে পানী ওলাবলৈ ধৰিলে। যেন তেওঁৰ মনে বিদ্ৰোহী হৈ গৰজি উঠিব খুজিছিল। কিন্তু আচৰিত মনৰ সংযম। সেই বিৰাগ ভাব তেওঁ ফুটাই নেদেখুৱালে।

অভয়—তেন্তে নিশ্চয় তেওঁ মনত বৰ আঘাত পাইছে?

বিষয়া—অলপো ধকৰ ভাব নাই। ধৈৰ্য্য আৰু দুখৰ মাজত ৰণ আৰম্ভ হল। কেতিয়াবা একেলগে ৰ'দ আৰু বৰষুণ দেখিছেনে? ঠিক তেনে। মুখত হাঁহি, চকুত চকুলো। তাতকৈও সুন্দৰ। চন্দ্ৰক ঢাকিলে হলে অন্তৰৰ দুখে বাহিৰত মনোহৰ মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে।

অভয়—তেওঁ আৰু কিবা কথা সুধিছিলে ?

বিষয়া—এবাৰ নে দুবাৰ দেউতা দেউতা বুলি দীঘল হুমুনিয়াহ পেলালে দেখিলেই বুজিব পাৰি শোক-বেজাৰত অন্তৰত তেওঁৰ শক্তিশেল সোমাইছে—বুকু ভাগি গৈছে। আকৌ নিজকে নিজে চিঞৰি উঠিল—'বাইদেউ! বাইদেউ। দুইজনী কলঙ্কিনী ভইন্ত। অভাগ-পুৰীয়া! দেউতা!' ইত্যাদি। বৰ্গীয় চকুৰ পৰা দুনাই গঙ্গাজলৰ দৰে পানী দুধাৰ ওলাই আহিল। সেই পানীয়ে শোক-দুখ দুই-পথালি উটুৱাই নিলে। তাৰ পিছতে তেওঁ সেই ঠাইৰ পৰা খাতৰ কৈ গুচি গল—নিজাখুত অকলশৰে শোকৰ তাৰ বুকু পাতি লবলৈ।

অভয়—মানুহৰ ভাগ্যচক্ৰ জীৱন-নাটৰ
ঘূৰে তাত গ্ৰহগণ ৰাহু-কেতু-শনি
সেইকাৰণেই মাথোঁ সন্তান-সন্ততি
জন্মৰ পিছত হয় বিভিন্ন প্ৰকৃতি।
তাৰ পিছে ডাঙৰীয়া!
আ.. একো কথা কোৱা নাছিলনে ?

বিষয়া—ওহোঁ, নাই।

অভয়—নিপীড়িত শোকাৰ্ত্ত বৰ্মা বৰ্ত্তমান এই অকলতে আছে। যেতিয়া তেওঁৰ মন ভালে থাকে, সেই সময়ত আমি অন্তৰ কথা বুজি পাওঁ। কিন্তু জীয়েক কমতা-বাপীক দেখা দিবলৈ একোতে মান্তি নহয়।

বিষয়া— কিয় ডাঙৰীয়া ?

অভয়—লাজ—লাজতে দেখা দিবলৈ টান পাইছে। নিষ্ঠুৰ নিৰ্ব-মিধাল ব্যৱহাৰ কৰি সৰু জীয়েক সৰবুক ৰাজ্যৰ পৰা খেদি দিছিল। জীয়েকৰ প্ৰাপ্য অধিকাৰ তেওঁ কুকুৰৰ নিচিনা নীচ

তাঁণ্ডৱ জীয়েক সুভদ্ৰাৰ বাজতে বিলাই দিছিল। এইবোৰ কথা মনত পৰি এতিয়া তেওঁৰ মনত বৰ বিকাৰ জন্মিছে। কোনটো সাকেৰেৰো সৱযূদেৱীৰ আগত মুখ দেখুৱায় ?

বিষয়া—অহহ ! বৰ দুখৰ কথা।

অভয়—দৰং আৰু কুণ্ডিলৰ সৈন্য-সংখ্যা কিমান আপুনি জানেনে ?

বিষয়া—একো নাজানো। মাথোন তেওঁলোক যুদ্ধত নধা বুলিহে শুনিছো।

অভয়—তেন্তে তাণ্ডৱীয়া। সেৱা-শুশ্ৰূষাৰ বাবে আপোনাকেই মহাৰাজৰ ওচৰত থম। এটা শ্ৰী তাণ্ডৱ কথাৰ বাবে মই ইয়াত লুকাই থাকিব লাগিব। মই কোন জানিব পাৰিলে মোৰ লগত হোৱা আজিৰ এই কথাৰ বাবে আপুনি বেজাৰ কৰিব নালাগিব। এতিয়া আপুনি মোৰ লগত আহক।

[দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

কমতা-শিবিৰ

[ভেৰী-নিনাদ। কমতাৰ পতাকা লৈ সৈন্যবিলাক, সৱযূদেৱী আৰু বেজবৰুৱাৰ প্ৰৱেশ।]

সৱযূ—তেৱে মোৰ পূজনীয় দেউতা নিশ্চয়।

এই খাৱ্র বেঁধিলো তেওঁক

তৱাহিত সাগৰৰ দৰে

কেতিয়াবা উজ্জ্বল অগ্নিকে জ্বলে
কোনো সময়ত পুৰে
হাবি-বন লতা-পাত আদি
তাৰেই মুকুট সাজি পিন্ধিছে মূৰত।
মিছামিছি পঠোৱা মানুহ,
এজন দুজন নোহে
শই শই হাজাৰে হাজাৰে
এতিয়াই—এই মুহূৰ্ত্তে।
সেউতা—সেউতা কত মোৰ?
তাতি-চিটি হাবি-বন, পৰ্ব্বত-পাহাড়
চোৱা সৱে পিত পিত কৰি
আনি দিবা সেউতাক মোৰ আপুনই।
এয়ে কাম আজিৰ কাৰণে
সৈন্যজন। কৰ্ত্তব্যত হোৱা অগ্ৰসৰ।

[সৈন্যবিলাকৰ প্ৰস্থান।]

বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়া! কোনোচোন মোক
মানুহৰ বিক্ষিপ্ত ইন্দ্ৰিয়
পাৰি আনো পুনৰায় কৰিব সংযত?
শিশুক আৰোগ্য তুমি পাৰিলে কৰিব
পাবা আশাতীতৰূপে পুৰস্কাৰ দান।
বেজবৰুৱা—মহাৰাণী কমতা-ঈশ্বৰী!
আছে তাৰ আৰোগ্য উপায়।
বিবাদনাশিনী নিদ্ৰা ধাত্ৰী প্ৰকৃতিৰ
ঘটিছে অভাৱ—সেয়ে দুষ্ট নৃপতিৰ
চৌপনিয়ে ই ৰোগৰ শক্ত ঔষধ।

সেইমাবে মৃত্যুঞ্জয় বিবিধ জাতীয়
তার সঙ্গে সংগৃহীত দ্রব্য মূল্যবান
শাস্ত্রের বিধানমতে করি সংযোজিত
এইরূপ ঔষধি মই করিয় প্রস্তুত
সেবন করিলে হয় নিদ্রার সঞ্চার।
সমর্—তাকে ভেবে কথা শোণকালে।
জগতের অজ্ঞাত দুষ্প্রাপ্য
আছে যত ঔষধি তোমার,
মানুষের কল্যাণের মাঝে
চরক গুপ্তে মাক করিছে বিধান
তাকে আজি ব্যবহার করি
অসুস্থ শিশুর করা রোগ উপশম।
নিরাময় হয় যেন ত্বরা,
অসংযত ক্রোধে যেন রুদ্র মূর্তি ধরি
নষ্টটায় জীবন সংশয়
করে যেন সুস্থ হই জীবন ধারণ। [দূতের প্রবেশ।]
দূত—মহারাণা! বিষম সংবাদ।
নাগবাড়ি এইখানে আছিয়ে বহুত
বলবন্ত কারবণী-সেনা।
সমর্—সেই কথা শোহে অবিদিত।
সুসজ্জিত আছে মোর ক্ষমতা-বাহিনী
অপেক্ষিছে আদেশের মাঝে।
দেউতা! দেউতা! যেহেতু প্রাণের দেউতা!
ব্রতী মই তোমার সেবাত।
দয়াশীল মহামতি ক্ষমতা-নৃপতি

শুনি অন্তৰ কথা—দেখি চকুপানী
কৰিছে সহায় মোক নিজ কৃপাগুণে।
পাপ-আশা, পৰ-ৰাজ্য অধিকাৰ আশা
সমূলিকে নিজনায় নাই অন্তৰত।
মাথোঁ মোৰ প্ৰিয় অতি পিতৃৰ কাৰণে
আজি আমি অনিচ্ছাৰে নামিছোঁ ৰণত।
অতি শীঘ্ৰে পিতৃ-সেৱা, পিতৃ-দৰশন
একমাথোঁ কামনা মনত।
আহা মেজবকন্যা। [প্ৰস্থান।]

পঞ্চম দৰ্শন

জয়পুৰ—দুৰ্গ-কক্ষ

[যমুনা আৰু ধনঞ্জয়ৰ প্ৰৱেশ।]

যমুনা—মৰঙৰ সেনা বাহিৰ ওলাইছেনে ধনঞ্জয়?

ধন—হয় মহাৰাণী।

যমু—ৰৰুৱাবাজে নিজে যোগ দিছেনে নাই?

ধন—মহন্ত কাৰো-কোলাহি কৰি তেওঁক ৰণত নযোৱা হৈছে। তেওঁতকৈ আপোনাৰ বাইদেৱেকেই ভাল যোদ্ধা।

যমু—তাত তোৰ কুমাৰ লগত মহাৰাণীৰ একো কথা হোৱা নাছিলনে?

ধন—নাই মহাৰাণী।

যমু—তেওঁলৈ বাইদেৱে চিঠি লিখাৰ কাৰণ কি তই জাননে ?

ধন—ওহো, একো নেজানো।

যমু—ফুলপুৰীয়াক চন্দ্ৰ কলা কৰি জীৱিত অৱস্থাত এৰি দিয়াটো ভুল হৈছে। সি হ'লেকে গৈছে তাতেই সেই কলা চন্দ্ৰ দেখুৱাই মানুহৰ মনত আমাৰ বিপক্ষে বিহ ঢালি দিছে। বনমালীয়ে বোধকৰো পিতাকৰ দুৰ্দশাত দুঃখিত হৈ তেওঁৰ সুখহীন জীৱন একেবাৰে অন্ত পেলাও বুলি বিচাৰি গৈছে। তদুপৰি বিপক্ষত কিমান সেনা আছে তাৰো বাতিওৰি লব পাৰিব।

ধন—মই এই পত্ৰ লৈ তেওঁক বিচাৰি যাম।

যমু—আমাৰ সৈন্যবাহিনী ৰণৰ কাৰণে কালিলৈকে যাত্ৰা কৰিব। আজি তই ইয়াতেই থাকিব পাৰ। বাটত বিপদৰ ভয় আছে।

ধন—মই অলপ সময়ো অপব্যয় কৰিব নোৱাৰো মহাৰাণী। মোৰ প্ৰভুপত্নীৰ এই কাম সমাধা কৰিব নোৱাৰিলে কৰ্তব্যত অৱহেলা কৰা হব। সেয়ে হলে বিশেষ অনিষ্ট হব পাৰে।

যমু—বনমালীলৈ তেওঁ পত্ৰ লিখা আৱশ্যক কি? বাইদেউৰ মনৰ উদ্দেশ্য তই তেওঁৰ মনোভাবৰ পৰাই বুজিব লাগিছিল। মোৰ মন কিন্তু আন ৰকমেহে ভাবিছে। সেই কথা প্ৰকাশ কৰি কব নোৱাৰিছো এতিয়া। মই তোক বহুমূলীয়া বটা দি পুৰস্কৃত কৰিম। তই মোক চিঠিখন খুলি চাবলৈ দিবিনে ?

ধন—মহাৰাণী। তাতকৈ মই—

যমু—তোৰ প্ৰভুপত্নীয়ে তেওঁৰ স্বামীক ভাল নাপায়। সেইবিষয়ে মোৰ সন্দেহ নাই। বাইদেৱে ইয়াত থাকোতেই এদিন বনমালীৰ চকুলৈ যিভাৱে চাইছিল—সেই চকুৰ দৃষ্টিৰ আৰু বাক্য-ভংগীৰ অৰ্থ আছে। মই সকলো কথা জানো। তই মোৰ আগত একো কথা লুকুৱাবি। ধনঞ্জয়! কাবৌ কৰিছো। মোক বাইদেউৰ সকলো গুপুত কথা জানিবলৈ দে।

ধন—মই জানো জানো ?

মদু—নিশ্চয় নিশ্চয় ভই জানং। মই বেছ ভাবি-চিন্তিয়েই কৈছো। ভই জান, মযো জানো। জানো বুলিয়েইতো তোৰ আগত এনেকৈ কৈছো। দ., পুৰস্কাৰ ল। মোৰ স্বামী ঢুকাইছে— মই বিধবা। বনমালী আৰু মোৰ ভিতৰত বিবাহৰ কথাবতৰা চলিছে। তোৰ প্ৰভুপত্নীতকৈ মোক বিয়া কৰোৱাটো তেওঁৰ পক্ষে অধিক শোভন হব। নহয় জানো, কি কৱ ? বনমালীৰ লগত তোৰ দেখা হলে আৰু বহুত কথা জানিব পাৰিবি। যেতিয়া তোৰ প্ৰভুপত্নীয়ে এই সকলো কথা শুনিব তেতিয়া তেওঁক বুঢ়ি লেহেকৱাৰনৈ কৈ দিবি। আৰু যদি সেই অন্ধ বিদ্ৰোহীৰ লগত তোৰ দেখা হয়, তেন্তে তাৰ মূৰ— বুজিছ ? তাৰ কটা মূৰ আনি দেখুৱাব পাৰিলে বৰ মূল্যবান পুৰস্কাৰ দিম।

ধন—যদি তাৰ লগত এবাৰ দেখা হয় তেন্তে অনিবাৰ্য্য মই তাৰ কটা মূৰ আনিব পাৰিম।

মদু—এতিয়া যাহ।   [দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

ষষ্ঠ দৰ্শন

মানাহমুখ—পথাৰ

[বৰাগীৰ প্ৰবেশ]

—গীত—

বৰাগী—

প্ৰান্তবাসী হে যোগীবৰ !
দুৱাৰৰক্ষী তীৰ্থৰাজৰ,
জলোচ্ছাসৰ তুৰ্য্য বজাই
ঘোষাই ব্ৰতৰ মহিমা

—ধুৱাই ক্লেশ-কালিমা,
ভাঙি হেঙাৰ বিঘ্নি বাধাৰ
লঙ্ঘি প্ৰাচীৰ হিম-পাহাড়
বীৰ-গৰবে সিংহ-নাদে
গোৱা ক্ষত্ৰ-গৰিমা।
ক্ষত্ৰ বীৰৰ বিষাদ হৰ্ষ
জিনি জটিল উচ্চাদৰ্শ
তুচ্ছ কৰি মাতৃঘাতীৰ
মৰ্ম্মগ্ৰাসী ম্লানিমা।

[প্ৰস্থান। জয়পুৰীয়া আৰু যোদ্ধবেশী সুবলৰ প্ৰবেশ।]

জয়—আৰু কিমান বাকী বোপা! আমি কেতিয়াকৈ সেই পৰ্ব্বতৰ শৃঙ্গত উঠিম?

সুবল—উঠিবলৈ আৰু বাকী নাই ডাঙৰীয়া! আমি এতিয়া পৰ্ব্বতৰ শৃঙ্গ পাইছোহিয়েই। দেখা নাইনে কিমান কষ্ট কৰি উঠিবলগীয়া হৈছে।

জয়—মই যেখোন পৰ্ব্বতত উঠা যেন গম পোৱা নাই। সমতলভূমি যেনহে পাইছো একা?

সুবল—বৰ খিয় পৰ্ব্বত। তলৰ পৰা ওপৰলৈ চাই পঠিয়ালে মূৰৰ পাগুৰি খুলাক পৰিব। ঠিক যেন আমি কামাখ্যাৰ ভুৱনেশ্বৰীৰ ওপৰতহে উঠিছো। তলত পানীৰ মাত শুনা নাইনে?

জয়—কতা? একোকে যেখোন শুনা নাই?

সুবল—চকুৰ যাতনাত আপোনাৰ আন আন ইন্দ্ৰিয়বোৰৰো শক্তি লোপ পাইছে।

জয়—হবও পাৰে বোপাই। মোৰ মনেৰে তোৰ মাত-কথাবো আগতকৈ বহু সলনি হৈছে। আগতকৈ তোৰ এতিয়াৰ কথা-বোৰ বহুত স্পষ্ট যেন পাইছো।

সুবল—নহয় ডাঙৰীয়া! আপোনাৰ ভুল হৈছে। গাৰ কানি-কাপোৰৰ বাহিৰে মই আগৰ দৰেই আছো।

জয়—মোৰ মনেৰে তোৰ মাত-কথাবোৰ আগতকৈ বহুত ভাল হৈছে।

সুবল—আহক ডাঙৰীয়া! এয়েই সেই ঠাই। শোন হৈ থিয় হওক। কি ভয়ানক! তললৈ চাই পঠিয়ালে মূৰ ঘূৰাবলৈ ধৰে। তলত উৰি-ফুৰা কোৱা-চিলনীবোৰ জীয়া-পোকৰ নিচিনা দেখা গৈছে। দুইতকন আৰু মানাহ-নৈক দেখা গৈছে ফুৰন্ত মেলি খোৱা চেলেং-কাপোৰৰ নিচিনা। কালোৱাবিলাকক এফুৰ একোটাৰ দৰেহে দেখা যায়। সোঁৱা দূৰৈত ফুৰনযান সাগৰৰ ভিতৰ। ঠিক যেন কলৰ দোঙা কেইটামানহে এৰি দিয়া হৈছে। নাই, নাই আৰু তললৈ চাব নোৱাৰো। মূৰ ঘূৰি যায়। চকু জলকতৰক লাগে। গা থৰকবৰক কৰি শেলাই দিব খোজে।

জয়—ভেৰে বোপা! তই যত থিয় হৈছ তাতে মোক এৰি দেচোন।

সুবল—ভেৰে আহক। আপুনি এতিয়া নিচেই দাঙিত আছে। তলত ভীষণ কুণ্ড। গোটেইখন পৃথিবীৰ ধন-সোণ দিলেও ভহো, মই কেতিয়াও ইয়াৰ পৰা জাপ দিব নোৱাৰিম। অসম্ভৱ কথা।

জয়—হাত এৰ বোপা। হাত এৰ। শ একটো কথা শোনা: ইয়াৰ ভিতৰত এনে এটা বস্তু আছে—পবিত্ৰৰ কাৰণে সেয়েই বহুত। দেৱতা তোৰ সহায় হওক। সকাম-সম্পদেৰে তোক তুষ্টি দিয়ক। দীৰ্ঘজীৱী হ বাছা। এতিয়া বিদায়—তই যা। তোৰ ভৰিৰ দৰ গুনি যেন মই তই গোৱা বুলি গম পাও।

সুবল—বেচ, তেনেহলে মই আহিলোঁ ডাঙৰীয়া।

নন্দ—সৰ্ব্বান্তঃকৰণেৰে তোক মই বিদায় দিছোঁ। ভগৱানে তোৰ মঙ্গল কৰক।

সুবল (স্বগত) তেওঁৰ নৈৰাশ্যৰ গতি অৱৰুদ্ধ। সেইবাবেই মই সেই নৈৰাশ্য আঁতৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছোঁ।

নন্দ(আঠু লৈ)—শক্তিমান দেৱতাসকল!

জগতৰ পৰা মই মাগিছোঁ বিদায়।
দেখি আছা তোমালোকে—সন্তাপে আগত
দৈন্য ধৰি দুখ মোৰ দিলোঁ বিসৰ্জ্জন।
সহিবৰ বাবে আৰু নতুন দুৰ্গতি
থকা হলে প্ৰাণৰ শকতি
আত্মহত্যা মহাপাপ
এইদৰে শিৰ পাতি নলওঁ কদাপি।
তেলহীন প্ৰদীপৰ শলিতাৰ দৰে
শুক এই জীৱাধাৰ পুৰি হয় ছাই।
আশীৰ্ব্বাদ কৰা মোৰ পুত্ৰ সুবলক
আছে যদি কৰবাত থাকক কুশলে।
বিদায় মাতৃ বসুধা। (জাপ মাৰে)

সুবল—ডাঙৰীয়া! ডাঙৰীয়া! কি কৰিছে? উঠক। যি ঠাইত উঠা বুলি ভাবিছিল তাৰ পৰা জাপ দিয়া হলে ইমান পৰে শেষেই হলহেঁতেন। উঠক। মৃত নে জীৱিত? শুনিছেনে মোৰ কথা? ডাঙৰীয়া! উঠক। কথা কওক। এই ভাবে থাকলে সচাঁকৈয়ে মৃত্যু হব পাৰে। গাতৈ পুনৰ জ্ঞান আহিছে। ডাঙৰীয়া! আপুনি কোন লোক কওক।

নন্দ—উঃ। ভই থা, থা। আমনি নকৰিবি। মোক শান্তিৰে মৰিবলৈ

দে। মৰিবলৈ দে।

সুবল—ডাঙৰীয়া! আপোনাৰ উশাহ-নিশাহ ঠিক আছে। তেজো ওলোৱা নাই। আপুনি কথাও কৈছে। গাও বেছ ভালেই আছে। মহোটা জতুকা বাঁহ বোৰা দিলে বিশাল দ হব তাতকৈকো যে বেছি তলত আপুনি পৰি গৈছিল। তথাপি পাৰিলা। আপোনাৰ কপালৰ জোৰ দেখিছো কম নহয়। কথাও বেছ কব পাৰিছে। অদ্ভুত লেকেটা আপোনাৰ জীৱন।

জয়—কিন্তু মই পৰিছিলো নে নাই পৰা?

সুবল—এই মহামাটি পৰ্ব্বতৰ একেবাঁৰে ওখ টিলাটোৰ পৰা পৰিছিল। কিমান তল এখাৰ তলতৈ চাই পঠিয়াওকচোন। ইমান পৰা তলৰ শগুন-চিলনীও দেখা পোৱা নাই। চাওকচোন এবাৰ।

জয়—চাবলৈ জানো মোৰ চকু আছে সোণাই? হতভাগ্যৰ মৰিবলৈকো অধিকাৰ নাই নহয়নে?

সুবল—আপোনাৰ হাত দিয়ক। মোৰ হাতত ধৰি উঠক। এয়া, এনেকৈয়ে। ইকি? অধিক ওপৰত ভৰ দিছে? থিয় হলেই।

জয়—এয়া, তাৰকৈয়ে থিয় হৈছো বোপা!

সুবল—ইবে অদ্ভুত ঘটনা। সেইটো কি পৰ্ব্বতৰ টিলাৰ কাষে পল—কওকচোন বাৰু।

জয়—মোৰকৰো কোনোবা দুৰ্ভগীয়া ভিক্ষু।

সুবল—মই ইয়াৰ পৰাই দেখা পালো। মোৰ এনেকুৱা লাগিল যেন চকু দুটা তাৰ পূৰ্ণিমাৰ জোনৰ দৰে, চকু তাৰ এহাজাৰ, শিং দুটা মুইতৰ চোৰ নিচিনা ভাঙ খোৱা। নিশ্চয় কোনোবা উপ-দেৱতা। আপুনি বৰ ভাগ্যৱন্ত পুৰুষ ডাঙৰীয়া। সেইবাবেহে সেই দেৱতাজনে জীৱন ৰক্ষা কৰি গলহি।

জয়—এতিয়া মোৰ মনত পৰিছে। আৰিৰ পৰা মই নিজে নিজৰ

ছুৰৰ বোজা বহন কৰিব। তাই যাৰ কথা কৈছিলি বোপা। তাক মই মানুহ বুলিহে ভাবিছিলো। সি প্ৰায়েই কৈছিল সৌৱা ভূত, ভূত।

সুবল—শান্ত হওক ভাণ্ডাৰীয়া। ধৈৰ্য্য ধৰি সুপ্ত চিন্তা-শক্তি জগাই তোলক। সৌৱা কোন আহিছে?

[বনফুলেৰে সুসজ্জিত প্ৰতাপসিংহৰ প্ৰবেশ।]

আপোনাৰ চকু মুদলেও জানন বাবা যি কাম কৰিব মহাৰাজে দৃষ্টিশক্তি থকা হলেও সিমানখিনি কৰিব নোৱাৰে। তেওঁৰ পাত্ৰ জ্ঞান থকা হলে কেতিয়াও এনে সাজপাৰ নকৰিলেহেঁতেন?

ৰজা—অসম্ভৱ। টকা দান কৰিছো বলিও সিহঁতে মোক ধৰা পেলাব নোৱাৰে। মই যে ৰজা। স্বয়ং ৰজা। হাঃ হাঃ!

সুবল-কি কৰুণ! বুকু ফাটি যায়।

ৰজা—সৌ মানুহটো দেখিছানে? সি কাউৰ খেদোৱা খেৰৰ ভুতু-বিৰ দৰে থিয় দিছে। তাতৰ কাপোৰ বোলা কাঢ়িভাল মোক দিয়াহোন। চোৱা, চোৱা—সৌটো নিগনি। চুপ, চুপ। এই তলা পিঠাভোখৰ হলেই খপুৱা ধৰা পৰিব। এই সোৱা, আপবাঢ়ি আহা। ৰণং দেহি। মই তোমাক ৰণলৈ আহ্বান কৰিছো। পাৰিবা? যুদ্ধ কৰিবলৈ মই প্ৰস্তুত। বাঃ বাঃ! বেহ উৰিছে সৌ চিলনীজনী। মাৰ, মাৰ। ক, ক, সঁকেত কৈ দে।

সুবল—হায় ভগবান!

ৰজা—ধীৱৰ, ধীৱৰ। দূৰ—তফাৎ।

প্ৰতা—সেই মাত মোৰ পৰিচিত।

ৰজা—হাঃ হাঃ হাঃ। আজুৰী। শুভ্ৰ পোক—পক্ব কেশ। মোৰ লগত তই ফুলুৰ দৰে খেলা খেলিছিলি নহয়নে? মোক কলি কেতো মোক মৰাৰ পূৰ্বে পকা মোক পৰিল। হা ভগৱান

মোৰ গৰ্ব্বালি । মোৰ প্ৰতি কথাতে ছল নহয়, নহয় হয়—হয় ভাল লক্ষণ নহয় এয়া । তাৰ পৰা বিশ্বাস অবিশ্বাসৰ পৰ ধৰিব নোৱাৰি । যেতিয়া ধাৰাসাৰ বৰষুণত তিতিছিলো, কপকপাই জাৰত কঁপিছিলো, যেতিয়া আকাশৰ বজ্ৰই মোৰ আদেশ অমান্য কৰিছিল তেতিয়াহে মই সিহঁতক ঠিক বুজিব পাৰিছিলো । তেতিয়াহে মই সকলো কথাৰ ভু পাইছিলো । মোৰা, সিহঁতে সঁচা কথা নকয় । সিহঁতে কৈছিল—মযেই বজা, মযেই ৰাজ্যৰ সৰ্ব্বেসৰ্ব্বা । মিছা কথা । গাত কঁপনি জ্বৰ উঠে ।

জয়—ঠিক, ঠিক মোৰ মনত পৰিছে । আমাৰ বুঢ়া মহাৰাজ নহয়নে ?

বজা—হয়--হয় । বজা—মই বজা । কামৰূপ ৰাজ্যৰ সৰ্ব্বশক্তিমান মই বজা । বস্তুত কেতিয়াবা চকু পকাওঁ । দেখা নাইনে প্ৰজাবিলাক ভয়ত কেনেকৈ কঁপে ? ওহ । সেই মানুহজনক জীৱন শিক্ষা দিলো । তুমি কি কৈছা ? পৰ স্ত্ৰীলোকৰ লগত সহবাস ? নহয়, তোমাৰ মৃত্যুদণ্ড হৈছে । পৰদাৰ গমনত মৃত্যুদণ্ড হয় । ওহো—নহয় ।

জয় আপোনাৰ চৰণ দুটি আপসচাই দিয়ক । সেৱা কৰোঁ ।

বজা—থিয় হোৱা । তাৰ মৃত্যুৰ শোক লাগি আছে । আপোনাক মচি পেলাওঁ ।

জয়—তাৰ । পৃথিৱীৰ ধ্বংস মূৰ্ত্তি । ইমান ডাঙৰ পৃথিৱীখন এই দণ্ডেই লোপ পাব । মোক চিনি পাইছেনে মহাৰাজ ?

বজা—তোমাক ? তোমাৰ সেই চকু দুটা । এৰা, মনত পৰিছে । তুমি মোক চকু পোৱালোই চাইছা । নহয়, নহয়, তোমাৰ যেনে ইচ্ছা তাকে কৰা । মই ভাল নাপাওঁ । এই ৰণ আয়োজনৰ পৰৱনে পৰাক্ৰম । কেৱল জিথাথিনি চোৱা ।

জয়—তাৰ এটা আখৰ দৃশ্য হলেও মই দেখা নাপাওঁ ।

সুৰঞ্জন (স্বগত)—নিজ চকুৰে নেদেখা হলে কাণেৰে শুনি এই কথা মই কেতিয়াও বিশ্বাস নকৰিলোহেঁতেন। হায়, মোৰ বুকু চুৰমাৰ হৈ ভাগি গৈছে।

বকা—পঢ়া, পঢ়া। কি পাই আছা?

অন্ধ—কেনেকৈ পঢ়িম মহাৰাজ? চকুৰ পোৰো ভগাই পঢ়িব কেনেকৈ?

বকা—অহ! তুমিও মোৰ লগতে আছা। বেছ! তোমাৰ কপালৰ ওপৰত চকু নাই। তেন্তে মোলেওতো থানো নাই? মোৰ চকু আছে। মেলিব পাৰো। থানো আছে। হলে কি হল? মোনাথন যে মুট্যু। চাৰিওফালে সিহঁতৰ ঘটনা ঘটিব লাগিছে দেখি পাইছানে?

অন্ধ—মন-চকুৰে দেখা পাইছো।

বকা—তুমি বলিয়া। চকু নাই—অন্ধ। তথাপি পৃথিৱীৰ সকলো ঘটনা দেখিছা কেনেকৈ? বোধকৰো কাণেৰে দেখা, নহয়নে? বিচাৰ! বকাই দোষৰ কেনেকৈ শাস্তি দিছে শুনা—কাণেৰে শুনা। বিচাৰকৰ আসনত চোৰক বহিবলৈ দিয়া। চোৰৰ আসনত বিচাৰক। কব পাৰিবানে কোনটো চোৰ আৰু কোনজন বিচাৰক? দেহ! গৃহস্থৰ বুকুতে কঠিয়াবা ভিখাৰীক পেদি দিয়া দেখিছানে?

অন্ধ—মহাৰাজ—

বকা—কিহৰ মহাৰাজ? দেখা নাইনে কুকুৰৰ ভুকভুকনিত বেচাৰা ভিখাৰী পলাইছে? তাৰ দেখা পাবা প্ৰভুৰ বিৰাট প্ৰতিমূৰ্তি। তুচ্ছ সংসাৰো হল উচ্চ। তেৱো বিটলীয়া পুৰোহিত! তোৰ তেজৰ টেকা লগা চাকৰন নয়। কেলেই তই সেই বাৰাঙ্গনা-জনীৰ পিঠিত ওকিল দিচ? নিজৰ পিঠিৰ কাপোৰ খোল। নিজে যি দোষত অপৰাধী সেই দোষত আনৰ গাত হাত তুলিছ? বঢ়িয়া সংসাৰ। বেছ বেছ! মোৰ ভৰিৰ পাদুকা খুলি দে। জোৰে—জোৰে—জোৰে!

সুবল (স্বগত)—লাগবার মোহোরা কথা। বলিয়ালির মাকড়ো যথেষ্ট যুক্তি আছে।

বক্তা—দেখি মোর এতুরা দুর্দশা
যদিহে ভলায় খোজে চকুলো তোমার
লোরা মোর এই চক্ষু দুটি।
চিনিছো তোমাক মই জানিছো নিশ্চয়
জয়পুরর ভাওরীয়া তুমি।
ধৈর্য্য ধরা। কোয়াচোন জানা জানো তুমি
কান্দিবলৈ আমি সবে আছিছো ইয়াত?
লইছো যিদিনা আমি উশাহ-নিশাহ
পৃথিবীর বতাহর সতে
সিদিনাই ক্রন্দনর হল আরম্ভন।

জয়—হায় আজি কেনেনো দুর্দিন।

বক্তা—যিদিনা ওনয় ললো কান্দিলো সিদিন
রাতুলর নাট্যশালা প্রবেশর হেতু।
সুন্দর ই নিবস্থান—অপূর্ব কৌশল।
ঘোরার খুড়াত ভাও ধুনীয় কৌশল
লৌরাইহতর বৃবত্ত মনে মনে পই
আগ মারি পরিম বেঁচিয়া কোনে পায় মোক?
মার মার মার। কাট কাট কাট।

[বেগেরে প্রস্থান]

সুবল—মর্মভেদী এই দৃশ্য। তাওর জীয়েক দুজনীয়ে যি দুর্দশা করিলে সেই অসহন দুর্দশার পরা উদ্ধার করিবলৈ আরু এজনী জীয়েক আছে। দয়াবতী তেওঁ—স্নেহ-মমতার সীমা নাই।

জয়—কোয়া ভেঁকা! তুমি কোন?

সুবল-- দীনহীন বাটৰ ভিকহু
নিপীড়িত নিৰ্য্যাতিত নিয়তিৰ ধাৰা।
নিজৰ দুখৰ বোজা বুঢ়তে বঢ়ত
শিকিছো কান্দিব আজি পৰৰ দুখত।

জয়   ভগৱানে কৰক কল্যাণ।   [ধনঞ্জয়ৰ প্ৰস্থান।]

ধন - পুৰস্কাৰ ঘোষণা হৈছে। বৰ সুখৰ খবৰ। তোমাৰ সৌ চকু নোচোৱা মূৰটো নি দিব পাৰিলে ভাগ্যলক্ষ্মীয়ে মোক ঘোৰ বুলিব। শোনো হে বৃদ্ধ। তই এজন হতভাগা ৰাজদ্ৰোহী। এতিয়া তোৰ অতীত জীৱনৰ পাপৰ বাবে শোক কৰি ন, বিলাপ কৰি ন, অনুতাপ কৰি ন। পিছত আৰু আহৰি নেপাবি। তোৰ মূৰটো লগলৈ মোৰ তৰোৱাল বাহিৰ ওলাইছে একা।

জয়   শেষত তুমি মোৰ পৰম বন্ধু। ইয়াতকৈ কোনে মোৰ ভাওৰ উপকাৰ কৰিব পাৰিব? মই প্ৰস্তুত।

ধন— উত্তম।   (আক্ৰমণোদ্যোগ)

সুবল – সাৱধান।

ধন – কি ইমান সাহ। প্ৰাণলৈ তোৰ অলপো ভয় নাইনে হালোৱা? জাননে এই বুঢ়াৰ মূৰৰ বাবে বজাৰৰ পৰা পুৰস্কাৰ ঘোষণা হৈছে? ই এজন ৰাজদ্ৰোহী। তই ইয়াৰ কণীয়া হৈছ। তাৰ মানে তোকো মৰিবলৈ ইচ্ছা হৈছে নহয়নে? উজুৰ জগত কাৰি পুৰি মৰ কিয়? এৰ, হাত এৰ।

সুবল— ওহোঁ, সহজতে নেৰো।

ধন— এৰ বুলিছো। নহলে মৰিবি একা।

সুবল—যদি শক্তি আছেয়ে মোক পৰাস্ত কৰ।

[পৰস্পৰে যুদ্ধ। ধনঞ্জয়ৰ পতন।]

ধন—কটা গোলাম! তই মোক মাৰিলি। উঃ পিশাচ! অকৌই

নে পুৰস্কাৰ। মোক নেলাগে। মৰিলো ঐ। অকালতে জীয়াটো
গ'ল। [মৃত্যু]

সুৰথ—মই তোক চিনি পাও। নৰাধম। তই কামৰ মানুহ।
তোৰ প্ৰভুপত্নীৰ পাপৰ সহায়।

অজয়—মৰিলনে একেবাৰে?

সুৰথ—মৰিছে আঙুৰীয়া। বুঢ়াৰ চাকৰ পৰা ক্ৰোধনী সাৰে কেনেকৈ?
আপুনি অনুগ্ৰহ নহক। মই তাৰ চোলাৰ মোনা পৰীক্ষা
কৰো। তাৰ ভিতৰত কিবা লাগতিয়াল বস্তু থাকিব পাৰে।
(মোনা চাই) এইখন চিঠি পালো। সমাজ-নীতি। এই কাম
কৰাৰ বাবে মোৰ মোৰ নৰবিৰি। আমাৰ শত্ৰুৰ আদেশ-
লেখ জানিবলৈ সিহঁতৰ বুকু ফালি তেজ পিবলৈও প্ৰস্তুত আছো।
(একাষৰীয়া কৈ পত্ৰ পাঠ) "প্ৰিয়তম বনবাসী! আমাৰ
পৰস্পৰৰ শপত যেন মনত থাকে। তাক শিৰচ্ছেদ কৰি পথৰ
কণ্টক দূৰ কৰিবলৈ এতিয়াও চেপ পাবা। যদি তোমাৰ
অনিচ্ছা নথাকে তেন্তে সময় আৰু স্থানৰ আলম সুবিধাগেই পাবা।
যদি জয়ী হৈ উলটি আহে তেন্তে কোনো লাভ নহব। তেনে
হলে মই যে হয় বন্দিনী আৰু তাৰ শয্যা হব মোৰ কাৰাগাৰ।
সেই স্বামীৰ স্থানৰ পৰা ছলে-বলে-কৌশলে মোক উদ্ধাৰ
কৰি তুমি সেই স্থান অধিকাৰ কৰা। ইতি—
তোমাৰ হিতৈষী।—কবলৈ সৰ লেখাহ—মেহৰ দাসী জাহ্নবী।"

এয়ে নাৰী—এয়েই সংসাৰ।
সীমাহীন সিহঁতৰ কাম।
সৰল স্বামীৰ প্ৰাণ বিনাশে বিনাশ;
তাৰ পৰিৱৰ্তে লাগে ব্যভিচাৰিণীৰ
আকাশ প্ৰাণৰ মোৰ মন-প্ৰাণ-দুখ।

যথা সমৰত মই এই পণ লই
দেখা দিম মৰজীৱাৰক।

জয়- উন্মাদ নৃপতি।
মোৰ কিন্তু চকু নাই—আছে হলে জ্ঞান
নীৰৱে দুখৰ বোজা ভুগিছো চিৰত।
(হাৱা) হলে উন্মাদ সিদৰে
নাছিল ভাবিবলগা।
সহনৰ ভাৰ আৰু বাঢ়িলেহেতেন।

হুবল –ভাগ্যৱান। যুবক হাওঁক মোৰ। (দূৰৈত ৰণবাদ্য)
সেয়া ৰণভেৰী বাজিছে দূৰত। [দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

--- — x ———

সপ্তম দৰ্শন

কমতা শিবিৰ

[দূৰৈত বাদ্যধ্বনি। পশ্চাতে শায়িত প্ৰতাপসিংহ, কাষত বিজয়া আৰু অনুচৰবিলাক। সৰযু অন্নপূৰ্ণা, আৰু সেৱকজনাৰ প্ৰৱেশ।]

সৰযূ—হে মহান ভাগ্যৱান অজ্ঞপুৰ!
তোমাৰ গুণৰ ঋণ—মহা উপকাৰ
নোৱাৰো শুজিব মই ইহ জীৱনত।

মঙ্গল—ৰাজপাটেশ্বৰী!
যাঁকাৰ ৰক্ষিলা প্ৰাণ ক্ষত্ৰজ চিতেৰে
তাতকৈ মূল্যবান নাই পুৰস্কাৰ।

যোৱা নাই এই কথা অলপো বঢ়াই
সঁচা কথাকেই মই কইছো তোমাক।

সম্বৰ— হোৱা তুমি সুসজ্জিত নতুন বেশেৰে।
দেখি এই দীনহীন মলিন বেশ
দুখময় পূৰ্বস্মৃতি জাগে অন্তৰত।
এই বেশ সাজশালৰ কৰা পৰিহাৰ।

অভয়— হে কল্যাণী! সেইবাবে মাগিছো মাৰ্জনা।
এতিয়া কৰিলে মই নিজকে প্ৰকাশ
হব পাৰে অতীষ্ঠ অথবা বিঘিনি।
সেইদেখি মনো কৰো মিনতি তোমাক
সম্প্ৰতি গুপুতে মোৰ হব পৰিচয়।
সুযোগ যেতিয়া আহে, দিলে শুভ ক্ষণ
আপুনি চিনাকি দিম আগবাঢ়ি মই।

সম্বৰ— পূৰ্ণ হক সাধু ইচ্ছা মনৰ তোমাৰ।
কোৱা বেজবৰুৱা! কেনে আছে নৃপতি এতিয়া?

বেজবৰুৱা— আছে তেওঁ চৌপনিত অচেতন হই।

সব— দয়া কৰা দয়াময় দেৱতাসকল।
যোগযুক্তি দেউতাৰ কৰা সোণকালে।
কিন্তু প্ৰকৃতিৰ বাবে উত্তেজিত হোৱা
অসংযত চিত্তৰ ইন্দ্ৰিয়বিলাক
তোমাসাৰ কৃপাদৃষ্টি অমৃত-বিন্দুৰে
পুনৰায় কৃপাদানে কৰা সঞ্জীৱিত।
শিশুৰ নিচিনা হায় চপল চঞ্চল
হল এবে চিত্ত মোৰ শিশু-দেৱতাৰ।

বেজ— বহু বেলি নৰপতি কৰিলে বিশ্ৰাম

নিদ্ৰা-ভঙ্গ কৰো এবে দিলে অনুমতি।

সব— অনুমতি নাই এই মোৰ
কথা তুমি যেনে ভাল হয়।
সাজপাৰ বেশভূষা পিন্ধোৱা নতুন।

অনুচৰ— মহাৰাণী! তেই থাকোতেই তেওঁ
কৰিছো সজ্জিত আমি নতুন সাজেৰে।

বৈদ্য— সাৰ পালে হব পুনৰ জ্ঞানৰ সঞ্চাৰ
নাই তাত অলপো সন্দেহ।

সব— সেয়ে হক।

বৈদ্য— তেনেহলে উচ্চস্বৰে হক বাদ্যধ্বনি।

সব— ৰবা, তাৰ আগে মাতি চাওঁ মই।
দেউতা! দেউতা! পূজনীয় প্ৰাণৰ দেউতা!
সঞ্জীৱনী মণি কিবা বিশল্যকৰণী
হই ই জীৱনে মোৰ
তোমাৰ প্ৰাণত আজি তোলক স্পন্দন।
বাইদেউ জননীয়ে মোৰ
কৰিলে যি মহাক্ষতি—ঘটালে প্ৰলয়
মোৰ এই ভক্তিভৰা চুম্বনৰ দ্বাৰা
হক সেই ক্ষতিৰ পূৰণ।

অনুচৰ— ৰজাৰ নন্দিনী!
করুণা-ৰূপিনী তুমি দেৱী ভগৱতী।

সব— সোতোৱা হলেও তুমি জন্মদাতা মোৰ
দেখি এই শুভ্ৰ কেশ মুখ তোমাৰ
সোঁৱৰো নহয় মই শোকত কাতৰ।
এই মুখ—পাহৰে সহিব সি

আৰু-কিয় মৃত্যুৰ ভীষণ আঘাত ?
কিয় হই মুৰ পাতি পাৰেনে সহিব
প্ৰলয়ৰ ভীম যন্ত্ৰণাৰ ?
জীৱশক্তি বিলুপ্তীৰ বাবে
পাৰেনে নাচিব দিব বুকু উদঙাই ?
আহা- পৰিত্যক্ত শূন্য শিৰ ।
কাপুৰিৰ খেদি অকা বুকু লক্ষ্য কৰি
চিংকুৰীয়া বাটৰ কুকুৰ
তাকো যই জেনে হেন দুৰ্যোগৰ ৰাতি
আদৰ্শৰ ভিতৰত ৰাখিলোহেঁতেন ।
তুমিয়েনে সেউতা মোৰ
কত আছিল মেৰপনা সেই হাঁহি-মুখ ?
আছিলা এদিন তুমি ৰাজকাৰেঙত
মণিময় ৰত্নময় সিংহ-আসনত
আজি হায় অন্ধকাৰ পৰ্ব্বত-গুহাত
দীনহীন হতভাগ্য ভিক্ষুকৰ দৰে ।
তপাস—সগৰায়া সেতেৰঃ গাহৰি ।
হায় হায় এতিয়াও নাহিল চেতনা ।
এৰা শাৰ পাদে - মেলিলে নয়ন,
কথা শোধা—সোধাচোন কথা ।
ৰেজৰকৰা—এৰা, এৰা, উপযুক্ত এয়েই সময় ।
ৰাণী ! আপুনিয়ে সোধক আগতে ।
সৰযু— কোৱা সেউতা ! কেনে আছা তুমি ?
মহাৰাজ ! পাইছানে ভাল ?
ৰজা— আঃ কি জ্বালা ! কি কৰিলা তোমালোকে ?

কেনেকৈ তুলিলা মোক বৈদাম্বৰ-পৰা ?
কোনোবা সাধুৰ আত্মা—চিনিছো তোমাক ।
মই কিন্তু আছো বন্ধা হই
জন্ম-মৃত্যু আঙঠাৰ চকৰ লগত ।
গলিত সীসৰ দৰে মোৰ চকুপানী
তাতে মই জ্বলিছো পুৰিছো ।

সব— কোৱা মহাৰাজ ! চিনিছানে মই কোন ?

বন্ধা— তুমি এটা মুক্ত-আত্মা নিৰ্মল নিষ্পাপ
চিনিছো - ভালদৰে চিনিছো তোমাক ।
কোৱাচোন বাৰু মোক
কোন দিনা মৰিছিলা তুমি ?

সব — এতিয়াও--এতিয়াও হায়
অৱিৰ মনৰ শক্তি দিকুত্ত বিকল ।

বেজবৰুৱা—এতিয়াও ভালদৰে সাৰপোৱা নাই
অকলে থাকিলে ভাল আৰু কিছুপৰ ।

বন্ধা— মই কত আছিলো ? এতিয়াবা আছো কত ?
দিনৰ পোহৰ ? নহয়—নহয়
প্ৰতাৰিত হৈছো মিছাতে ।
এৰা, এৰা, ভীষণ প্ৰতাৰিত মই ।
বোধকৰো মোৰ দৰে দেখা হলে কাকো
ককণাত নিজে মই পলিলোহেতেন ।
কি কৈছো—অৰ্থ মই নিজে বুজা নাই ।
পাৰোনে শপত খাই কবলৈ বাৰু
মোৰে জানো এই দুই হাত ?
এৰা, বুজিছো চিকুটি চাই

মোৰ হাত নাই তাত ভুল ।
হায় ! ভালদৰে যদি কোনোবাই
দিলেহেঁতেন মোক বুজাই অৱস্থা ।

সৰ— মহাৰাজ ! চোৱাচোন মুখনাই মোৰ ।
নহয়—নহয়—দেউতা !
কৰা তুমি আশীৰ্বাদ মোক ।

ৰজা— নকৰিবা মোৰ সতে পৰিহাস আৰু
মিনতি—মিনতি মই কৰিছো তোমাক ।
বৃদ্ধ মই—অতি মূৰ্খ, হীন বুদ্ধি মোৰ
বয়স এতিয়া হল আশীৰো ওপৰ ।
কওঁ এবে স্পষ্ট ভাষাৰে
এতিয়াও জাগিছে সন্দেহ
ভয় হয়—এতিয়াও নোহে স্থিৰ মন
মনে কয়—চিনিছে তোমাক
তথাপিতো জাগিছে সংশয় ।
এতিয়াও জনা নাই কত আছো মই
কোনে দিলে—কত পালো এই বেশ মোৰ ?
কতা, কিয় মোৰ নপৰে মনত ?
যোৱা নিশা কত বাক কৰিলো যাপন ?
নকৰা বিদ্ৰূপ মোক, নাহাঁহিবা চাই ।
কোন এই বালিকা ? তুমি—সৰযূ
ধুৰণীয়া মোৰ জীয়াৰী ?

সৰ— মই—মহে দেউতা !
শ্ৰীমতী সৰযূ দেৱী—জীয়াৰী তোমাৰ ।

ৰজা— নাই নাই—নজনাত চকুপানী তোৰ ?

নহয়, নহয় ভাই! নাকান্দিবি তই।
আজো যদি তীব্ৰ জ্বালা
তাকে আমি দেচোঁ যাক মোক
পাৰ কৰো আকণ্ঠ পুৰাই।
আনো মই ভাগৰে
তই মোক নাপাৱলো ভাল।
মোক তোৰ বাহুবেষ্টিতে
মৰণ যাতনা দিছে বিনা কাৰণত।
তোৰ আছে যথেষ্ট কাৰণ,
তই কিয় দেখাবি কৰুণা?

মন— নাই, নাই দেৱতা!
নাই মোৰ একোকে কাৰণ
অনুশোকে নাই অসন্তোষ।

ৰজা— মই এতিয়া কনকাত?

অজন— নহয় মহাৰাজ! আপুনি এতিয়া নিজৰ ৰাজ্যত।

ৰজা— আকি মিছিখা মোক।

বেজবৰুৱা— আজ হক বাণী! দেহৰ মাজত
ৰক্ত বিহুলা দুই পইছে দুয়োই
সেইবাবে এতিয়াও বিপদৰ ভয়।
বৰ্তমানে ঘটিল ঘটনা
মানসিক উন্মাদ কাৰণ
মহাৰাজে সেইবোৰ নাজানে হালিম।
বিশ্ৰাম কৰক তেওঁ নিজৰ কক্ষত
নোহে যাতে শাস্তি ভাঙে আগৰ মিচিনা
নকৰিব কোনোৱে আমনি।

সব— হব বায়ু লগলই যাবানে দেউতা ?

ৰজা— থাকিলে কাৰণ তুমি যাব পাৰা আই ।

শুনা মোৰ অনুৰোধ, সদা তুমি মোৰ

সঁফুলি পাহৰি যোৱা অতীতৰ কথা,

হতভাগ্য পুত্ৰ মই—আশ্ৰিত তোমাৰ

[অভয়পুৰীয়া আৰু এজন বিষয়াৰ বাহিৰে সকলোৰে প্ৰস্থান ।]

বিষয়া—কেনেকৈ ভাণ্ডাৰীয়া ! দুৰ্গভগ্নপুৰি সঁচাকৈয়ে সেইবাৰ থাকিলনে ?

অভয়—সঁচাকৈয়ে থাকিছে । ইয়াতো নেদেখে কেৱে, তাতো দেখে ত্ৰিলোকৰ দেৱে । এখন শক থাকিলে ৰাখিবো মৃত্যু ।

বিষয়া—এতিয়া তেওঁৰ কুভিলৰ সৈন্যবাহিনীৰ নায়ক কোন ?

অভয়—শুনিছো তেওঁ অভয়পুৰীয়াৰ ৰাজৰ পুত্ৰ বনমালীসিংহই সেই ভাৰ লৈছে ।

বিষয়া—এৰা । সকলোৱেই কৈছে—তেওঁৰ পিতৃৰ পুত্ৰক মুকুন্দসিংহ যেনো অভয়পুৰীয়াৰ লগত আজিৰ ৰংপুৰত আছে ।

অভয়—উৰা-বাতৰি বহুত ৰকমেই শুনা যায় ! সাৱধান হবৰ সময় হল । ৰাজাৰ সকলো সেনা ৰণলৈ উঠাই থাকি আনিছে ।

বিষয়া—তেন্তে তেওঁৰ গাততকৈ সকলো কথা মীমাংসা হব । বিদায় ভাণ্ডাৰীয়া ! [দুয়োৰো দুফালে প্ৰস্থান ।]

—— × ——

—: ঐক্যতান :—

পঞ্চম অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

মানাহমুখ—উপবন

[যমুনাৰ প্ৰৱেশ।]

: গীত :

যমুনা— কোনেনো আকৌ যমুনা-পাৰত মুৰলী বজায়
টনাই টিনাই প্ৰতিধ্বনি উঠে উচাপ খাই।
গোকুলত যেন সেই বিয়াকুল গীতৰ ঢেউ লাগি,
বাউলী কোন ব্ৰজবালা চমকি উঠে জাগি—
সেই সুৰৰে সুৰাগ লাগি কালিন্দী উজায়।

[বনমালীৰ প্ৰৱেশ।]

বন—উজায় কালিন্দী আজি উজায় মানাহ
কুণ্ডিল-সুন্দৰী।

যমু (ঘূৰি চাই)—অ' সেনাপতি তুমি?

বন—অ' থকা নেকি? বাৰু কোৱাচোন এবে
কত সেই দৰদী-কটকী?

যমুনা—বাহিৰেৰে পঠিয়ালে যি জন মানুহ
ঘাটত নিশ্চয় তাৰ ঘটিছে বিপদ।

বন—সন্দেহৰ আছেনে কাৰণ?

যমু—প্ৰিয়তম্! জানা নেদেখোঁ আলফৰে তুমি
তোমাৰ মনৰ চিঠি—কেনেকৈ এই মৌ-মুখৰ হাতত।
কোৱা বাৰু—কোৱাচোন সত্য কৰি মোক
পোৱা নে নোপোৱা তাৰ, ঘাইজনৰ খোঁজ?

বন—ভালপাওঁ বিপুল ভক্তিৰে।

যমুনা—সমস্ত বাধিৰা কিন্তু—সমহো মহানি মই শক্তিবীৰ আশা।
আগে মোৰ সন্দেহ হনম—মনে মনে কৰে অনুমান
এতাদি তাঁৰত মহা তোমালোক দুটি
বুকে বুক, মুখে মুখ—দুয়ো যেন এক,
জীৱন আহুতীৰ মোহেনে তোমাৰ ?

বন— নাই নাই বেটী ! অহীন্দ্ৰা সমস্ত থাই
আবাহতে অপৰাধ মিলিলা, তেজস্বা।

যমুনা—তুমি মোৰ প্ৰিয়তম হৃদয়-বান্ধৱ
আৰু লিখিও ঠাই থাকক আমাৰ।
সুশোভিত সুশীতল যমুনা-বালত
মোহন কানাই হই তুমি বনবাসী
নাচি নাচি চালিআলি বজোৱা মুৰলী
চাই চাই হও মই তোমাতে পাগলী।
নাচে যেন বাইদেউ প্ৰেমপাত্ৰ লই
আনন্দ-স্ৰোতত এই যমুনে ঝিৰিঝিৰি।

বন—অকবিৰা মেইখাবে অম।
মোৰা, খাবীৰ সমস্ত আজ ভগিনী তোমাৰ।
[বক্তৃতাৰ, জাহ্নী আৰু মৈমনসিংহৰ প্ৰবেশ।]

জাহ্নু(স্বগত)—পৰাজয় নহয় মাত্ৰ
মোহাকো নহিব কিন্তু জীৱিতে মোৰ
থকিছে লিখিল কৰে প্ৰেমৰ বচন।

বন—মানবীয় মুক্তি-দেবী ! আনন্দ জননী আমাৰ !
মেখা পাকো তত সমস্ত।
জনজীৱিতে ! শক্তিহে থাকিব আৰি

হুগলীয়া জনৰাশি সঙ্গে—সম্মিলিত ৰুদ্ৰ মহাৰাজ।
আজ বহু নিৰ্বাসিত প্ৰজা।
কলতা-সেনাই আজি আক্ৰমিছে দেশ
সিংহল খেদি দিয়া উচিত আমাৰ।

মন—উচিত কথাকে মাথো কহিছে ৰাজনে।

মনুয়া—তৰ্ক-বিতৰ্কৰ এবে নাই প্ৰয়োজন।
শত্ৰুৰ ৰণৰ ভেৰী—বাজিব লাগিছে সেয়া কাণত আমাৰ।

জাহু—সোণকালে সজোৱা বাহিনী—মথিবৃ কৰা শত্ৰুদল
• গৃহ-বিবাদৰ ইটো নহয় সময়।

দেৱতী—যাও বলা মন্ত্ৰণা-গৃহত।
সেনাপতি ৰজা-মন্ত্ৰী মিলি সকলোটি
কৰো স্থিৰ কি হয় কৰ্তব্য।

মন—মলো গই শিবিৰতে কৰিম সাক্ষাত।

ৰজু—নেযাবনে ৰাইজেউ লগত আমাৰ?

জাহু—ওহো, নেযাও মই।

ৰজু—যোৱাটো যে নিতান্ত উচিত।
বলা ৰাইজেউ! অনুৰোধ মোৰ।

ৰজু—(স্বগত) বুজিব পাৰিছো মই মনকথা ইয়াৰ। বলা, যাও বাক মই।

[সকলোৰে প্ৰস্থান দেৱতীৰাজ পাছ পৰে।
ছদ্মবেশী সুবৰ্ণসিংহৰ প্ৰৱেশ।]

সুবৰ্ণ—তলে যদি তিলকৰ নাৰী—মহাৰাজ! ৰব একন্তেক।

দেৱতী—বাক কোৱা তেনে নীৰে।

সুবৰ্ণ—যুদ্ধত যোৱাৰ পূৰ্বে কৰে কেন এই পত্ৰ পাঠ? (পত্ৰ দিয়ে)
স্বগত লভিলে জয়—বাঢ়িছে বিক্ৰাম কৰে পত্ৰ-বাহকক
ভেৰী-নিনাদত তাক কৰিব আহ্বান।

যদিওবা আজি মোর—দীনহীন্‌ মলিন বেশ
তথাপিও সমস্ত হলে প্রয়োজন
আনি দিব যতেক প্রমাণ
আর যদি হয় বিপরীতে—যার প্রাণ করব ভূষিত
আপোনার পদতেই বড়ময় শেষ।
মহারাজ। আপোনার প্রতি—সুপ্রসন্ন হ'ক ভাগ্যদেবী
ইয়াকে প্রার্থনা করি মাগিলো বিদায়।

দবতী—থিয় হোৱা একন্তেক—কৰো পত্রপাঠ।

সুবল—করিছো নিবেদ মই নালাগে এতিয়া।
শুনিলে ভেবীর ধ্বনি যত্তেই নাথাকো
পুনুৰায় হম উপস্থিত।

দবতী—যোৱা তেন্তে যোৱা হব। করিম গোপনে মই এই পত্রপাঠ।

[সুবলর প্রস্থান। বনমালীর প্রবেশ।]

বন—মহারাজ! দেখা যায় বিপি বিপি কমতা-বাহিনী
সোণকালে সৈন্য আমার করক সজ্জিত।
(মানচিত্র দি) এই চক—শত্রু-সংখ্যা পারিব বুজিব।

দবতী—বেছ, যোৱা হব। আহা তেন্তে। [প্রস্থান।]

বন—একানে জাহ্নবী বয়—একানে যমুনা
মাজতেই বনমালী মূরলী বজায়।
সমানে সপত্ত থাই ভালপোৱা মোর
দুই ভগিনীকে দিছো সমানে বিলাই।
ইজনীয়ে সিজনীক জালো ভাললবে
হিংসার চকুরে চায়—সাপ আর নেউলর দরে।
কোন জনী বার মই করিম গ্রহণ?
দুয়োজনী যে একনী ভাব?

আচৰতে নোহে কিন্তু কোনো অনীকেই ।
বিধবা বুলিয়ে যদি লও যমুনাক
লিকালেদি অলি-পুৰি মৰিব জাহ্নবী ।
দবতী-নৃপতি পুত্ৰ থাকিলে বীৰাই
একান্তে জাহ্নবী-লাভ নহয় সম্ভৱ ।
কিন্তু এই মহাসমৰত—নিশ্চয়ই জাহ্নবীৰ লাগিব সহায়,
শেষ হলে ৰণ—নিজেই ঘটাম তেওঁ স্বামীৰ মৰণ ।
ভয় হয় দবতীবাৰক
বৃদ্ধ বলা আৰু সৰযুক—মৰতী'ক কৰিব মাৰ্জনা ।
শেষ হলে যুদ্ধ—আ'হিলে সিইও য'ব চাওঁৰ মুঠিত
নকৰিম কাকো ক্ষমা মই [প্ৰস্থান ।]

—— × ——

দ্বিতীয় দৰ্শন

প্ৰান্তৰ

[নেপথ্যত ভেৰীধ্বনি । প্ৰতাপসিংহ, সৰযু, আৰু ৰণবাদ্য বজাই সৈন্যবিলাকৰ প্ৰবেশ আৰু প্ৰস্থান । সুবলসিংহ আৰু জয়পুৰীয়াৰ প্ৰবেশ ।]

সুবল—ভাওঁৰীয়া ! গছৰ ছাঁয়াতে এই লওক জিৰণি ।
ঈশ্বৰক কৰক প্ৰাৰ্থনা—হয় যেন ধৰমৰ জয় ।
যদি মই মৃত্যু পুৰস্কাৰ—আপোনাৰে সেৱিম চৰণ ।
জয়—সিদ্ধ হক উদ্দেশ্য তোমাৰ । দয়াময়ে কৰক কল্যাণ ।
[সুবলৰ প্ৰস্থান । নেপথ্যত ভেৰীধ্বনি । সুবলৰ পুনৰ প্ৰবেশ ।]

সুৰুজ— পলাওক, পলাওক। এই ঠাই পৰিত্যাগ কৰক। মোৰ কাতত ধৰক। এনেক ভাওঁৰীয়া! মহাৰাজ প্ৰতাপসিংহে ৰণত পৰাস্ত। তেওঁ আৰু তেওঁৰ জীয়েক বন্দী। মোৰ হাতত ধৰি বেগতে বলক।

জয়— ছুটো, মই কলৈকো নাযাওঁ। ইয়াতেই এটা মানুহ মৰি পচি যাব পাৰিব।

সুৰুজ— আকৌ সেই চুক্তিৰা? জীৱন-মৰণত মানুহৰ হাত নাই। মৰো বুলিলেই মৰিব পাৰিবনে? নিৰ্দ্দিষ্ট দিনলৈ বাট চাবই লাগিব। বলক এতিয়া।

জয়— ঠিক কথা কৈছা বোপা! বলা। [প্ৰস্থান।]

———×———

তৃতীয় দৰ্শন

মানাহমুখ—কামৰূপী শিবিৰ

[ৰণবিজয়ী ৰনমালীসিংহ, বন্দী প্ৰতাপসিংহ আৰু সৰযূ। সৈন্যাধ্যক্ষ আৰু সেনাবোৰৰ প্ৰবেশ।]

ৰন— সেনাধ্যক্ষ! সাৱধানে বন্দী দুজনক
লই যোৱা পোতাশাললৈ।
যি পৰ্য্যন্ত নহয় বিচাৰ—বিচাৰকে সমুচিত নিদিয়ে নিৰ্দ্দেশ
ৰাখিবা তেওঁলোকক সতৰ্ক পহৰা।

সৰ অদ্ভুত মৰ্মোক্তে হায় উঠিল পৰন
সৰু উদ্দেশ্যত মোৰ—লাভ হল এনেকুৱা বিফল ফল।
নিজৰ কাৰণে মই নকৰো ক্ৰন্দন
দুৰ্ভাগ্যৰ নিকৰুণ দাৰুণ-লাঞ্ছনা

বুঢ়া পাতি। সকলোই শক্তি আছে মোৰ।
তোমাৰ কাৰণে মাগোঁ প্ৰাণৰ দেউতা!
অতিশয় অৱনতা হৈছোঁ লজ্জিতা।
কেনিনো তোমাৰ এবে জীয়াৰীসকল
মোৰ সেই মৰমৰ বাইদেউহঁত?
পোৱা হলে দৰ্শন এবাৰ?
বৰা— নাই, নাই, নালাগে, নালাগে,
ৰাক্ষসীয়ে জিভা মেলি সুমাব পেটত।
বাও বলা কাৰাগাৰলৈ
নহি তাত গাম দুয়ো গান—পিঞ্জৰত বিহঙ্গ দৰে।
বিচাৰিলে তুমি মোৰ পূত আশীৰ্বাদ
আঠু লই ক্ষমা-ভিক্ষা মাগিম তেতিয়া।
ঈশ্বৰেই প্ৰাৰ্থনাত কটাম সময়।
পুৰণি কাহিনী লই ৰচিম সঙ্গীত
নানা ছন্দে, নানা সুৰে গাম সেই গান,
ৰঙী পখিলা যেনি ফুটুকা-ফুটুকী
চাহি-থাতি আনন্দত হয় মতলীয়া।
শুনিম তাতেই বন্ত ৰাজ্যৰ বাতৰি
কোন দিকে, কোন ঘাটে, কোন পক্ষে লভিছে প্ৰাধান্য
কোন পক্ষ হেৰুৱালে ৰাজ।
সংসাৰৰ লীলা-খেলা জীৱন ৰহস্য
জানিম তাতেই বহি—বিধাতাৰ শুভঙ্কৰ হই
যাপিম জীৱন দুয়ো দুৰ্জন কাৰাত।
ধন— লই যোৱা ইহঁতক।
বৰা— আই মোৰ সাধবী সৰু!

দেখা পাঁলে এনেকুৱা আত্ম বিসৰ্জন
আকাশৰ দেৱতাই অলখৰ পৰ
পাৰিজাত-পুষ্পবৃষ্টি কৰে বাৰাসাৰে ।
তুই মোৰ সাতোৰ্জন সৰগৰ ধন
আজি তোক বহু যত্নে পাইছো বুকুত
কাৰ আছে এনে সাধ্য কাঢ়ি নিব পাৰে ?
বহু ভাগ্যফলে মাথোঁ পূৰ্ব্ব জনমৰ
আজি এই, কন্যা আৰু পিতাৰ মিলন ।
আৰু আই অনৰ্থক নকৰ বেজাৰ
মচি পেলা চকুপানী দুই নয়নৰ
যাওঁ বল কাৰাগাৰ পুণ্য তীৰ্থলৈ ।

[মুৰছিত প্ৰতাপ আৰু সৰযূৰ প্ৰস্থান ।]

বন—শুনা সেনাধ্যক্ষ । লৈ যোৱা এই পত্ৰ কাৰাগৰলৈ ।
স্থিৰ কৰি ৰাখিবা মনত
চলা যদি মোৰ কথামতে—সৌভাগ্যৰ নহব অভাৱ ।
ৰাখিবা মনত আৰু
অনুৰাগী সৈনিক-হিয়াত—স্থান নাই মায়া-মমতাৰ ।
কোৱা, কৰিবানে আদেশ পালন ?
সেনা—অক্ষৰে পালিম আদেশ ।
বন—যোৱা তেন্তে, শুভ হল জনাবাহি যোক ।
সেনা—যাহৰে যি কাম পাৰে—মনো তাক কৰিম নিশ্চয় ।
[প্ৰস্থান । বসন্তীবাই, জাহ্নৱী, যমুনা, আৰু এজন সেনাধ্যক্ষ আৰু সেনাৰ প্ৰবেশ ।]
বসন্তী—সেনাপতি ৰত্নাজীসিংহ ।
ৰক্ষা কৰি সকলোনে বংশৰ গৌৰৱ

জয়মালা পিন্ধি তুমি আর্জিলা সুনাম ।
শত্রুক কবিলা বন্দী আজিব বণত ।
বন্দীসকলক সেই নকবি পলম
সসম্মানে আনা এবে মোব আগলৈ ।
বক্ষ্য কবি নিবাপদ কুশল আমাব
সকলোবে যথাযোগ্য কবিম ব্যৱস্থা ।
বন – মহাবাজ । যুক্তি-যুক্ত কবি মিত্রেলা
বাখিছো আবদ্ধ কবি সকলো বন্দীকে ।
চীনগাপ্য সেই বৃদ্ধ সম্রাটব বাবে
বিশেষ প্রহবী মই কবিছো নিয়োগ ।
বার্দ্ধক্যত আছে যাব সম্মোহিনী শক্তি
তন্ত্র-মন্ত্র আছে যাব বাজ-উপাধিত
দয়াব তলব মুছ সাধাবণ প্রজা
তাব কথাতেই এতো লোকে আচবিত ।
আজ্ঞাবহ বর্তমানে আছে সেনাদল
আমাব প্রবল অস্ত্র তীক্ষ্ণ তবোৱাল
তুমি নব পাবে যুদ্ধ আমাব বিরুদ্ধে ।
দুর্গব দপত্ত আছে কয়েতাব বাণী
সেইখানে সাবধানে বাখিছো তুলোকো ।
ধবন্তী—কবিব সকলো কায নিজ ইচ্ছামতে
অবাচিত পবামর্শ দুকুলো তোমাব ।
বাখিবা যদন্ত মাতৌ বণব তুমিত
এবাব মিটিলা তুমি অভ্যর্থীয়া যোব—সমকক্ষ কদাপি নোহোৱা ।
বদুলা—বি ভবে নভিছে মোব বাজ-অনুগ্রহ
নিজনক এনে কথা কোৱাব আগতে

ওরে নরাধম! বনমালীসিংহ মোর সেনার নায়ক
কিন্তু তেঁই সম্বন্ধ নহে তোমার?

জাহ্নবী—অকারণে উত্তেজিত নহি যমুনা!
উচ্চ তেঁই নিজ যোগ্যতাবে
বাক্য-ব্যয় করা তাই নাই প্রয়োজন।

যমুনা—মুক্তিন-বাসীর আছে অধিকার স্বত্বতা বিচার
শান্ত করি সকলোকিদিকে
উচ্চ এবে বনমালী সবাতো অধিক।

জাহু—তব আছে ভাল, হবে তোর পতি।

যমুনা—হব পারে ত্রিকালজ্ঞ বরকাবিনী
ফুল-চন্দন পরব মুখত।

জাহু—চমৎকার! নির্লজ্জা যমুনা!
দর্পপূর্ণ সেই তোর কুটিল চাহনি
পাপ-আশা নিজ মুখে করিলি প্রকাশ।

যদু—থাইলেউ! কন্যা এতিয়া মই
নতু যোগ্য সম্মান লভিলাহেতেন।
সেনাপতি বনমালীসিংহ! মই তুমি বন্ধুভাবে মুক্তিনর সেনা
মোর ক্ষমতার বলে বলীয়ান হই—কাম কৰা অতিক্রমিছে।
বৃদ্ধ পিতৃ, ভাই মোরলোক বড় দুখী—শান্তি দিয়া যাক মেধে ভাল।
সকলোকে সাক্ষী করি এবে—বিজয়ে নন্দিলো মই তোমার হাতত
লোকা এই কন্যারত্ন করিলো অর্পণ।

(তিতির পরা হাত ধুলি দিয়াই দি)

হে বীরশ্রেষ্ঠ সেনানী! যাতের ক্ষাত আই বরিলো তোমাক।
আজি হৈতে পতি তুমি এই কন্যার
তার সম্মতেই হলা পতি মুক্তিনর।

ভানু— ছিঃ ! নিৰজাৰ বিলাস-সম্ভোগ ? মৃদুলা ! নলগাই লাজ ?

ৰুদ্ৰী— অভিলাষ মোৰ পূৰণ—লোহে কাৰ তোৰ ইচ্ছামতে।

মন— মোহে আৰু তোমাৰ কথাৰে।

ৰুদ্ৰী— হে ভাৱক ! বহু মন কথা ; এতিয়াই লাগিব কাম মোৰ ইচ্ছামতে।

মৃদুলা— নাই বিলম্ব ভয়—কবি দিয়া মুখতে মোকা

মৃদুলাৰ অধিকাৰ-সৰ্বশক্তি নাই

হলা তুমি অভিলাষ বলা মুক্তিৰ।

ৰুদ্ৰী— শুনা এবে সত্তৰ ৰজাৰ আদেশ—

ৰাজদ্ৰোহী ! বন্দী মই কৰিলো তোমাক

ৰাজদ্ৰোহ অপৰাধ তোমাৰ মাথত

আৰু তোমাৰ সংগতে

গোপোৱালী কাল-ভুজঙ্গিনী ! তোকো মই কৰিলো বন্দিনী।

শুনা হেৰা কপটী মৃদুলা ! বাধা দিছো তোমাৰ ভোগত

মোৰ এই কাৰাক্ষুদ্ৰ শৰীৰ কাৰণে।

ৰাজদ্ৰোহী-ভানুৰীৰ বিবাহ-প্ৰস্তাৱ

বহুত দিনৰ পৰা চলিছে গোপনে

স্বামী হৈ মই কিয় বাধা দিব তাত ?

তোমাকো নিতান্ত যদি পতি প্ৰয়োজন

মোক তুমি দিব পাৰা মালা—পত্নী মোৰ আনন্দ চিত্তেৰে।

ভানু—কিহৰ এনে মিছা বল দেখিছো তোমাৰ ?

ৰুদ্ৰী—ৰাজদ্ৰোহী ! অস্ত্ৰ আছে তোমাৰ হাতত।

অবিলম্বে দেখাব মাত—মুখৰীৰ ৰাজদ্ৰোহ কৰিব প্ৰমাণ

আছে যদি কোনো আপত্তি

কেনেকৈ ৰাজ তোক পাৰত সম্পূৰ্ণ ?

মানুহ কৰি যাতে কৰিব আৱদ্ধ

বুঝুন শেখেরে লোক—রাজদ্রোহ করিল প্রমাণ।
তেজিয়াছে আত্ম-জন করিল গ্রহণ।
কলো মানে যত কথা নই—নাই তাত অসত্যর লেশ।

যমুনা— হাঁকি! কি কন মোর? বুঝ বুঝিছে।

বন— আহলাম তোমার নাই করিলো গ্রহণ।
কোন পাষণ্ডই মোক বোলে রাজদ্রোহী?
আছে যদি জেনে কোনো পাপী মিথ্যাবাদী
আত্মানিজো মরো তার ভেরী-নির্ঘণ্ড
আছে যদি সাত তার এক অগ্রসর।
তার—তোমার—সকলোকে
দেখুহাম—নোকো নই হীন প্রতারক
নিষ্কলঙ্ক এই মোর পবিত্র অন্তর।

মব— মাত পুরোহিতক।

বন— পুরোহিত! পুরোহিত!

মব— অকলই বলই কারো অগ্রসর।
মোর নামে সম্মিলিত সৈনিক-বাহিনী
মোর আদেশতে এবং লইছে বিদায়।

যমুনা অসুখ বাঢ়িছে, মোর লোহারো থাকিব।

নবমী— অনুজ কপিল-বাণী—লই মোর শিবিরলে মোর।

[অনুচর সহ যমুনার প্রস্থান। পুরোহিতের প্রবেশ।]

নবমী—আহা পুরোহিতদেউ! উচ্চস্বরে করা ভেরী-ধ্বনি,
পাঠ করি সকলোকে শুনাক আদেশ। [ঘোষণা-পত্র দিলে।]

পুরো— (ঘোষণা-পত্র) যদি সৈন্য-বাহিনীর কোনো জনে জয়পুর-পতি কমলাপতিক নিজম রাজদ্রোহী বুলি প্রমাণ করিব, পারা তেরে আগবাঢ়ি আহা। তৃতীয় ভেরী-ধ্বনির অন্তত এই ঠাইত

উপস্থিত হোৱাহি। তেওঁ আত্মপক্ষ সমৰ্থন কৰিবলৈ প্ৰস্তুত

বন—বহোৱা। (নেপথ্যত ১ম বাৰ ভেৰী-ধ্বনি।)

পুৰো—আকউ। (নেপথ্যত ২য় বাৰ ভেৰী-ধ্বনি)

পুৰো—আকউ। (নেপথ্যত ৩য় বাৰ ভেৰী-ধ্বনি)

[৩য়-ভেৰী ধ্বনিৰ অন্তত সৈনিকাৱেশী সুৰুলসিংহৰ প্ৰবেশ।]

দলতী—গোবাচো এতিয়া—তৃতীয় ধ্বনিত কিয় হল উপস্থিত?

পুৰো—কোন তুমি? কিবা নাম? কিবা তব পদ-অধিকাৰ?
উত্তৰিলা কিনো হেতু ভেৰী-নিনাদত?

সুৰুল—শুনা এবে—চক্ৰয়াগো নাম মোৰ বংশ-পৰিচয়
প্ৰভুদ্ৰোহী ৰাজদ্ৰোহী কীৰ্ট-ধ্বজাত।
তথাপিতো মই মোৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী সম
উচ্চ পদে অধিষ্ঠিত বংশগৌৰৱত।

দলতী—কোন তোমাৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী যুৱক?

সুৰুল—বৰ্তমান জয়পুৰপতি
বনমালীসিংহ নামে বিখ্যাত এতিয়া।

বন—মই সেই জন। আছে নেকি কিবা কথা কবলই মোক?

সুৰু—মুক্ত কৰ কোষবদ্ধ তৰোৱাল তোৰ
মোৰাবিৰি বাক্য শেল সহিব সহজে।
পাৰ যদি বাহুৰ বলেৰে—আত্মপক্ষ কৰ সমৰ্থণ।
এই মই তুলিলো অস্ত্ৰ—চাই ল ইয়াত
মৰ্য্যদা প্ৰতিজ্ঞা আৰু কাৰ্য্যৰ গৰিমা।
পাৰ যদি কৰ প্ৰতিবাদ।
আছে যদিও উচ্চ পদ সামৰ্থ্য যৌৱন,
কৰ যদিও বিজুলী কৃপাণ,
যদিও প্ৰলয় হল—দীপ্তিমান অৱ ভাগ্য তোৰ,*

যদিও দুরন্ত আছে পিঙ্গল শার্দ্দূল,
তথাপি—তথাপি ভাই বিশ্বাসঘাতক।
পিতা, মাতা, ধর্ম্ম বোন্ধা, সকলেরে অবিশ্বাসী দুরাচার ভাই ?
মহান উদার এই, মহান বিশ্বস্ত
করিছে গোপনে ভাই মোর সর্ব্বনাশ।
দূরে ছুঁড়ি ফেলি অসি তবু
তবির অন্ত খড়্গ পাদুপি তোর
পরিপূর্ণ পাপস্রোতে অন্তিমে নিয়াত।
মোর কথা নয় যদি প্রতীকার ভাই
এই খাড়, এই তলোয়ার, আর এই দূরে ঘাতকে ১
দুহু কাশি তোর করিব প্রকাশ
মহাপাপী বিদ্রোহী ভাই।
বল— তার আগে প্রাণ তোর পাবোনে জানিব ?
দূঠাম বোজার মধে কেন্দ্র গর্জ্জন
দুপ্রকাশ শিলা ভাত বাজন অতীত।
প্রজলিত বিধি অনুভবি—বাগনে জানিব বোজনা
কোন ভাই—বেতেনুতা বংশ বৌবন।
নতনার যদি—দুহু আগে কথা পাবাবত।
মই কণ্ঠ দুহু বিদ্রোহী—সকলো লোকক সেই ভয়ে অপরাধী।
এই মোর বীর অনুরাগে
সঙ্কুচিত হও তোর দাবিব এখান। আহ আপনাটি।
[পশ্চাতে দূর। অন্তরীক্ষ গজন।]
যক্ষী—এবি পিতা, শান্তিষিক্ত প্রাণ।
জাহ্নবী—এই কীর্ত্তি চির-অক্ষিত
অজাত বিপদ নাই—বজ্রদূত যাও তুমি আজি মোহোরা।

নোহা—মোক তুমি পৰাজিত—হলা যদিও প্ৰতাৰিত শঠৰ হাতত ।
দৰঙী—স্থিৰ হৈ থাক তই পিশাচিনী নাৰী ।
এই পত্ৰ দেখি তোৰ হ'বৰ উত্তৰ । (পত্ৰ দিয়ে)
এ পত্ৰ—পাঠ কৰ নিজৰ কুকৰ্ম ।
বনমালী! চৰাম্বা অধম! তোক নাম দিবলৈ ভাষাৰ নাটনি ।
ৰাক্ষসী! নাকালিনি পত্ৰ
জানো মই—জান তই লিখা কথা তাত ।
জাহ্নু—যদি জানো মই—কি ক্ষতি তাত ?
পত্ৰৰ বাৰ্ত্তা মোৰ, নহয় তোঁমাৰ ।
কাৰ আছে এনে সাধ্য—পত্ৰৰ কাৰণে
বন্দিনী কৰিব পাৰে এই জাহ্নবীক ?
দৰঙী—উঃ পিশাচী! বুজি পালো তেনে
জান তই পত্ৰৰ কাহিনী ।
জাহ্নু—জানো নাজানো মই নকৰিবা প্ৰশ্ন । [প্ৰস্থান ।]
দৰঙী—পাছে পাছে যোৱা পিশাচীৰ
নোৱাৰে পলাব যাতে হবা সাৱধান । [অনুচৰৰ প্ৰস্থান ।]
বন—কি দোষত হলো আজি অপৰাধী মই
মানি ললো তাতকই বেছি অপৰাধ ।
কলুষিত হইছে হৃদয়—সঁচাকৈ জানিবা সকলো ।
উঃ ভীষণ যন্ত্ৰণা! শেষ হব আছে মোৰ উপায়-নিপায় ।
বিদায়—বিদায় এবে চিৰকাললই ।
মৰাৰ আগতে মই পাৰোনে জানিব
কোন তুমি—যাৰ প্ৰেৰণত
মোক এৰি ভাগ্যদেৱী লভিলে আশ্ৰয় ?
হোৱা যদি উচ্চ বংশজাত—ক্ষমা মই কৰিম তোমাক ।

সুরজ—তাহা জেনে ভাই! করো আজি পরস্পরে বিবাদের শেষ।
প্রতি ধমনীতে মোর বয় যে শোণিত
বহিছে একাংশ তার তোমারো দেহেতে।
বনবাসী! শ্রেষ্ঠ যদি হয় সে শোণিত
লভিছো তোমাতে; কবি অধিক বাসনা।
সুরজসিংহ নাম মোর—পুত্র নই তোমারে পিতার।
ভগবান ন্যায়-পরায়ণ
অতএব পাপরাশি পাপের কারণে—দিয়ে যাবে যাতনা আমারে,
কলুষিত কামোদয় হয় সেই ঠাঁই
নয় যত জনম তোমার—হয় যত চক্ষুহীন স্নেহময় পিতা।
বন—সাঁচা, সাঁচা ভাই! আখরে আখরে সাঁচা কথা যত কথা
ভাগ্যচক্র পূর্ণভাবে ঘুরিব লাগিছে
সেইবারে আজি মই আছিলো ইয়াত।
রেবতী—আকার-ইঙ্গিত আর বচন-অতীত
করিছিলো অনুমান মই—উচ্চ-বংশে জনম তোমার।
তাহা এবে করো আলিঙ্গন (আলিঙ্গন)
ঘৃণার চক্ষুরে মই কেতিয়াবা যদি
চাইছিলো তোমাক বা পিতাক তোমার
সেই গুণতেই আজি—হৃদ হিয়া শতধা বিদীর্ণ।
সুরজ—হে রাজন! জানো মই সকলো কাহিনী।
রেবতী—কত তুমি অতদিনে আছিলা লুকাই?
জানিলা কিদরে বাক পিতার দুর্দশা?
সুরজ—কবিরে শিতুর সেৱা জানিছে সকলো।
কণ্ঠ জোরে চাষু কবি কাহিনী দুখর
হৃদয় বিদীর্ণ হব আছে যার হিয়া।

চতুৰ্দশীয়া মুকুলসিংহক
খেদিছিল পাছে পাছে বেৰে—মৃত্যুদণ্ড কঠোৰ আদেশ
তেতিয়াও কৰিছিলো আত্মৰক্ষা সি।
বিচিত্ৰ ই জীৱন আমাৰ
পলে পলে সহে জীৱ মৃত্যুৰ যন্ত্ৰণা—তথাপিতো নোখোজে মৰিব।
প্ৰয়োজনে শিকালে মোক নৱ ছদ্মবেশ।
ঢাকিব শৰীৰ মোৰ পগলাৰ দৰে
এনে ৰূপ কৰিলো ধাৰণ—কুকুৰেও ঘৃণা কৰে যাক।
সেই বেশে অৱশেষে পিতাঁৰে মিলন।
হতভাগা অন্ধ পিতা অতীৱ দৰিদ্ৰ
হলো মই সিজনাৰ কণাৰ লাখুটি।
জীৱন-ৰক্ষাৰ হেতু সিজনাৰ মই
দুৱাৰে-দুৱাৰে ঘূৰি মেলি দুই হাত—ঘৰে ঘৰে মাগিছিলো ভিক্ষা।
কিন্তু তায় আচৰিলো পাপ
নিজকেই ৰাখিলো গোপনে, কোনো দিনে নিদিলো চিনাকি।
অৱশ্য আগতে মই সুসজ্জিত হই—যুদ্ধত ৰাওৰি নিশ্চয়
সকলো কথাকে এই ভাঙিপাতি কই
কৰিলো পিতাৰ মই আশীৰ্বাদ-ভিক্ষা।
ওষ্ঠপ্ৰাণ পিতা হৰ্ষ-বিষাদৰ দুখ নোৱাৰি সহিব
হাঁহি-মুখে ত্যজিলে জীৱন।
ৰন— মুকুত বিফিহে [illegible]—শুনি এই শোকলগা কাহিনী তোমাৰ।
সেইবাবে মাখো তুমি লভিলা কল্যাণ।
কোৱা ভাই! সহসা নীৰব—আৰু যেন বহু কথা আছে কবলই।
যুৱতী—থাকে যদি আৰু কথা—আৰু ব্যথা হানিব হৃদত।
শান্ত হোৱা, আৰু মই নোখোজো শুনিব

হিয়া মোর হয় বিগলিত ।

সুবল— আনন্দর দিন আজি মহা শোকর ।
বলনাই আর তুমি করিলে বর্ণনা
হয় পারে সীমা-অতিক্রম ।
পিতৃশোকে উচ্চ কণ্ঠে কান্দিলো বেতিয়া
লগ পালো আন এজনক ।
ত্যজিছিল তেওঁ মোর ঘৃণিত সংসর্গ ;
কিন্তু অৱশেষে—জানিলে বেতিয়া তেওঁ
কোন মই সবিশেষ মোর
দৃঢ়-বুকে, করি আলিঙ্গন—দুখে-শোকে বল একেভাবে
ভাবিলো আকাশ ভাঙি পরিল মূরত ।
পিতাক সাবটি ধরি—কান্দিলে বরাওবারে ইনাইবিনাই
করালে প্রবল বোক.

মহারাজ প্রতাপসিংহর মর্মভেদী দুখর কাহিনী
আগেয়ে শাহিলো মই জন্মা সেই কথা ।
বর্ণনা করোতে তেওঁ শোকর কাহিনী
উথলি উঠিল পুনু যন্ত্রণা-লহরী
ছিগো ছিগো হল তেওঁর জীৱনর তন্ত্রী ।
একেতে তেওঁর ধনি শুনিলো দুয়ার,
আহিলো বেতিয়া তেওঁ মূর্ছিত তেজিয়া ।

নবতী—কোন সেই জন ?

সুবল—তারবীয়া অত্যাসূরীয়া—নির্বাসিত ভাগ্যর দোষত ।
দিছিল বিজনে দণ্ড সেই নৃপতিক
ছদ্মবেশে থাকি অবেত—করিছিল দিনে-রাতি সেবা ।
কৌতুকাল কিবা দিন নবা-জিজ্ঞাসারা

নকৰে ইমানখিনি নিস্বাৰ্থ ভাৱেৰে।

[তেজেৰে বাঙলী অস্ত্ৰ লৈ এজন বিষয়াৰ প্ৰৱেশ।]

বিষয়া—ৰক্ষা কৰক। মহাৰাজ! ৰক্ষা কৰক।

মৰজী—কোৱা কীয়ে।

বিষয়া—এতিয়াও এয়া তপ্ত অস্ত্ৰ। তপত তেজৰ ধোঁৱা উঠিবই লাগিছে। মহাৰাজ! এই অস্ত্ৰ এই মাত্ৰ বুকুৰ পৰা উলিয়াই আনিছো। কেচা তেজ! তপত কেচা তেজ! তেওঁ নাই। আত্মহত্যা কৰিছে।

মৰজী—কোন? কোন? কোন মৰিছে? কোৱা, কোৱা।

বিষয়া—আপোনাৰ জিয়োৰী। আপোনাৰ জিয়োৰী। মৰজী-ৰাণী ফাল্গুনী দেৱী। তেওঁ জনীয়েক যমুনা দেৱীক বিহ খুৱাই মাৰিলে। মৃত্যুকালত সকলো কথা নিজ মুখে কৈ কাঢ়িছে।

ৰন—মোৰ লগত দুই জনীৰে বিয়াৰ ঠিক হৈছিল। এতিয়া দেখিছো তিনিও জনৰে এক মুহূৰ্ত্ততে একে লগে বিয়া হৈ গল।

সুবল—সৌৱা অন্তঃপুৰীয়া ডাঙৰীয়াও আহিছে।

সৰ—সিহঁত দুজনীৰ দেহ লৈ আহা—মৰাই হওক বা জীয়াই হওক। বিধাতাৰ ভয়ঙ্কৰ বিচাৰ দেখি আমি সকলো কঁপি উঠিছো। পিশাচীকেইজনীৰ মনত লেশমাত্ৰও কৰুণা ওপজা নাই। যোৱা বিষয়া। [বিষয়াৰ প্ৰস্থান। অন্তঃপুৰীয়াৰ প্ৰৱেশ।]

অন্তঃ—আমাৰ মহাৰাজ ইয়াত আছেনে? মই তেখেতৰ পৰা বিদায় লবলৈ আহিছো।

মৰজী—এৰা, আচল কামতে আমাৰ ভুল হৈ গৈছে। কলমাণী! মহাৰাজ প্ৰতাপসিংহ কত? মমতাৰাণী সদৰু দেৱী কত?

[যমুনা আৰু ফাল্গুনীৰ মৃতদেহ আনয়ন।]

এইবোৰ কি দেখিছেনে অন্তঃপুৰীয়া ডাঙৰীয়া?

অজয়—হায় হায় ! ইকি দৃশ্য ? কিয় এনে হল ?

বন—দুইজনীয়ে এই বনমালীক ভাল পাইছিল । মোক পাবলৈকে একজনীয়ে সিজনীক বিহ খুৱাই মাৰিলে । শেষত নিজেও আত্মঘাতী হৈ মৰিল ।

অজ—ইহঁতক চোৱা মহাপাপ । পিশাচিনীহঁতৰ মুখ ঢাকি দিয়া ।

বন—উঃ মোৰো আৰু বেছি সময় নাই । উশাহ লওঁতে বৰ কষ্ট পাইছোঁ । আজিলৈকে মই কোনো ভাল কাম কৰা নাই । মৃত্যুকালত এতিয়া এটা সৎ কাম কৰিবলৈ ইচ্ছা হৈছে । মহাৰাজ ! দুগৰীন সোণকালে মানুহ পঠোৱা । বন্দী বৃদ্ধ ৰজা আৰু সৱধুৰ মৃত্যুৰ আদেশ দিয়া হৈ গৈছে । মৰেই সেই আদেশ দিছিলোঁ । সোণকালে মানুহ পঠোৱা । নহলে অঘটন ঘটিব ।

দবন্তী—যোৱা, যোৱা, কোন আছা লৰি যোৱা ।

সুবল—কলৈ যাম মহাৰাজ ? কাৰ আদেশ ? কথাৰ নিদৰ্শন-চিন মোৰ লগত দিয়ক ।

বন—ঠিক কৈছা । তুমিয়েই যোৱা ভাই । মোৰ এই তৰোৱাল লৈ যোৱা । কাৰাধ্যক্ষই দেখুৱালে তোমাৰ কথা বিশ্বাস কৰিব ।

দবন্তী—যোৱা, শীঘ্ৰে যোৱা । এক মুহূৰ্ত্ত অপব্যয় নকৰিবা ।

[তৰোৱাল লৈ সুবলৰ প্ৰস্থান ।]

বন—সৱধুক বিহ দিবলৈ আদেশ দিছিলোঁ মই আৰু তোমাৰ বাই আচুৰী দেৱীয়ে । শোক সেতাৰত আত্মহত্যা কৰা বুলি বাহি কৰি দিবলৈকো ব্যৱস্থা কৰি থকা হৈছিল ।

দবন্তী—দেৱতাসকলে সেই নিষ্পাপ আত্মাক ৰক্ষা কৰক । ইয়াৰ পৰা ধুৰক লৈ যোৱা ।

[বনমালীক ধৰাধৰিকৈ লৈ যোৱা হয় । আৰু থাটৈটি সৱধু দেৱীৰ মৃতদেহ বাৰহ লৈ প্ৰতাপসিংহ, ভুবনসিংহ, বিষয়া, কাৰাধ্যক্ষ আদিৰ প্ৰৱেশ ।]

ব্ৰহ্মা— কাম, কাম, কাম, কাম।
পাষাণ-নিৰ্মিত যত মৰ্ত্তাৰ মানুহ!
পাষাণে কাম আজি থাকৰি থাকৰি।
তহঁতৰ দৰে মোৰ কোৱা হলে চকু
জিভাৰ আগত মোৰ আগৰ নিচিনা
থাকিলে ৰচনা-শক্তি তহঁতৰ দৰে
কৰিলোহেঁতেন আজি বিদীৰ্ণ আকাশ।
গল, গল, গুচি গল জীৱনৰ বাবে
নাচে, নাচে, নাচে আৰু উলটি ঢুলাই।
আনো মই জীৱন-মৰণ—মৃত্তিকাৰ সম মৃত এই যে শৰীৰ।
দিয়া মোক আছেনে দৰ্পণ
চাওঁ বাৰু নিৰাশত নয়নে মলিন?
সেয়ে হলে বুজিব পাৰিম—জানিম নিশ্চিতভাবে
প্ৰাণ-বায়ু এতিয়াও আছে শৰীৰত।
অভয়—আছিল শেষত হায়—এনেকুৱা কপালৰ লিখা।
ধ্ৰুৱ— নতু অতি ভয়ঙ্কৰ প্ৰতিকৃতি তাৰ।
মন্ত্ৰী—দেৱতাৰ ভয়ানক শাও লাগি আজি
ধ্বংস হই যায় ধৰাতল।
লৰিছে চকুৰ পতা? সৌ যে—সৌ যে—
প্ৰতাপ—আশা আছে? আশা আছে?
আশা আছে এতিয়াও জীৱনৰ যেনে?
কওঁ? চাওঁ বাৰু মই।
যদি সঁচাকৈয়ে হয় তেনেকুৱা—পাহৰিম সকলো যন্ত্ৰণা।
অতীতৰ যত দুখ-কষ্ট—দূৰ হই যাব সকলোটি
পাই যদি জীৱন বাচাই।

অভয় (আঁঠুলৈ)—হে মহান মহাৰাজ মোৰ।

ৰজা—মিনতি–মিনতি মোৰ–করুণ প্রার্থনা।

ত্যাগ কৰা—ত্যাগ কৰা মোক।

সুৰজ—মহাৰাজ! হিতাকাংক্ষী বন্ধু এই পুৰণি কালৰ
তাওবীৰা অভয়পুৰৰ।

ৰজা—ৰাজদ্ৰোহী হত্যাকাৰী শত্রু সকলো
ধ্বংস হই মৰিছি ব্যথিত।
হায় হায় পৰা চলে কীয়াৰ বাচাক!
—শুচি গল এৰি মোক অন্তৰ বাবে।
সৰবু! সৰবু! বাছা মাৰ! ৰবি, ৰবি, আক মাথোঁ অলপ সময়।
এবা, এবা! কি কলা? কি কলা?
আছিল বাছাৰ মোৰ কোকিল কণ্ঠত
মন্ত্র ধীৰ সুৰ, গুরুজ বচন
ৰমনীৰ কমনীয় দেহৰ ভূষণ।
বধিলে বাছাক মোৰ কিজন ঘাতকে
হত্যা—হত্যা কৰিছো সেই পাষণ্ড

সেনা—সত্য কথা কব মহাৰাজে

ৰজা—কথা নাই? ৰথা নাই হত্যা তাক মই?
কৰিম—নিশ্চয় কৰিম।
এনে দিন আছিল এদিন—ধৰি-তীক্ষ্ণ তৰোৱাল
কৰিছিলো খণ্ড খণ্ড বেয়ে অপৰাধী।
বৃদ্ধ এবে—শোকে-তাপে জৰ্জৰিত মই।
কোন তুমি? নিশ্চয় নহয় মোৰ জনক-জনক
কৰ—কৰ—তথাপিতো কৰ এতিয়াই।

অভয়—কাৰণ এখন তাপ নহিব মোতাৰি

একাল সন্ধ্যা-বীরা—সুখাল প্রদীপ।

স্নেহময় প্রেমময় জনক পিতা।

মমমেয়ে লোয়া তুমি কোলাত সুধাই।

বন্দা—জ্যোতিহীন চক্ষু মোর—চিনিয়েছে অন্তঃপুরীরা?

অতর—অন্তঃপুরীরা নই—অন্তঃপুরীরা

মহারাজ! দাস তব চিরি চরণ।

কোথা মহারাজ! কত সেই দীনদাস কিঙ্কর তোমার।

বন্দা—আছিল অন্তিকে সাধু নাই তাত ভুল।

নাই আর এই পৃথিবীত

মহিমামন্দিত গর্ভ হল ধূলি-মাটি।

অতর—মরে—ধন্য মহারাজ! সেবক তোমার

আজি আর নকরো গোপন

বন্দা—তুমি? থাক ভাবি চায়।

অতর—দুখে-শোকে বিপদ কালত

সবেই আছিলো সঙ্গী কিঙ্কর তোমার।

যুবতী—ঈয়াতো খাগত তুমি

আমারো নিশ্চয় বন্দা কৃপাভাজন। [প্রহরীর প্রবেশ।]

প্রহরী—মহারাজ! এনযালীদিগের মৃত্যু হৈছে।

বন্দ—শোকে একে গুরুতর ভাঙর সংবাদ

সন্তাপ পাবিয়ন তুন সক্ষুলোয়ে

কবিলো যোঝা মোর মরণ কামনা—

বহুকাল যেন্যেজালি অশান্তি অন্ত

হয় পুনই রাজ্যত শান্তির সূচনা।

মহারাজ প্রতাপসিংহই—কবিলে গ্রহণ আজি নিজ অধিকার।

সুবলসিংহ আরু অন্তঃপুরীয়া! তোমালোক সুখনতো নাই

ভূটীয়াৰ সৰ্ব্ব-শক্তি সৰ্ব্ব-অধিকাৰ
সমগ্ৰ সম্পত্তি সহ পূৰ্ণ সন্মানেৰে
নিজৰ পদত পুত্ৰ কৰিলো স্থাপন ।
সকলো বন্ধুৰে পাব যোগ্য পুৰস্কাৰ
শত্ৰুদলে পাব কিন্তু শাস্তি সমুচিত ।

ৰজা—সৰগু ! সৰগু ! আই মোৰ !
মোকো দে—মোকো দে তোৰ কাষলই ।
নালাগে জীৱন—নালাগে জীৱন মোক ।
এদুৰ বিগনি মোৰা কুকুৰ শিয়াল
সিইতবো—বিইতবো জীৱ আছে আজি
কিন্তু তই কন্যা মোৰ হলি প্ৰাণহীনা ।
নাই—নাই—নাহিব ঘূৰি—কেতিয়াও নাহিব উভটি ।
কেতিয়াও নাহে—নাহে—নাহে ।
কৰিছো বিনতি দিয়া—ঘূৰি দিয়া ।
কন্যাৰ মহাৰাজ ! চাইছা কি ?
আজি মহোৎসৱ—মহোৎসৱ—আজি মোৰ সৰগুৰ বিয়া
চোৱাচো এবাৰ সউ মুখখনিলই
চোৱা চোৱা ওঠ দুটি—চোৱা—চোৱা—সৌ চোৱা । [মৃত্যু]

সুবল—মূৰ্চ্ছিত মহাৰাজ । মহাৰাজ !

অভয়—চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হল এবে বক্ষ মোৰ ।

সুবল—চাওক মহাৰাজ ! এবাৰ চকু মেলি চাওক ।

অভয়—মৰণাৰ—নাজানিবা আজিৰ চৌপৰি
স্বৰ্গীয় আত্মাক আৰু মিলিব আমনি ।
দাম দিয়া—দিয়া বাৰুণী ।
জীৱনত দি শান্তি মাগালো কিমানি

লভ আজি তাকে লভক স্বৰ্গত ।
চাকৈৰে শুচি গল দুখ-বেজাৰেৰে !
গছিল ইমান দিন সহি অত ক্লেশ
সেয়ে মাথোঁ বিষয়ৰ কথা ।
—লই যোৱা পিতৃ-তনয়াক—ৰাখাগই কুলাৰ মৰ্য্যাদ ।
চিতা সাজি চন্দন-কাঠৰ
কৰিব লাগিব দাহ—বিধিমতে ৰাজকীয় সন্মান জনাই ।
গঙ্গা মাৰি ধৰে শোকে সোনাৰ বচন ।
অতুলন দুই বন্ধু মোৰ ! ই ৰাজ্য শাসন কৰা মিলি দুয়ো জনে
লোৱা দুয়ো জনে এই কত ৰাজ্যভাৰ ।
অজয় —মহাতীৰ্থ আছে ওচৰতে—শীঘ্ৰে মই যাবই লাগিব ।
যাত্ৰাৰ মাহেন্দ্ৰ ক্ষণ আছে চমু চাপি ।
ইচ্ছা তথু পূৰ্ণ হোক হেৰা দয়াময়
—সময়ৰ দুখ ভাৰ কৰিম বহন ।
বুকসৰে সহিছিল বহুত
ডেকা আমি—আমাৰ ভাগ্যত
নাই দুখ অতখিনি দেখিবলগীয়া ।
নাই আৰ এনেকুৱা সুদীৰ্ঘ জীৱন ।
চূৰ্ণ হল পূৰণি পৃথিৱী
আনন্দৰ পূৰ্ণ-পাত্ৰ লই—আগতৰ নতুন জগৎ !
মহাৰাজ হল স্বৰ্গগামী, পুণ্যৱতী সবহুৱো হল অন্তৰ্ধান
অন্ত-তীৰ্থ কৰিলো দৰ্শন
শেষ ইয়াতে আজি—বিয়োগান্ত মহানাটকৰ ।

জীৱ-কাপোৰ

CURZON HALL LIBRARY 13 SEP Gauhati

শুদ্ধি-পত্র

পৃষ্ঠা	শারী	অশুদ্ধ	শুদ্ধ
৩	১৪, ১৫	নর্ম্মদা	জাহ্নবী
১৪	১০	পবা	পাবা
১৭	১৯	অনুপম	অনুপমা
২০	১৯	প্রভাদ	প্রত্যাদ
২১	১৪	আপোনপেটীয়	উদাবচিন্তীয়া
৩৮	২৫	জীবেক	জীবেবাক
৫১	৫	দেখুরা	দেখা
৬৫	১৮	এথবেং	প্রবর্ত্তক
৬৬	১২	প্রিভা	বন্যা
৬৬	১৬	বিলাপ	বিলাপ করে
৬৬	১৬	তেতিকা করে	তেতিয়া
৬৭	৪	অন্বয়ক	(অন্বয়ক)
৬৭	৯	প্রধার	প্রাণর
৬৯	৭	দুটিবে	লটিবে
৭৩	২৫	ঘর্ণক	নিজর
৭৫	[illegible]	ন্যাথা	নাথা
৭৭	[illegible]	পাবি	পাব
৭৯	১৯	নিস্ফুল	নিস্ফল
৮৯	১৫	উন্নাদ	উন্মাদ
৯২	০৭	বুকুত	বুকুত
১০৯	১১	চাবিকুবি	চাবিকুবির
১২৯	১১	কেতি ? কৈ	কেতিয়াকৈ
১৪২	১৭	তৃণাসন	তৃণাসন
১৫৮	৫	আম্বান	থাম্বান